

Latvijas Universitāte

Eva Birzniece

Kara, trimdas un izsūtījuma pieredze autobiogrāfiskajos
latviešu rakstnieču darbos 20./21.gs. mijā: laikmeta konteksts,
teorijas un prakse

Promocijas darbs

Filoloģijas doktora grāda iegūšanai literatūrzinātnē literatūras
teorijas apakšnozarē

Darba vadītājs: profesore Ausma Cimdiņa

Rīga 2013

Eiropas Sociālā fonda projekts „Atbalsts doktora
studijām Latvijas Universitātē ” Nr.2009/0138/
1DP/1.1.2.1.2./ 09/IPIA/ VIAA/004.

Satura rādītājs

Ievads	3
1. Analizējamais teksts un sociālkulturālais konteksts	22
2. Literārās identitātes meklējumu teorētiskie aspekti	31
2.1. Autora balss meklējumi	32
2.2. Identitāte izsūtījumā un trimdā	44
2.3. Sapņi vēstījuma struktūrā	62
2.4. Savējie un citi marginālas pieredzes reprezentācijā	68
2.5. Savējie un svešie un traumu dziedēšana	82
2.6. Valoda postkoloniālajos vēstījumos	90
3. Mātes un meitas, tēvi un dēli feministiskajos naratīvos	96
3.1. Karš ar māti dzimtenē un trimdā	98
3.2. Mātes un dēli izsūtījuma autobiogrāfijās	107
4. Telpas poētika un priekšmetiskā pasaule	111
4.1. Telpa, mājas un to neiespējamība	113
4.1.1. Standarta telpas modelis	114
4.1.2. Nometinājuma, DP nometņu un trimdas dzīves vietas	117
4.1.3. Telpas modelis par apmešanos jaunā zemē	121
4.2. Krāsas un to funkcijas izsūtījuma un trimdas vēstījumos	128
4.3. Priekšmeti kā sievietes pasaules vērtība	135
4.4. Latvija kā zaudētā paradīze	143
4.5. Atgriešanās stāsti	150
Nobeigums, secinājumi	156
Avoti:	159

Ievads

Mūsdienu latviešu literatūrā būtisks process ir iepriekš noklusētu un marginalizētu tēmu atspoguļošana (reprezentācija) un iekļaušana literārajā aprītē. Padomju Savienības sabrukums un Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošana 1991. gadā ir devusi iespēju iekļaut literārajā un kultūras aprītē tādas iepriekš noklusētas un marginalizētas tēmas kā padomju varas realizēto izsūtījumu un trimdas (bēgšana no Latvijas Otrā pasaules kara beigās un ierašanās jaunās mītnes zemēs) pieredze un veikt 50 gadus noklusētas un marginalizētas pagātnes rekonstruēšanu.

Šo procesu gan vēsturiski un politiski, gan sociāli var definēt kā Latvijas un latviešu literatūras dekolonizāciju. Dipešs Čakrabarti (*Dipesch Chakrabarty*) norāda, ka vēstures rakstīšana ir postkoloniālo autobiogrāfisko tekstu centrālā interese, jo daudzas pakļauto valstu vēstures nav iekļautas dominējošajos vēsturiskajos naratīvos vai arī tās ir grūti reprezentējamās.¹ Visi šajā darbā analizētie teksti lielākā vai mazākā mērā atspoguļo grūti reprezentējamu un grūti pieejamu realitāti un pieredzi, kas nereti ir robežstāvokļu pieredze. Piemēram, Agates Nesaules romāns „Sieviete dzintarā” apraksta ilgstošu badu, kas jācieš bērniem, un kā šīs sajūtas turpina cilvēku ietekmēt visu mūžu; Melānijas Vanagas romāns „Veļupes krastā” runā par situācijām, kad māte nogalina pati savus bērnus, redzot viņu ciešanas un situācijas bezcerību, lopu vagonā dienām nedēļām ilgi braucot uz izsūtījuma vietu. Visi šajā promocijas darbā analizētie vēstījumi pārstāv subalterno (angliski – *subaltern*) subjektu², kam literatūrā pirms tam nav bijusi sava balss.

Šie „nereprezentatīvie” vēstījumi latviešu literatūrā sasaucas ar līdzīgas pieredzes un holokausta vēstījumiem citu Austrumu un Centrāleiropas tautu literatūrās, piemēram, Annas Frankas dienasgrāmatu (par ebreju meiteni un viņas vecāku ģimeni, kas slēpjas no nosūtīšanas uz koncentrācijas nometni), anonīmas autores dienasgrāmatu „Sieviete

¹Chakrabarty, Dipesch. *Provincializing Europe*. Princeton: Princeton University Press, 2000, p. 32.

² Postkoloniālajā literatūras teorijā termins subalternas apzīmē personu, kas ir sociāli, politiski un arī ģeogrāfiski ārpus kolonijas un kolonizētājvalsts varas struktūrām. Subalternais subjekts izstāsta vēsturi „no apakšas”; termins ir radies no Antonio Gramši (*Antonio Gramsci*) darbiem, kuros tika identificētas sociālās grupas, kuras nav iekļautas sabiedrības politiskās reprezentācijas struktūrās – veidiem, kā cilvēki iegūst balsi sabiedrībā.

Berlīnē”, kas vēstī par laiku, kad Otrā pasaules kara beigās padomju karaspēks ienāk Berlīnē un patvaļīgi un brutāli izturas pret Berlīnes civiliedzīvotājiem, īpaši sievietēm. Naratīvi, kas dokumentē iepriekš neprezentētu/neatspoguļotu pieredzi attiecībā pret kādu „centrālo”, „pareizo” vēsturi un pieredzi robežsituācijās, ir postkoloniālās literatūras teorijas izpētes un intereses centrā.

Lai arī nepastāv visaptveroša vienošanās, ka latviešu padomju un postpadomju literatūru varam analizēt postkoloniālās literatūras teorijas ietvaros, vairāki Latvijas literatūrzinātnieki aktīvi izmanto šo teoriju latviešu literatūras analīzei (Benedikts Kalnačs, Sandra Meškova, Zanda Gūtmane). Detalizētu analīzi par to, vai un kādos aspektos Baltijas, līdz ar to arī latviešu, literatūra atbilst postkoloniālās teorijas ietvaram, savā rakstā „Postkoloniālais un postsociālistiskais: pretruna vai iespēja?” sniedz lietuviešu literatūras zinātniece Laura Laurušaite. Viņa norāda, ka „Postkoloniālisms ir teoriju ģeogrāfiskās migrācijas paraugs, „trešās pasaules” teorijas novirzīšana uz postsociālo Austrumeiropas kontekstu.”³

Kaut gan ne Latvija, ne citas bijušās padomju republikas neiekļaujas „trešās pasaules” valstu grupā, kas sākotnēji bija postkoloniālās literatūrteorijas izpētes objekts, tomēr daudzas pazīmes kvalificē latviešu literatūru šīs teorijas metodoloģijai un retorikai. 1940. gadā beidza pastāvēt politiski neatkarīgā un teritoriāli suverēnā Latvijas valsts – Latvijas Republika. Amerikāņu literatūrzinātnieks Deivids Čioni Mūrs (*David Chioni Moore*) bija pirmais, kas savā 2001. gadā publicētajā rakstā „Vai ‘post’ vārdā postkoloniālisms ir arī ‘post’ vārdā ‘postpadomju’? („Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique”) ierosināja pievienot postpadomju sfēru – Baltijas valstis, Centrālo un Austrumeiropu (iekļaujot bijušās padomju republikas un neatkarīgās Austrumu bloka valstis), Kaukāzu un Centrālāziju – postkoloniālajā zonā.⁴ Mūrs saskata šo piederību divu galveno iemeslu dēļ – pirmkārt, cik ārkārtīgi postkoloniālas ir bijušo padomju reģionu sabiedrības, un, otrkārt, cik ārkārtīgi maza uzmanība tiek pievērsta šim faktam, vismaz šajā izpratnē.

3 Laurušaite, Laura. Postkoloniālais un postsociālistiskais: pretruna vai iespēja? *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: Rakstu krājums, 14. Liepāja: LiePA, 2009, 121. lpp.

4 Moore, David Chioni. *Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique*. *PMLA*, vol. 116, No 1, Jan., 2001, Special Topic: Globalizing Literary Studies, pp. 111.–128.

Deivids Mūrs norāda, ka postkoloniālo – postpadomju paralēļu kontekstā izbrīnu rada divi fakti. Pirmkārt, postkoloniālās studijas šodien ignorē bijušo padomju sfēru kā savu izpētes objektu. Otrkārt, parādās t. s. spoguļignorējumi: zinātnieki, kas specializējušies padomju kontrolēto valstu jomā, izvairās domāt par savu reģionu kā par lieliski atbilstošu vai vismaz lietderīgu vidi postkoloniālām kategorijām, ko attīstījuši, piemēram, Indonēzijas un Gabonas pētnieki.⁵

Kopš 1940. gada Latvijas politiku, ekonomiku un ideoloģiju (ar nelielu pārtraukumu no 1941. līdz 1944. gadam nacistiskās Vācijas okupācijas gados Otrā pasaules kara laikā) pilnībā noteica Padomju Savienība. Literatūrā pastāvēja cenzūra; daudzas politiski un ideoloģiski sensitīvas tēmas tika izslēgtas no literatūrā atspoguļojamo tēmu loka. Daudzi latviešu rakstnieki tika pakļauti represijām un viņu darbi aizliegti. No literārās aprites tika izslēgti tie neatkarīgās Latvijas rakstnieki, kas 1944. gadā emigrēja uz Rietumvalstīm (Zviedriju un Vāciju, pēc tam tālāk uz ASV, Kanādu, Austrāliju, Lielbritāniju un citām valstīm). Padomju Latvijas laikā pret šo latviešu literatūras daļu un rakstniekiem tika kultivēta noliedzoša un klaji naidīga attieksme.

Andrejs Upītis savā rakstā „Bezsaules noriets”, kas 1967. gadā vairākos turpinājumos tika publicēts laikrakstā „Cīņa” identificēja pilnīgi visus aizbraukušos literātus kā fašistus vai viņu pakalpiņus: „...nekautrīgā un nekaunīgā ulmaniski fašistiskā literatūra pārvēršas citādos laikmetu griežos un apstākļos. Pavisam citādā iztēles veidojumā un politiskās prakses pielietojumā viskopas un vienplūsmes virziena recidīvistiskās paliekas tomēr vēl cenšas eksistēt visās pasaules malās aizklīdušās latvju emigrācijas brūni drūmi briestošā krēslā”⁶.

Tika ierobežota pieeja pirms 1940. gada tapušajai latviešu literatūrai. Padomju vara iznīcināja vai ievietoja bibliotēku specfondos līdz 1940. gadam tapušo latviešu literatūru. Heinrihs Strods savā grāmatā „PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940–1990” definē padomju

⁵Moore, David Chioni. Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique. *Baltic Postcolonialism*, Ed. Violeta Kelertas, Amsterdam and New York: Radopi, 2006, 7. p. Citēts no: Laurušaite, Laura. Postkoloniālais postsociālistiskais: pretruna vai iespēja? *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: Rakstu krājums, 14, Liepāja: LiePA, 2009, 122. lpp. Citāts no L.Laurušaite raksta veikts, lai atkārtoti netulkotu tekstu, kam jau pastāv latvisks tulkojums.

⁶ Upītis, Andrejs. Bezsaules noriets. *Cīņa*, 1967.g. 18. apr., 4. lpp.

varas veikto Latvijas Republikā izdoto grāmatu iznīcināšanu par „totalitāro bibliocīdu” un norāda, ka tas „Latvijā 1940.–1990. gadā skāra visu Latvijas grāmatu fondu – ap 18 miljonu grāmatu, brošūru, žurnālu, avīžu, plakātu. Otrkārt, šis bibliocīds tika īstenots četros galvenajos veidos – grāmatas iznīcinot pilnīgi, iznīcinot daļēji, ieslēdzot specfondā un izsūtīt uz PSRS impērijas bibliotēkām.”⁷

Latvijā ne tikai vairs nebija pieejama liela daļa pirms 1940. gada sarakstīto literāro darbu, bet arī pieeja trimdā tapušajai latviešu literatūrai padomju laikā bija ļoti ierobežota; Latvijas un trimdas lasītājiem pieeja literatūrai, kas tika radīta pēc 1940. gada, bija atšķirīga. Padomju laikā fiziski nošķirti bija ne tikai rakstnieki, kas emigrēja, bet arī pati literatūra bija sadalīta – Latvijā praktiski nebija pieejami trimdā tapušie vēstījumi, līdz ar to arī vēstījumi par došanos projām no Latvijas 1944. gadā, bēgļu gaitām un dzīvi jaunajās mītnes zemēs. Līdzīgi arī trimdā tapušajā literatūrā (un citās dzīves sfērās) bija ļoti maz informācijas par to, kā Latvijā ir notikusi deportācija 1949. gadā un kādas ir tās sekas, kā arī kādi ir 1941. gadā izsūtīto cilvēku likteņi.

Padomju varas gados ne tikai tika iznīcinātas un aizslepenotas Latvijas Republikā izdotās grāmatas, bet visi Latvijā topošie literārie darbi tika pakļauti vairākpakāpju cenzūrai. Pirmā no tām bija tematiskā cenzūra⁸, tā kā literāriem sacerējumiem par izsūtījuma vai bēgļu gaitu un trimdas pieredzi Latvijā nebija nekādu iespēju tikt atspoguļotiem un vēlāk izdotiem.

Deivids Mūrs uzskata, ka „Saskaņā ar vispārēju izpratni par postkoloniālo zemju kultūru, tās raksturo spriedze starp autonomijas alkām un atkarības vēsturi, spriedze starp vietējiem iedzīvotājiem un hibriditātes, daļēji koloniālas izcelsmes faktu, starp nepakļaušanos un sadarbību ar režīmu, starp imitāciju (vai mimikriju) un oriģinalitāti.”⁹

Promocijas **darba tēma** ir Otrā pasaules kara izraisītās trimdas un padomju varas veiktās civiliedzīvotāju izsūtījumu (deportāciju) 1941. gada un 1949. gada pieredzes

⁷ Strods, Heinrihs. *PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940.–1990.* Rīga: Jumava, 2010, 180. lpp.

⁸ Turpat, 189. lpp.

⁹According to a rough consensus, the cultures of postcolonial lands are characterized by tensions between the desire for autonomy and a history of dependence, between the desire for autochthony and the fact of hybrid, part-colonial origin, between resistance and complicity, and between imitation (or mimicry) and originality. (Tulkojums mans – E.B.)

attēlojums literatūras darbos, kas sarakstīti un/vai publicēti 1990ajos gados un 20./21. gadsimtu mijā Latvijā un trimdā. **Darba uzdevums** ir analizēt, kā izsūtījumu un trimdas pieredzes atspoguļojums latviešu autoru darbos 20./21. gs. mijā iekļaujas postkoloniālās feministiskās autobiogrāfiskās literatūrteorijas uzstādījumos un kontekstā (kuros aspektos latviešu literatūra iekļaujas, un kuros iziet ārpus postkoloniālās literatūrteorijas konceptiem).

Postkoloniālā literatūra ietver ne tikai padomju varai tieši pakļauto valstu literatūru, bet arī tos darbus, kuru autori Otrā pasaules kara beigās bija spiesti doties trimdā kā bērni (Agate Nesaule) vai pat kā pāris mēnešus veci zīdaiņi (Margita Gūtmane). Laura Laurušaite savā rakstā „Lietuviešu un latviešu trimdas romāns: postkoloniālās perspektīvas izmantošanas mēģinājums” („The Lithuanian and Latvian Exile Novel: an Attempt at a Post-colonial Perspective”) krājumā „Atgriežoties pie Baltijas atmiņas: atrastais un pazaudētais literatūrā 1940.–1968.” („Back to Baltic Memory: Lost and Found in Literature 1940–1968”) norāda, ka postkoloniālās situācijas attiecināšana uz trimdā tapušajiem literārajiem darbiem ir jāapskata šī vārda plašākajā nozīmē, jo trimdinieki savās jaunajās mītnes zemēs arī ir tikuši uztverti kā kādas mikro kultūras pārstāvji attiecībā pret dominējošo makro kultūru, tātad – kā svešinieki, kā „citi”.¹⁰

Benedikts Kalnačs postkoloniālās literatūras teorijas ietvaru plaši izmanto savā grāmatā „Baltijas postkoloniālā drāma. Modernitāte, koloniālisms un postkoloniālisms latviešu, igauņu un lietuviešu dramaturģijā”, analizējot Baltijas valstu dramaturģijas tendences kopš 20. gs. sākuma. Benedikts Kalnačs Latvijas literatūras attīstību analizē kā kolonizācijas un vēlāk kā postkoloniālu procesu, kurā saskatāmas tās pašas iezīmes, kas daudzās trešajās valstīs: „Kā daudzkārt uzsvērts postkoloniālajā kritikā, sociālo problēmu spriedze nebūt nemazinās līdz ar neatkarības atgūšanu. Bieži vērojama pretēja aina; un šajā ziņā tipoloģiski raksturīgas ir arī situācijas iezīmes pēc tiešās kolonizācijas izbeigšanās Baltijas valstīs, kas 20. gadsimtā politiski veidojusies divas reizes. (..) Neraugoties uz nāciju atkārtoti apliecināto vēlmi pēc politiskās un garīgās suverenitātes, it īpaši otrajā

¹⁰Laurušaite, Laura. *The Lithuanian and Latvian Exile Novel: an Attempt at a Post-colonial Perspective. Back to Baltic Memory: Lost and Found in Literature 1940-1968*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2008, 171. lpp.

neatkarības posmā, 20. un 21. gadsimta mijā, vismaz Latvijas situācijā nepārprotama ir bijusi iepriekšējā koloniālās administrācijas tikumu pārņemšana valsts pārvaldē.”¹¹

Sabiedrības un literatūras dekolonizācija ir nozīmīga tēma pēc Padomju Savienības sabrukuma pagājušā gadsimta astoņdesmito gadu beigās un deviņdesmito gadu sākumā visas Eiropas literatūrā, jo represijas pret Austrumu un Centrāleiropas valstu iedzīvotājiem, ko veica padomju režīms, literatūrā pirms tam nebija iespējams atspoguļot. Padomja režīma represijas pret savas un citu valstu civiliedzīvotājiem un militārpersonām padomju varas gados tika aprakstītas, bet šo atmiņu un literāru darbu izdošana notika vai nu ārpus Padomju Savienības, vai samizdata formātā. Interese par iepriekš aizliegtām un noklusētām tēmām ir aktuāla visā Centrālajā un Austrumeiropā gan kā nacionālās vēstures balto laukumu aizpildīšana un vēsturiskās atmiņas atjaunošana, gan kā liecinājums visai pasaules sabiedrībai par padomju režīma nodarīto.

Postkoloniālās literatūras ir vēsturiskas, tajās saikne ar vēsturi, politiku un ekonomiku ir ļoti svarīga, jo šīs literatūras reflektē par realitāti, kurā viena valsts ir pakļāvusi kādu citu valsti vai tautu. Padomju Savienība 1941. gada 14. jūnijā no Latvijas uz Sibīriju un Tāļajiem Austrumiem izsūtīja 15 443 cilvēku¹², galvenokārt Latvijas Republikas armijas virsniekus, LR iestāžu darbiniekus un politiķus, turīgus lauksaimniekus, uzņēmējus un inteliģences pārstāvjus. 1949. gada deportāciju galvenais mērķis bija novērst bruņotu pretošanās kustību un iespējamo pretestību masveida kolektivizācijai Latvijā. 1949. gadā tika izsūtītas vairāk nekā 13 000 ģimenes, kopā 42 125 cilvēku.¹³ Daudzi cilvēki tika deportēti tikai tāpēc, ka viņu mājas atradās netālu no meža; tika uzskatīts, ka viņi varētu sniegt atbalstu pretošanās kustības dalībniekiem, tāpēc tika izsūtīti. Pa ceļam uz nometinājumu piedzima vairāk nekā 200 bērni; 513 cilvēki tika

¹¹ Kalnačs, Benedikts. *Baltijas postkoloniālā drāma. Modernitāte, koloniālisms un postkoloniālisms latviešu, igauņu un lietuviešu dramaturģijā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2011, 21. lpp.

¹² Bleiere, Daina. Riekstiņš, Jānis. *The First Mass Deportation of the Inhabitants of Latvia. June 14, 1941*. Rīga: Latvian State Archive, 2007, p.8.

¹³ Bleiere, Daina. Riekstiņš, Jānis. *The Second Mass Deportation of the Inhabitants of Latvia. March 25, 1949*. Rīga: Nordik/Latvian State Archive, 2007, p.6.

izsūtīti vēlāk, jo 25. marta naktī viņiem bija izdevies paslēpties un tādējādi izvairīties no izsūtīšanas, bet viņi tika atrasti vēlāk.¹⁴

Latvijas postkoloniālo situāciju pēc Padomju Savienības sabrukuma politikā, ekonomikā, sabiedrības struktūrā un latviešu identitātē un faktu, ka vienai Eiropas valstij ir grūti domāt par sevi kā kādas citas Eiropas valsts koloniju, savā rakstā „Postkoloniālisma sindroms un identitātes krīze Latvijā” raksturo LU profesore Sigma Ankrava: „Runājot par postkoloniālismu un tā problēmām, Baltijas valstis reti kad tiek pieminētas. Vai tāpēc, ka par koloniālo jūgu pieņemts tēlaini runāt kā par „baltā cilvēka nastu”, ko viņš aiznesis pāri jūrām un uzkrāvis citu rasu un kontinentu piederīgajiem? Un doma, ka baltie cilvēki varētu kolonizēt sev līdzīgos, šķiet absurda? Vai varbūt sava loma ir upura napatikai atgriezties pagātnē un stāstīt par saviem pārdzīvojumiem? Vai arī te jūtama postmodernā pasaules uzskata ietekme ar savu nosacīto ētisko relatīvismu? Tāpat plaši un ilgi tika uzskatīts, ka kreisi noskaņotā jeb marksistiskā ideoloģija savā būtībā ir antikoloniāla.”¹⁵ Par postkoloniālo situāciju Latvijā rakstījis arī filozofs Vilnis Zariņš.

Apliecinājums tam, ka padomju režīma represijas pret Padomju Savienības ietekmes zonā nonākušo valstu civiliedzīvotājiem ir svarīgas literārajā diskursā, ir 2009. gada Nobela prēmijas literatūrā piešķiršana Rumānijā dzimušajai vācu romānistei, esejistei un dzejniecei Hertai Millerei (*Herta Müller*, 1953) par romānu „Elpas šūpoles”. Nobela žūrija Millerei balvu piešķīrusi par „izstumto ainavas attēlošanu blīvā dzejā un atklātā prozā”.¹⁶

Romāns „Elpas šūpoles” atspoguļo vācu dzejnieka Oskara Pastiora piedzīvoto spaidu darbu nometnē Ukrainā uzreiz pēc Otrā pasaules kara beigām. 2011. gada 12. aprīlī rakstniece ar priekšlasījumu par romānu uzstājās Rīgā. Sarunā ar Sandru Kalnieti un Gintu Grūbi pēc priekšlasījuma Herta Millere uzsvēra, cik svarīgi ir fiksēt un dokumentēt izsūtījuma un darba nometņu pieredzi. Herta Millere uzskata, ka, „stāsti padara šīs atmiņas

¹⁴ Bleiere, Daina. Riekstiņš, Jānis. *The Second Mass Deportation of the Inhabitants of Latvia. March 25, 1949*. Riga: Nordik/Latvian State Archive, 2007, p.6.

¹⁵ Ankrava, Sigma. Postkoloniālisma sindroms un identitātes krīze Latvijā. *Karogs*, Nr. 1, 2003, 170. lpp.

¹⁶ http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/literature/laureates/2009/muller.html, skatīts 11.03.2013.

paciešamas”.¹⁷ Tikšanās laikā Sandra Kalniete izteica viedokli, ka, runājot par sāpīgām un komplicētām tēmām, sabiedrībā bieži vien pietrūkst „atmiņu kultūras”.¹⁸ Atmiņu kultūra nav tikai sadzīvisks termins; ar to saprot „neoficiālo” vēsturi, kas atspoguļojas cilvēku atmiņās, dzīvesstāstos, literatūrā, atceres un piemiņas dienās, pieminēšos un citās piemiņas zīmēs.

Kā nozīmīgākie izsūtījuma un trimdas pieredzi atspoguļojošie darbi analīzei šajā promocijas darbā izvēlēti: Anitas Liepas romāns „Ekshumācija” (1990), Melānijas Vanagas romāns „Veļupes krastā” (1991), Sandras Kalnietes dokumentālais romāns „Ar balles kurpēm Sibīrijas sniegos” (2001), trimdā (ASV) tapušais Agates Nesaules autobiogrāfiskais romāns „Sieviete dzintarā” (1995) un nosacīti trimdas rakstniece Margitas Gūtmanes (M. Gūtmane pēc trimdas gadiem Vācijā un Zviedrijā uz dzīvi Latvijā atgriezās 1996. gadā) prozas darbs „Vēstules mātei” (1998), lai arī šie nebūt nav visi prozas sacerējumi par izsūtījuma un trimdas tēmu. Visus darbus vieno vēstītāja/ subjekta veids – tās ir **subalternās balsis**, kas ilgu laiku no literārās aprites bija izslēgtas, un darbu **tematiskā līdzība**.

Tematiski visi darbi ir par civiliedzīvotāju, sieviešu un bērnu pieredzi, tiekot izsūtītiem vai dodoties bēgļu gaitās un dzīvojot trimdā. Analīzei izvēlēti būtiskākie literārie darbi par izsūtījuma un izceļošanas pieredzi. Tas, ka visas autores ir sievietes, ir precizējis darba teorētisko – postkoloniālās feministiskās literatūrteorijas un traumatiskas pieredzes reprezentācijas – ietvaru. Ilustrācijai un konteksta iezīmēšanai tiek izmantoti arī citi autobiogrāfiskie darbi par izsūtījumu, trimdu, kā arī dzīvi padomju aneksijas un kara plosītajā Latvijā, kamēr paralēli notika izsūtīšana un daļa Latvijas iedzīvotāju devās bēgļu gaitās uz Rietumvalstīm – Oļģerta Krodera atmiņas „Mēģinu būt atklāts. Autobiogrāfisks stāsts divās daļās” (1993), Veltas Tomas romāns „Aldaune” (1960), anonīmas vācu autores darbs „Sieviete Berlīnē” (*Eine Frau in Berlin*, 1954.g. ASV, 2005.g. latviski), kā arī vairāki romāni par izsūtījuma un trimdas tēmu – Sofi Oksanenas (*Sofi Oksanen, 1977*)

17 No Hertas Milleres sarunas ar Sandru Kalnieti romāna „Elpas šūpoles” priekšlasījumā Rīgā, Mazajā Ģildē, 2011. gada 12. aprīlī.

18 No Hertas Milleres sarunas ar Sandru Kalnieti un Gintu Grūbi romāna „Elpas šūpoles” priekšlasījumā Rīgā, Mazajā Ģildē, 2011. gada 12. aprīlī.

romāns „Attīrīšanās” (*Puhdistus*, 2008; latviski 2011), Hertas Milleres romāns „Elpas šūpoles” (*Atemschaukel*, 2009) un Rūtas Šepetis (*Ruta Sepetys*, 1967) romāns „Starp pelēkiem toņiem” (*Between Shades of Gray*, 2011; latviski 2011). Vizmas Belševicas Billes triloģija tiks iekļauta analīzē, lai salīdzinātu mātes un meitas attiecību modeļus, ko izraisa gan vecāku personības un sabiedrībā pieņemtās normas, gan dramatiski un nežēlīgi vēsturiskie notikumi. Tāpat konteksta un intertekstualitātes izpratnei tiks analizēts Jeržija Kosinska (*Jerzy Kosinsky*, 1933-1991) romāns „Nokrāsotais putns” („The Painted Bird”, 1965) un Annas Frankas (*Anne Frank*, 1929-1945) dienasgrāmata („Het dagboek van Anne Frank”, 1947).

Promocijas darba mērķis – analizēt izsūtījuma un trimdas pieredzes atspoguļojumu 20./21. gs mijas latviešu rakstnieču darbos postkoloniālās un feministiskās literatūras teorijas un kritikas kontekstā.

Promocijas darba uzdevumi:

1. Identificēt postkoloniālās feministiskās autobiogrāfijas paradigmas un pamatkonceptus, kas izmantojami, analizējot un salīdzinot latviešu rakstnieču naraīvus par trimdu un izsūtījumu.
2. Analizēt izsūtījuma un trimdas pieredzes atspoguļojumu latviešu rakstnieču autobiogrāfijās un autobiogrāfiskajos romānos, salīdzinot tos ar citiem tās pašas tematikas vēstījumiem latviešu un cittautu literatūrā (pamatā Austrumu un Centrāleiropas tautu literatūrā).
3. Izvērtēt latviešu feministisko autobiogrāfiju iekļaušanos postpadomju/postkoloniālajā literārajā telpā.
4. Veikt latviskās identitātes raksturojumu, salīdzinot latviešu un citu tautu sieviešu rīcību līdzīgās situācijās un refleksiju par šo rīcību.

Darba novitāte ir specifiskas 20. gs. vēsturiskās pieredzes (izsūtījums, došanās bēgļu gaitās un dzīve trimdā) **aktualizācija un analīze** latviešu mūsdienu literatūrā postkoloniālās literārās paradigmas ietvaros, respektējot dzimumdiferences aspektus literārajā jaunradē, kas līdz šim apkopojošā veidā nav darīts.

Autobiogrāfijas feministiskā salīdzinošā analīze dod iespēju tam, ko Linda Hatčena (*Linda Hutcheon, 1947*) sauc par „subjektivitātes un dzimumdiferences reprezentāciju saistību”¹⁹, jo nereti izsūtījuma naratīvos to autores runā tikai par sievietēm pieejamu pieredzi un realitāti, piemēram, mazu bērnu slimības un nāve izsūtījumā, darbs kolhozos Sibīrijā, dzīve sieviešu cietumā, dažādu armiju (padomju, vācu) karavīru izturēšanās pret sievietēm bēgļu gaitās un pēckara periodā, sieviešu statuss pēckara Latvijā un trimdas mītnes zemju sabiedrībā. Tā Agates Nesaules romāna varone apbrīno savu māti par to, ka viņai kādā ASV latviešu saietā ir drosme pateikt, ka kara laikā arī ar sievietēm notika briesmīgas lietas, kas vietējā sabiedrībā nav ne pirms, ne pēc tam apspriests temats.

Protams, pastāv arī specifiska vīriešu pieredze, piemēram, iesaukums leģionā, aktīvās kara gaitas padomju armijā vai leģionā Otrā pasaules kara frontēs, darbs Gulaga nometnēs (lēģeros), aizdomas par kolaboracionismu ar fašistiem, kas gūlās uz katru pilngadīgu vīrieti, kas no Latvijas ieradās trimdas zemēs (kā tas attēlots, piemēram, Dz. Sodums „Jauni trimdā”, u. c.). Savukārt, padomju laikā Latvijā tika aktīvi uzturēts priekšstats, ka visi trimdinieki bija saistīti ar noziedzīgu pretpadomju darbību. Andrejs Upīts savā rakstā „Bezsaules noriets” aizdomas par sadarbību ar fašistisko režīmu attiecina uz pilnīgi katru inteligences pārstāvi un rakstnieku, kas Otrā pasaules kara beigās emigrēja no Latvijas: „...visnaskāk, citiem garām un pāri prom uz „brīvo Vāciju” drāzās tie, kuri pašā pirmajā dienā pēc hitlerisko ordu ieplūšanas Latvijas ārēs traucās piesolīt savus pakalpojumus visdažādākajās jaunās iekārtas vajadzībās”.²⁰

Tomēr, sieviešu pieredzes atšķirības un to reprezentācija sniedzas pāri tikai sievietēm unikālas pieredzes atspoguļojumam, veidojot vispārinātu skatījumu uz konkrēto laiku un notikumiem tajā. Irina Novikova norāda, ka „Sieviešu autobiogrāfiskie diskursi ir sistēmisku, ar dzimti apveltītu sabiedrisku attiecību strukturēšanas, producēšanas un reproducēšanas procesu rezultāti...”. Tālāk savā rakstā „Sieviešu autobiogrāfija: dzimte un žanrs (salīdzinoši aspekti)” viņa norāda, ka jautājums ir par to, kā šie diskursi/teksti tiek radīti un kā lasītāji tos uztver: „Diskurss, kas notiek šo un citu saistīto jautājumu sakarā, sniedz nozīmīgu kritisku perspektīvu akadēmiskajās un intelektuālajās diskusijās par

¹⁹Hutcheon, Linda. *A Theory of Parody: The Teaching of Twentieth-Century Art Forms*. Champaign and Urbana: University of Illinois Press, 1984, p. 32.

²⁰ Upīts, Andrejs. *Bezsaules noriets*. *Cīņa*, 1967.g. 19.apr., 4. lpp.

sociālo un etnisko integrāciju, kā arī sieviešu un vīriešu individuālo un kolektīvo identifikāciju mūsu valstī. Dzimtes perspektīvu tendences ir ļoti produktīvas arī tajā nozīmē, cik tālejošas tās ir „jaunajām” balsīm pēc sociālisma mikronaratīvu runāšanas pozīcijās, kā īpašais eurocentriskās laiktelpas veids ir pārveidots šajās laika, vēstures un atmiņas balsīs.”²¹

Izsūtījuma un trimdas tēmas Latvijā radītajā literatūrā, kultūrā un sociālpolitiskajā dzīvē padomju gados tika noklusētas un marginalizētas. Izsūtījuma pieredze nav tikai Latvijas un Baltijas valstu vēstures daļa. Izsūtījumu un apcietinājumu pieredze bija vēsturiskā realitāte, kuru nebija atļauts un iespējams atspoguļot literatūrā visās bijušajās Padomju Savienības republikās un PSRS ietekmes sfērā esošā bloka valstīs arī Centrālajā un Austrumeiropā. Lai arī citās Padomju Savienības vietās pastāvēja spēcīga disidentu kustība (piemēram, Krievijā) un literāru darbu izdošana un izplatīšana pagrīdes apstākļos, Latvijā tā nebija spēcīga. Latvijā valsts izdevniecībās publicēta literatūra par izsūtījuma pieredzi un došanos trimdā kļuva iespējama tikai sākot ar 1990. gadu, kad Latvija atguva valstisko neatkarību un 1991. gadā atdalījās no Padomju Savienības. Līdz 1990. gadam sarakstīto darbu par tabu tēmām agrāka publicēšana nebija iespējama, piemēram, Anita Liepa par romāna „Ekshumācija” sarakstīšanu tika sodīta ar apcietinājumu, un pats manuskripts tika vairākkārt iznīcināts.

Šajā darbā tiks lietoti termini „izsūtījums” un „deportācijas”, lai raksturotu Latvijas iedzīvotāju piespiedu došanos projām no Latvijas 1941. un 1949. gadā, un termins „trimda”, kas raksturo gan cilvēku pašu pieņemtu lēmumu doties projām no savas dzimtenes, lai izvairītos no nākotnē iespējamām padomju varas represijām savas politiskās, ekonomiskās vai sociālās piederības un aktivitātes dēļ, gan piespiedu emigrācijas situācijas (piem., darba dienests, gaisa izpalīgi). Citās nozarēs – socioloģijā, antropoloģijā – starptautiski tiek lietoti termini „izceļošana” un „migrācija”, lai apzīmētu šos un līdzīgus procesus. Bet tā kā šiem terminiem ir citas, specifiskas nozares definīcijas, tie šajā darbā lietoti netiks.

21 Novikova, Irina. Sieviešu autobiogrāfija: dzimte un žanrs (salīdzinoši aspekti). Par agru? Par vēlu? *Feministiskās idejas, konteksti, pieejas*. Rīga: LU Dzimtes studiju centrs, 2001, 79.–80. lpp.

Pētāmie avoti ietver iepriekš minēto autoru literāros darbus, literāros darbus, kas nodrošina galveno analizējamo avotu intertekstualitātes izpratni (gan to oriģinālus, gan tulkojumus), recenzijas, publikācijas un polemiku presē par galvenajiem analizējamajiem darbiem, intervijas ar autorēm un rakstus par viņām, akadēmiskos un zinātniskos pētījumus par šiem darbiem.

Teorētiskā koncepcija balstās uz postkoloniālās un feministiskās autobiogrāfijas literatūrkritikas teorētiķu Edvarda Saida (Edward Said), Franca Fanona (*Frantz Fanon*), Gajatri Spivakas (*Gayatri Spivak*), Homi Babas (*Homi Bhabha*), autobiogrāfijas teorētiķu (Žerāra Ženeta (*Gerard Genette*), Lī Gilmoras (*Leigh Gilmore*), Sidonijas Smitas (*Sidonie Smith*) un specifiski Baltijas un Latvijas literatūras pētnieku (Benedikts Kalnačs, Laura Laurušaite, Ausma Cimdiņa, Sigma Ankrava) darbiem, klasiskajiem un mūsdienu feminisma teorētiķu darbiem, kā arī trimdas literatūras teoriju (Sofija Maklenana (*Sophia McClennen*)).

Latvijā traumatisku femīno pieredzi latviešu mūsdienu literatūrā un tās autobiogrāfiskos un postkoloniālos aspektus ir pētījusi Sandra Meškova un Irīna Novikova. Par šo tēmu psiholoģijā un literatūrā ir rakstījusi Sandra Sebre.

Latviešu izcelsmes ASV literatūrzinātniece Inta Ezergaile savā grāmatā „Nostaļģija un viņpuse” („Nostalgia and Beyond”, 1998) ir pētījusi trimdas, zaudētās dzimtenes, iesakņošanās un nostaļģijas jēdzienus un to reprezentāciju latviešu literatūrā – gan Latvijas, gan trimdas latviešu rakstnieču darbos. Šajā promocijas darbā tiks izmantotas atsauces gan uz darba oriģinālu angļu valodā, gan uz tā 2011. gada tulkojumu latviešu valodā. Baiba Bela-Krūmiņa ir pētījusi to, kā autobiogrāfiskais diskurss mainās laika gaitā – kā tagadne ietekmē cilvēku refleksiju par pagātņi. Mainība laikā ir svarīga, lai analizētu un saprastu, ka pagātne tiek konstruēta atšķirīgi tajos vēstījumos, kas sarakstīti pagrīdes apstākļos padomju varas gados (Anita Liepa, Melānija Vanaga) un publicēti tikai pēc 1990. gada, no tiem, kas radīti jau neatkarīgajā Latvijā vai vispār ārpus Latvijas. Latviešu izcelsmes britu antropoloģe Vieda Skultāns ir analizējusi padomju laika ietekmi uz cilvēku dzīvesstāstiem un literatūras un reliģisko sižetu ietekmi uz latviešu izsūtīšanas pieredzes dzīves stāstiem, kas daudzējādā ziņā sasaucas ar literārajiem vēstījumiem.

Promocijas darba **izstrādes metodes** ir diskursa analīze, salīdzinošā literatūrzinātne, psihoanalītiskā, feministiskā, autobiogrāfiskā un postkoloniālā literatūras kritika, daiļdarbu un citu avotu analīze.

Darbs ir strukturēts četrās daļās ar vairākām apakšnodaļām katrā daļā:

1. Piecu galveno analizēto romānu raksturojums.

Nodaļā tiek sniegts ieskats visu piecu darbu tapšanas vēsturē un galvenajās tēmās, tāpat ir aplūkotas darbu kopējās iezīmes.

2. Sievietes identitātes definēšana izceļošanas pieredzē un trimdā, kļūšana par sava stāsta varoni, kļūšana no objekta par subjektu.

Balss piešķiršana noklusētām un marginalizētām cilvēku grupām un pieredzei ir būtiska visu analizējamo vēstījumu daļa. Tāpat svarīga ir sabiedrībā pastāvošu mītu dekonstrukcija (ticība dievam, ģimenei, vīriešu rīcībspējai grūtās situācijās, ģimenes stīprumam) un jaunu individuālo un kolektīvo mītu radīšanai.

Tiks aplūkota arī analizējamo tekstu recepcija Latvijā. Analizējamo darbu recepcija Latvijā ir bijusi kopumā pozitīva un tā turpina mainīties, parādoties jaunām darbu interpretācijām. Jaunākās iezīmes izsūtījuma un trimdas pieredzes aktualizēšanā ir šo naratīvu tulkošana (Sandra Kalniete) un to izmantošana citās mākslas formās, piemēram, romāna „Veļupes krastā” dramatisējums un iestudējums Latvijas Nacionālajā teātrī (pirmizrāde 2010. gada 18. decembrī Aktieru zālē, režisors Valters Sīlis) un Sofi Oksanenā romāna „Attīrīšanās” iestudējums ar nosaukumu „Muša” Jaunajā Rīgas teātrī (pirmizrāde 2012. g. 3. martā Mazajā zālē, režisore Inese Mičule). Par Alīdes Trū lomu Elita Kļaviņa saņēmusi Spēlmaņu nakts 2011/2012 balvu kā Gada aktrise.

Izsūtījuma pieredzes interpretācijā publiskajā telpā pašlaik parādās divas tendences: pirmā – izsūtījums kā latviešu tautas spēka un vitalitātes pierādījums, otrā – gluži pretēja – izsūtījums un bēgļu gaitas kā atkārtota neproduktīva atgriešanās pie pagātnē nodarītajām vēsturiskajām un politiskajām netaisnībām, kas traucē pilnvērtīgu attīstību mūsdienās.

Šajā nodaļā tiks analizēta arī valodas loma identitātes veidošanā. Analizējamie darbi dažādās pakāpēs reflektē par valodu – no tā, ka valodas (kas atšķiras no dzimtās – latviešu) vispār netiek pieminētas, līdz tam, ka soli pa solim tiek aprakstīts jaunas valodas apguves process trimdas apstākļos, un šīs valodas un tās apguves nozīme vēstītājas dzīvē. Tiks analizēta valodas iekļaujošā un izolējošā funkcija izsūtījuma un trimdas pieredzē.

3. Indivīds un kopiena izsūtījumā un trimdā.

Svarīga ir arī izceļošanas pieredze gan kopienas, gan ģimenes, gan indivīda līmenī. Analizējamie darbi uzrāda dažādu kopienas, ģimenes un indivīda reakciju uz izsūtījumu

vai trimdu – no spēcīgas kopienas un ģimenes solidaritātes („Veļupes krastā”, „Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos”) līdz ģimenes un indivīda sabrukumam („Sieviete dzintarā”). Visi Latvijas autoru darbi uzrāda nesatricināmu ģimenes vērtību noturīgumu un pārmantojamību, kamēr Agates Nesaules varoņi ilgstoši meklē ceļu uz samierināšanos un izlīgumu ar sevi un saviem ģimenes locekļiem. Nesaule provocē lasītāju un sabiedrību, atklājot to, ka līdzīgas problēmas ir bijušas daudzām trimdas ģimenēm, bet par to latviešu sabiedrībā neklājas runāt.

Lai salīdzinātu dažādu tautu, sociālo un profesionālo grupu reakciju uz „citu”, atšķirīgo, „cita” atspoguļojums tiks analizēts un salīdzināts Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintarā” un anonīmas autores dienasgrāmatā „Sieviete Berlīnē”. Tiks analizēta arī norobežošanās no citādā pašā homogēnajā latviešu bēgļu/trimdinieku grupā. Postkoloniālās literatūras teorētiķis Homi Baba savā grāmatā „Kultūras novietojums” („The Location of Culture”) redz „cita” radīšanu un izpausmes ar mimikrijas, ambivalences un metonīmijas palīdzību. „Citādība” un mimikrija realizē koloniālo varu un pastiprina sabiedrības uzraudzību pār „citu”.²²

Ģimenes sabrukums un/vai stiprums visspēcīgāk manifestējas mātes – meitas un mātes – dēla attiecībās. Analizētajos darbos tikpat kā nav tēvu – dēlu attiecību tēlojuma, jo vismaz izsūtījuma situācijā tēvu nebija – deportācijās uz Sibīriju un Tālajiem Ziemeļiem vīrieši tika nošķirti no ģimenēm un parasti nosūtīti uz piespiedu darbu (Gulaga) nometnēm. Ģimenes attiecību analīzē būtiska ir psihoanalītiskā pieeja, kas uzskata, ka zēni un meitenes socializējas un attīstās atšķirīgi – zēni ir autonomāki, radīti brīvībai, viņu ceļš dzīvē ir viņu pašu izvēle, un sabiedrība to tiecas akceptēt, kamēr meitas ir vairāk atkarīgas no savām attiecībām ar māti.

Tā Agates Nesaules varone ilgu laiku nevar atraisīties no mātes dominējošās un ierobežojošās varas; tas viņai izdodas tikai ar profesionālas psihoanalītiķes palīdzību. Inta Ezergaile Nesaules varones māti identificē kā arhetipisko māti-raganu. Sandras Kalnietes ģimenē, gluži pretēji, visi mātes un meitas kopējie pārdzīvojumi viņas nešķirami satuvina uz mūžu, pat tad, kad māte un meita ir fiziski šķirtas, viņas saglabā ciešas un uzticības pilnas attiecības. Harmoniskas ir mātes un dēla attiecības romānā „Veļupes krastā”. Anitas

²²Bhabha, Homi. *The Location of Culture*. London and New York: Routledge, 1994, pp. 85.–87.

Liepas romāns „Ekshumācija” ir audžumeitas veltījums savam padomju varas represētajam tēvocim kā atmiņu par viņu un laiku saglabāšanas zīme, lai gan ne visas romānā tēlotās attiecības daudzo varoņu starpā ir harmoniskas.

4. Telpa un priekšmetiskā pasaule izsūtījuma naratīvos.

Postkoloniālās literatūras un kultūras teorētiķi (Francs Fanons, Homi Baba) izmanto jēdzienus „bezmājība”, „dzīvošana bez mājām” (*homeless, unhomeliness, unhomely* – angļu val.), kas nozīmē vairāk nekā tikai dzīve ne savā tradicionālajā teritorijā. Tā ir dzīve „ārpusteritorijā”, dzīve telpā starp divām kultūrām un vēsturēm. „Mājas telpas kļūst par vēstures vissarežģītākās iejaukšanās vietām. Tā nav vēsture, kas nosaka tagadni.”²³ Šo trimdas bezmājīgumu savā daiļradē ir izteikušas dažādu nacionālo un valstisko piederību rakstnieces – Tonija Morisone (*Tony Morrison, 1931*), ASV, Nadīna Gordimere (*Nadine Gordimer, 1923*), Dienvidāfrika, Agate Nesaule, ASV, Margita Gūtmane, Andra Neiburga, Latvija.

Izsūtījuma un trimdas pieredzi var analizēt ietvarā „autobiogrāfija kā ģeogrāfija” (Regārs), kur situācijā, kad cilvēkiem ir atņemts viss, viņi sevi pilnīgi no jauna pozicionē apkārtējā vidē. Lai analizētu telpu izsūtījuma un trimdas vēstījumos, tiek izmantoti Jura Rozīša trīs dažādi telpas modeļi, kurus viņš izstrādājis savā monogrāfijā „Trimdas literatūra: laika un telpas modeļi latviešu trimdas romānos par latviešu pēckara trimdu” („Displaced Literature: Images of Time and Space in Latvian Novels Depicting the First Years of the Latvian Postwar Exile”). Jura Rozīša divi pēdējie telpas modeļi tiek modificēti, lai analizētu ne tikai trimdas, bet arī izsūtījuma vēstījumus, jo sākotnēji tie analizē telpas modeļus tikai trimdas literatūrā.

Izsūtījuma un trimdas pieredzes analīzē svarīgs ir mājoklis, priekšmeti un krāsas. Izsūtījuma vide ir vide, kuru cilvēki rada pilnīgi no jauna. Agates Nesaules varonei ļoti svarīgi ir priekšmeti un krāsas – trimdas sākumā no vēstījuma pazūd glītas lietas un krāsas. Viss kļūst pelēks. Krāsas atgriežas tikai tad, kad romāna varones ģimene sasniedz ASV un dzīve normalizējas. Sandras Kalnietes varonēm krāsa ir normālas dzīves raksturlielums, kas tipisks arī normālai dzīvei Latvijā.

²³Bhabha, Homi. *Location of Culture*. London and New York: Routledge, 1994, p. 9.

Gan Agates Nesaules, gan Sandras Kalnietes varonēm krāsa un glītas lietas ir nepiederīguma (izsūtījumam, apcietinājuma videi, ideoloģijai, nabadzībai, aprobežotībai) un nepadošanās zīme. Nesaules varone ir zaudējusi ticību dievam, bet viņas ticība savai spējai iekārtot vidi ap sevi pieaug, kļūstot par vienu no līdzsvarotības un vitalitātes, dzīves jaunradīšanas spējas izpausmēm romānā.

Anitas Liepas vēstījumā krāsu lietojums ietver spilgtas, piesātinātas krāsas un folkloras motīvus („Kliņģerīšu vietu taisu”), kas raksturo pilnasinīgu dzīvi, ciešas un mīlestības pilnas saites ģimenes locekļu starpā. Melānijas Vanagas vēstījumā krāsu ir salīdzinoši maz; krāsa ir piederīga skaistajam, kura ir tik maz (trūkuma izvārdzinātajā) izsūtījuma ikdienā.

Darba nobeigums ietver analīzes kopējos secinājumus. Kopumā izsūtījuma un trimdas pieredzes atspoguļojums latviešu literatūrā mazliet vairāk nekā 10 gadu laikā ir būtiski mainījies un attīstījies, aktualizējot un (re)konstruējot pirms 1990. gada pilnīgi noklusētu pieredzi, veidojot sieviešu pieredzes reprezentāciju literatūrā un ietekmējot Latvijas un citu valstu lasītāju izpratni par deportācijām un trimdu.

Izceļošanas un trimdas pieredze latviešu 20./21. gs. mijas literatūrā lielā mērā atbilst postkoloniālās feministiskās autobiogrāfijas uzstādījumiem. Postkoloniālās literatūras konceptu izmantošana (subalternais vēstītājs, mimikrija, identitāte, hibrititāte, savējie-svešie, cits, apvērsta kolonizācija, centrs-perifērija) ir produktīva metode, analizējot trimdas un izceļošanas pieredzi atspoguļojošus naratīvus. Gadsimtu mijā tapušie darbi ir ietekmējušies gan no literatūras teorijām, gan viens darbs ietekmējis citus, piemēram, ir vērojamas intonatīvas līdzības Agates Nesaules un Sandras Kalnietes darbos.

Promocijas darbā paustās atziņas ir aprobētas šādās konferencēs:

1. Referāts „Trauma and Exile in the Novel „A Woman in Amber” by Agate Nesaule”, 6. Baltijas studiju konference Eiropā „The Baltic Way in Europe. Revolution and Evolution”, Valmiera, Latvija, 2005. g. 18. jūn.
2. Referāts „Intertekstualitāte Agates Nesaules romānā ”Sieviete dzintārā”, LU Pedagoģijas un psiholoģijas fakultātes konference „Valoda pasaulē, pasaule valodā un literatūrā”, Rīga, Latvija, 2007. g. 14. dec.
3. Referāts „Savējie un svešie romānā „Sieviete dzintārā” un dienasgrāmatā „Sieviete Berlīnē””, Liepājas Universitātes 15. starptautiskā zinātniskā

- konference „Aktuālas problēmas literatūras zinātnē”, Liepāja, Latvija, 2009. g. 5. marts.
4. Referāts „Voicing One’s Story in the Latvian Literature of Exile and Deportations” 8. Baltijas studiju konference Eiropā „The Baltics as an Intersection of Civilizational Identities”, Kauņas Vītauta Dižā Universitāte, Kauņa, Lietuva, 2009. g. 12. jūn.
 5. Referāts „Priekšmeti kā vērtība Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintarā”, Daugavpils Universitātes starptautiskā zinātniskā konference „XX zinātniskie lasījumi”, Daugavpils, Latvija, 2010. g. 29. janv.
 6. Referāts „Karš ar māti Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintarā” un Vizmas Belševicas triloģijā „Bille””, Liepājas Universitātes 16. starptautiskā zinātniskā konference „Aktuālas problēmas literatūras zinātnē”, Liepāja, Latvija, 2010. g. , 4.-5. marts.
 7. Referāts „Emergence of Latvian Deportation Literature – the Early Post-soviet Works of Anita Liepa and Melānija Vanaga”, Ziemeļvalstu un Baltijas valstu literatūras pētniecības projekta *Nordforsk* konference „Post/Colonial and Transcultural: Contending Modernities, Presaging Globalisation”, Rīga, Latvija, 2010. g. 11. sept.
 8. Referāts „Krāsa trimdas un izsūtījuma pieredzes atspoguļojumā 20./21. gs. mijas latviešu literatūrā”, Daugavpils Universitātes starptautiskā zinātniskā konference „XXI zinātniskie lasījumi” Daugavpils, Latvija, 2011.g. 28. janv.
 9. Referāts „Identity and Language in the Latvian Literature about Deportations and Exile” Bergenes Universitātes Ziemeļvalstu un Baltijas valstu literatūras pētniecības projekta *Nordforsk* konference ”Words and Worlds: Transculturalism, Translation, Identity”, Helsinki, Somija, 2011.g. 27. aug.
 10. Referāts „Trimda un trauma Margitas Gūtmanes „Vēstules mātei”, Daugavpils Universitātes starptautiskā zinātniskā konference „XXII zinātniskie lasījumi” Daugavpils, Latvija, 2012. g. 28. janv.
 11. „Savējie un svešie izsūtījuma un trimdas vēstījumos”, Liepājas Universitātes konference „Aktuālas problēmas literatūras zinātnē”, Liepāja, Latvija, 2012. g. 2. marts.
 12. Referāts „Latvija kā zaudētā paradīze izsūtījuma un trimdas vēstījumos” Daugavpils Universitātes starptautiskajā konferencē „Centrs-perifērija” Daugavpils, Latvija, 2012. g. 11. maijs.

13. Referāts „Construction of Resistance Discourse in Latvian Post-soviet Literature about Deportations to Siberia (in 1941 and 1949)”, 3. Starptautiskā Ziemeļvalstu un Baltijas valstu studiju Rumānijā konference „European Networks: the Balkans, Scandinavia and the Baltic World in a Time of Economic and Ideological Crisis”, Targoviste, Rumānija, 2012. g. 26. maijs.
14. Referāts "Womens's Identity in the Latvian Narratives about Deportations to Siberia" Bergenes Universitātes Ziemeļvalstu un Baltijas literatūras pētniecības projekta *Nordforsk* konference „Transculturation and Aesthetics”, Bergene, Norvēģija, 2012. g. 2. sept.

Promocijas darbā paustās atziņas ir aprobētas šādos rakstos:

1. Savējie un svešie Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintarā” un anonīmas autores dienasgrāmatā „Sieviete Berlīnē. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē* : Rakstu krājums, 15. Liepāja: LiePA, 2010, 92.– 96. lpp.
2. Voicing One's Story in the Latvian Exile Literature. *Darbai ir dienos* : Vitauta Dižā Kauņas Universitātes rakstu krājums „Darbai ir Dienos”, 2010, Kauņa: Vytauto Didžiojo universitetas, 137.–142. lpp.
3. Karš ar māti Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintarā” un Vizmas Belševicas triloģijā „Bille”. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: Rakstu krājums, 16. Liepāja: LiePA, 2011, 88.– 96. lpp.
4. Priekšmeti kā vērtība Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintarā”. *Kultūras studijas*: Priekšmetu pasaule literatūrā un kultūrā: Zinātnisko rakstu krājums, III. Daugavpils: Saule, 2011, 396.–404. lpp.
5. Krāsa trimdas un izsūtījuma pieredzes atspoguļojumā 20. /21. gs. mijas latviešu literatūrā. *Kultūras studijas*: Krāsa literatūrā un kultūrā: Zinātnisko rakstu krājums, IV. Daugavpils: Saule, 2012, 277.–283. lpp.
6. Latviešu identitāte literatūrā par izsūtījumu. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: Rakstu krājums, 17. Liepāja: LiePA, 2012, 48.–55. lpp.
7. Sievietes identitāte Margitas Gūtmanes darbā „Vēstules mātei”. *Kultūras studijas*: Zinātnisko rakstu krājums, Daugavpils: Saule [iesniegts publicēšanai, sagaidāmais publicēšanas gads 2013]
8. Latvija kā zaudētā paradīze izsūtījuma un trimdas vēstījumos. *Literatūra un kultūra: process, mijiedarbība, problēmas*: Daugavpils Universitātes zinātnisko

rakstu krājums. Daugavpils: Saule [Iesniegts publicēšanai, sagaidāmais publicēšanas gads 2013]

9. Construction of Resistance Discourse in Latvian Post-Soviet Literature about Deportations and Imprisonments. *Valahian Journal of Historical Studies*. Rumānija [Iesniegts publicēšanai, sagaidāmais publicēšanas gads 2013]

1. Analizējamais teksts un sociālkulturālais konteksts

Analīzei izvēlētie darbi ir žanriski un tipoloģiski radniecīgi, bet to sociālkulturālais ietvers ir atšķirīgs. Šajā promocijas darbā detalizēti tiks analizēti pieci darbi – Anitas Liepas „Ekshumācija”, Melānijas Vanagas „Veļupes krastā”, kas sarakstīti tad, kad rakstīt par izsūtījumu Latvijā bija aizliegts, Sandras Kalnietes „Ar balles kurpēm Sibīrijas sniegos”, kas tapis jau neatkarīgajā Latvijā, un divi trimdas rakstnieču darbi – Agates Nesaules „Sieviete dzintarā” un Margitas Gūtmanes „Vēstules mātei”.

Anita Liepa „Ekshumācija”

Anitas Liepas romāns „Ekshumācija” tika publicēts 1990. gadā, lai gan romāna pirmais manuskripts bija pabeigts jau 20. gs. piecdesmitajos gados. Par to rakstniece tika apsūdzēta pretpadomju aģitācijā un sadarbībā ar ārzemju izlūkdienešiem, un 1953. gadā notiesāta ar apcietinājumu.

Romāns apraksta Sondoru ģimenes locekļu gaitas trīs paaudžu ilgumā. Romāns tika rakstīts gandrīz 40 gadus, tā simboliski aptverot visus padomju gadus. Atsaucoties uz romāna ilgo tapšanas laiku un autori kā vēsturiskās atmiņas atjaunotāju, Sandra Meškova raksturo Anitu Liepu kā disidenti: „Šis fakts liek autori uztvert kā disidenti un viņas tekstu ierindo disidentu atmiņu liecību vidū, kas pretojās režīma uzspiestajai amnēzijai jeb atmiņas zudumam. Ņemot vērā to, ka Latvijā disidences tradīcija nebija tik izvērsta kā citur Padomju Savienībā, šis teksts aizpildīja ļoti būtisku vakuumu.”²⁴

Tāpat Anitu Liepu var uzskatīt par postpadomju autobiogrāfisko vēstījumu tradīcijas aizsācēju latviešu literatūrā. Viņas romānam „Ekshumācija” sekoja vairāki citi autobiogrāfiski atmiņu tēlojumi, kas „iekļaujas Anitas Liepas aizsāktajā tradīcijā” – Vizmas Belševicas Billes triloģija, Agates Nesaules „Sieviete dzintarā”, Margitas Gūtmanes „Vēstules mātei” un Sandras Kalnietes „Ar balles kurpēm Sibīrijas sniegos”.

²⁴ Meškova, Sandra. Autobiogrāfiskās rakstības tradīcija Anitas Liepas prozā. *Humanitāro zinātņu vēstnesis*, 13. Daugavpils: Daugavpils Universitāte, 2008. 41. lpp.

Pēc Sandras Meškovas teiktā: „Šie teksti modificē autobiogrāfisko tradīciju atbilstoši plašajai latviešu pēcpadomju literatūras daudzveidībai”²⁵.

Dace Lūse šāda veida vēstījumus, kas radās trimdā un Latvijas trešās Atmodas sākumā klasificē kā literāru starpžanru *memuāristika*. Viņa uzskata, ka „...20. gs. otras puses latviešu memoāristiku galvenokārt radīja emocionāli saspringts psihiskais stāvoklis: trimdas gadījumā ļaušanās atmiņām atvairīja trimdas situācijas uzvelto smagumu. Atmoda Latvijas cilvēkos, kas bija pārcietuši okupācijas grūtumus..., radīja iespēju „norakstīt nost” to, kas nomāca ilgus gadus un kas bija rūpīgi slēpjams. Cilvēki kā vienā, tā otrā gadījumā piedzīvoja zināmu katarses brīdi.”²⁶

Melānija Vanaga „Veļupes krastā”

Melānijas Vanagas romāns „Veļupes krastā” tika publicēts 1991. gadā; autore pie tā izstrādes pēc atgriešanās no izsūtījuma 1956. gadā strādājusi vairākus gadu desmitus. Romāns „Veļupes krastā” ir lielas dzimtas sāgas sastāvdaļa; tās pirmais romāns. Rakstnieces darbi Latvijā tika ļoti labvēlīgi uzņemti. Melānija Vanaga autore ir saņēmusi valdības, pašvaldību un dažādu fondu apbalvojumu par savu literāro darbību – Trīszvaigžņu ordeni, Eduarda Veidenbauma prēmiju, kardināla Juliana Vaivoda balvu. Par Melāniju Vanagu ir uzņemta dokumentāla filma; Amatas novadā darbojas rakstnieces dzīvei un daiļradei veltīts muzejs. 2012. gadā režisors Viesturs Kairišs pēc Melānijas Vanagas autobiogrāfijas „Veļupes krastā: 1941-1957” ir sācis uzņemt mākslas filmu „Melānijas hronika”.

„Veļupes krastā” ir pirmajā personā sarakstīta liecība par izsūtīšanu, kuru piedzīvoja visa Latvijas Republikas laikā sabiedriski aktīvā Vanagu – profesionālu žurnālistu – ģimene un viņu astoņus gadus vecais dēls Alnis. Melānijas Vanagas vēstījums ir maz strukturēts, tajā ir maz sižeta attīstības, romānu veido gan autore, gan citu izsūtīto sieviešu pieredzes pieraksts, kas brīžam nav pat hronoloģisks. Vēstījums iekļauj daudz sadzīves detaļu un ikdienas darba, cīņas par izdzīvošanu aprakstus, kuros iestarpināti

²⁵ Meškova, Sandra. Autobiogrāfiskās rakstības tradīcija Anitas Liepas prozā. *Humanitāro zinātņu vēstnesis*, 13. Daugavpils: Daugavpils Universitāte, 2008, 41. lpp.

²⁶ Lūse, Dace. *Latviešu trimdas proza*. Rīga: Jumava, 2000, 8. lpp.

morāli pārspriedumi par padomju režīma necilvēcību un liriskas atmiņu ainas par Latviju, tur palikušajiem radiem un draugiem, mājām un darbiem, par Latvijas valsti kopumā.

Uzskaitījuma un aprakstīšanas (cilvēku, vietu, norišu, pieredzes) vērtību Melānijas Vanagas darbā „Veļupes krastā” atzinīgi vērtē Agates Nesaules varone Anna Dūja rakstnieces 2009. gadā izdotajā romānā „Iemīlējusies Jeržijā Kosinskī” („In Love with Jerzy Kosinski”): „Anna Dūja bija lasījusi Melānijas Vanagas „Veļupes krastā”, par lopu vagoniem, kas 1941. gadā veda latviešu uz Sibīriju, tā viņa saprata, cik svarīgi bija lietas pierakstīt. Māte nogalināja trīs savus bērnus, jo viņi mira no krampjiem un slāpēm, un viņa vēlējās mazināt viņu ciešanas. Kāds vecs vīrs izrāva nazi sievietei no rokām un uzrakstīja uz papīra strēmeles datumu un visu trīs mazo zēnu vārdus un vecumu. Viņš pierakstīja aptuvenu vilciena atrašanās vietu un lūdza tuvāk sēdošās sievietes parakstīt šo dokumentu. To izdarīja tikai dažas drosmīgākās.”²⁷

Traumatiskā pieredze gan izsūtījumā, gan trimdā ir līdzīga, un šīs līdzības apzināšanās un izpratne padara tās literāro reprezentāciju spēcīgāku un vispārināmāku. Arī pateicībā romāna „Iemīlējusies Jeržijā Kosinskī” nobeigumā Agate Nesaule pateicas Melānijai Vanagai par tēlu, kas spēcīgi manifestējas gan Nesaules romānā „Sieviete dzintarā”, gan Jeržija Kosinska romānā „Nokrāsotais putns” - māte, kas pati nogalina savus bērnus, lai pasaudzētu viņus no turpmākām un iespējams lielākām ciešanām.

Agate Nesaule „Sieviete dzintarā”

Agates Nesaules romāns „Sieviete dzintarā” 1995. gadā tika izdots Amerikas Savienotajās Valstīs angļu valodā ar nosaukumu „A Woman in Amber”. Romāns ASV guva plašu atzinību gan literāro aprindu, gan lasītāju vidū. Romāns 1996. gadā saņēma Amerikas Grāmatu balvu (*American Book Award*). Romāna fragmenti ir iekļauti ASV izdotajā sieviešu garīguma literatūras antoloģijā „Pie paradīzes vārtiem”, ASV („Storming Heavens’s Gate”, 1997).

1997. gadā Ingūnas Beķeres tulkojumā romāns apgādā „Jumava” tika izdots latviešu valodā. Neskatoties uz pozitīvo recepciju ASV, latviešu trimdas reakcija uz Agates Nesaules romānu nebija tikai viennozīmīgi pozitīva. Romāns aktualizēja vairākas trimdas

²⁷ Nesaule, Agate. *In Love with Jerzy Kosinski*. Wisconsin: Terrace Books, 2009, p. 22.

sabiedrībai neērtas un sāpīgas tēmas – kara un trimdas cirstās un nekad nesadziedētās traumas, kas turpina ietekmēt trimdiniekus un viņu ģimenes, mātes un meitas atsvešinātība un antagonisms, atsvešinātība sabiedrībā, kara laika noziegumi pret civiliedzīvotājiem – noklusētie un gadiem pie sevis glabātie kara pāridarījumi. Žurnāliste Anita Smoļenska jautājumu par negatīvajām latviešu lasītāju atsauksmēm uzdod Agatei Nesaulei, intervējot viņu ASV 1997. gadā. Agate Nesaule atbild: „Šis tas negatīvs ir bijis *Laikā*. Esmu saņēmusi arī vairāk nekā 400 vēstuļu no latviešiem, un tās ir pozitīvas. Kad, izdevniecības sūtīta, braukāju pa Ameriku, runāju arī latviešu sabiedrībā. Es saprotu viņu jautājumus un to, kāpēc viņi negatīvi izteikušies. Ir grūti pārāk daudz no tās kritikas ņemt nopietni, jo viņi nav labi lasītāji un īsti nesaprot grāmatu. Grāmatas ievadā ļoti rūpīgi saku, ka rakstu to, ko es atceros un ko es piedzīvoju. Daudzi citi tos pašus piedzīvojumus būtu izjutuši citādi. Lasītāji to nav pamanījuši, un tas rāda, ka viņi ir pavirši. Mans tēvs to labi saprata. Viņš teica - tas ir tikai tas, kas noticis ar tevi un ko tu domā”.²⁸

Dace Lūse savā grāmatā „Latviešu trimdas proza” Nesaules uzstādījumu konkretizē līdz formulai „kas karā cieta vairāk – sievietes vai vīrieši?”²⁹ Jautājums ir vairāk ne par ciešanu pakāpi, bet gan par faktu, ka sieviešu un bērnu pieredze latviešu literatūrā ir atspoguļota daudz mazāk nekā vīriešu pieredze. Tā ir pieredze, kuru var klasificēt kā grūti pieejamu pieredzi, kāda, piemēram, ir mazu bērnu un pusaudžu kara, trimdas un izsūtījuma pieredze, kas ir maz reprezentēta gan memuāros, gan vairāk literarizētos darbos.

Agates Nesaules vēstījums romānā „Sieviete dzintarā” un Margitas Gūtmanes darbā „Vēstules mātei” balstās uz feministiskās literatūras un psihoanalīzes uzstādījumiem, kuru centrā ir savas identitātes, savas balss, sava autentiskuma un suverenitātes apzināšanās un radīšana. Šī suverenitāte nereti ir ļoti atšķirīga no kolektīvā (vienlaikus – arī patriarhālā) mīta un kārtības. Agate Nesaule iedibina jaunu tradīciju latviešu trimdas literatūrā – tēmas, kas skar civiliedzīvotāju – bērnu un sieviešu pārdzīvoto Otrajā pasaules karā un tam sekojošajās bēgļu gaitās un trimdā.³⁰ Nesaule ievieš vēl vienu jaunu konceptu postkoloniālajā latviešu literatūrā – iespēju rast izlīdzinājumu ar trimdas statusu un dziedēt

²⁸ Smoļenska, Anita. Viņas sieviete dzintarā. *Diena*. 1997.g. 20. sept. <http://www.diena.lv/arhivs/vinas-sieviete-dzintara-10017047>, skatīts 10.03.2013.

²⁹ Lūse, Dace. *Latviešu trimdas proza*. Rīga: Jumava, 2000, 7. lpp.

³⁰ Turpat, 7. lpp.

traumas, pierādot, ka akulturācija (jeb transkulturācija) ir iespējama un var būt veiksmīga.³¹

Margita Gūtmane „Vēstules mātei”

Margitas Gūtmanes prozas darbs „Vēstules mātei” izdots 1998. gadā. Darbs ir Latvijā dzimušas un trimdā uzaugušās meitas vēstules mātei. Margitu nepilnu gadu vecu 1944. gadā no Jelgavas uz Vāciju izveda viņas tante – mātes māsa. Margitas māte palika Jelgavā, nespējot pamest Latviju kopā ar savu māsu un deviņus mēnešus veco meitu. Darbs ir pilns ar nesamierināmu nostaļģiju pēc zudušās dzimtenes un mēģinājums saprast savas ļoti sarežģītās attiecības ar māti, savu dzimto valodu un zemi. Darbs „Vēstules mātei” 1998. gadā saņēma Kultūras Fonda balvu.

Sandra Kalniete „Ar balles kurpēm Sibīrijas sniegos”

Sandras Kalnietes dokumentālās prozas darbs „Ar balles kurpēm Sibīrijas sniegos”³² ir izdots 2001. gadā izdevniecībā „Atēna”. Tas ir pirmais romāns, kurā Latvijas civiliedzīvotāju izsūtīšanas lietas ir pētītas arhīvos, integrējot arhīvu materiālus biogrāfiskajā vēstījumā.

„Balss”, autorības piešķiršana noteiktai pieredzei piederīgai cilvēku grupai ir viens no šajā promocijas darbā pētāmajiem jautājumiem. Latvijā un trimdā tapušie darbi – romāni, vēsturiskie romāni un autobiogrāfijas – uzrāda izteiktu vēstījuma dažādību, kas sakņojas atšķirīgā literārajā teorijā un praksē. Gan Latvijas autores – Anita Liepa, Melānija Vanaga un Sandra Kalniete, gan trimdas autores Agate Nesaule un Margita Gūtmane – pārstāv postkoloniālo literatūras paradigmu, kur svarīga mimikrijas (saplūšanas ar citiem, imitēšana) un vēsturiskās atmiņas zuduma pārvarēšana. Sandra Kalniete sevis apzināšanos un vēsturiskās atmiņas atjaunošanu latviešu autobiogrāfijā paceļ jaunā pakāpē – viņa savu vecāku atmiņas par izsūtīšanu un ilgajiem gadiem nometinājumā papildina ar vēstures faktiem un arhīvu materiāliem par savu vecvecāku izsūtīšanas lietām, tādējādi padarot savu

³¹ Laurušaite, Laura. The Lithuanian and Latvian Exile Novel: an Attempt at a Post-colonial Perspective. *Back to Baltic Memory: Lost and Found in Literature 1940-1968*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2008, p. 181.

³² Pēc apjoma un struktūras šo darbu var pielīdzināt dokumentālam romānam, tāpēc turpmāk darbā tas tiks klasificēts kā (dokumentāls) romāns.

vecāku stāstu ne tikai par individuālas vēstures rekonstruēšanas aktu, bet izvirzot to nacionāla vispārinājuma līmenī.

Sandra Kalniete panāk veiksmīgu vēstījuma divbalsību, kuru rada pretstati un atšķirības autores vecāku atmiņu fiksējumā un čekas arhīvu materiālos – izsūtītie cilvēki vismaz sākumā tic iespējai atrisināt pārpratumu, sadzīvot ar padomju varu utt., lai gan, kā izrādās vēlāk, izsūtīšanas dokumentus iepazīstot, safabricētajās lietās konkrētām liecībām un „apsūdzēto” argumentācijai nav nekādas nozīmes – spriedums ir pieņemts, izpildīts un ir nemaināms jau pirms jebkādām liecībām. To pašu, ka tam, ko teica apsūdzētie, nebija jēgas, jo apsūdzības jau bija iepriekš sagatavotas un to, ka apcietinātie vairumā gadījumu nezināja savas juridiskās tiesības, lai aiztāvētos pret šādu apsūdzības uzrādīšanu un izmeklēšanu, apraksta un pamato Aleksandrs Solzēņicins savā darbā „Gulaga arhipelāgs”.

Lielbritānijā dzīvojoša latviešu izcelsmes antropoloģe Vieda Skultāns ir analizējusi Latvijā veikto čekas nopratināšanas protokolu uzbūvi un saturu. Tie parāda, ka nopratināšanas ir notikušas pēc stingri noteiktas shēmas, kurās apsūdzētie ir atkārtējuši sevi diskreditējošus formulējumus, ko priekšā teikuši nopratinātāji, tādējādi lielā mērā modelējot un ierobežojot savas atbildes, un pasakot to, ko no viņiem sagaidīja.

Darbu kopējais raksturojums

Melānijas Vanagas „Veļupes krastā” un Anitas Liepas „Ekshumācija” pārstāv tradicionālāku reālistisko latviešu romāna vēstījuma manieri. Sandras Kalnietes dokumentālais romāns „Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos” ievieš jaunu vēstījuma veidu par izsūtījuma pieredzi Latvijā padomju gados – faktoloģiskajā materiālā balstītu dokumentālo romānu, kas interpretē gan sabiedriski nozīmīgus, gan indivīdu dzīvē svarīgus faktus, lai saprastu, kā un kāpēc Latvijā notika tas, kas notika 1940. gadā un pēc tam. Kalniete pamato un skaidro, kādi notikumi sagatavoja varas maiņas, iedzīvotāju masveida izsūtīšanas 1941. gadā un atkārtotas izsūtīšanas 1949. gadā realizēšanos Latvijā.

Sandra Kalniete lielā mērā ir sasniegusi savu mērķi – padarīt izsūtījuma faktus un pieredzi saprotamu un interesantu citu tautību cilvēkiem. Autore nekad arī nav slēpusi savu politisko „dienas kārtību”, sarakstot un popularizējot savu darbu Latvijā un citās valstīs – darīt izsūtījuma pieredzi zināmu un pieejamu Latvijas un citu valstu lasītājiem. Otra svarīga Sandras Kalnietes auditorija ir Eiropas politiskās aprindas, lai tajās aktualizētu Padomju Savienības nodarījumus pret civiliedzīvotājiem, kas Eiropas un pasaules politiskajā un vēsturiskajā telpā ir maz (vai – par maz) diskutēts un interpretēts jautājums.

Dokumentālā, vēsturiskā un mākslinieciskā vēstījuma sintēzi Anitas Liepas romānā „Ekshumācija” Juris Silenieks savā recenzijā žurnālā „Jaunā gaita” nosauc par mitoloģisku romānu, kas cieši sasaucas ar maģisko reālismu. Silenieks salīdzina Namedas vēlmi atjaunot sava tēvoča piemiņu ar Antigones centieniem apglabāt savu kaujā kritušo brāli, kas neapglabāts atstāts kaujas laukā: „Romāna beigās autore apraksta brāļa meitas pūles atrast nonāvētā virsnieka kapa vietu tālajos Sibīrijas plašumos. Šis ceļojums ir kā odiseja, kur parādās dažādu mitoloģisku tēlu atblāzma. Viņas Ariadnes pavediens cauri birokrātiskiem labirintiem, tiesas zālēm un cietumiem, vīdamies bieži pārtrūkst, un tikai nesalaužamā spītība noved viņu tur, kur varētu būt meklētā kapa vieta. Viņa ir kā moderna Antigone, kas, nespēdama savu radnieku uzcelt no mirušajiem, vismaz grib atdot cilvēcīgo cienu nāvē. Viņa grib samazināt to absurditāti, ko politiskā vara, necilvēcība un varmācība grib apstiprināt, nogremdējot cilvēka ciešanas un cerības vienaldzīgā nenozīmībā. Ar šo dimensiju romāns pārsniedz dokumentālā robežas..”³³

Lai arī ļoti atšķirīgi vēstījuma manierē, visi minētie latviešu rakstnieču darbi ir feministiski tajā nozīmē, ka tie cenšas formulēt un aktualizēt sieviešu autentisko pieredzi, nevis „nomirt”, palikt anonīmām un neidentificējamām savā literārajā darbā. Visi minētie romāni skar laikmeta un literatūras attiecības, individuālo un kolektīvo mītu radīšanas un uzturēšanas procesu.

Elaina Šovoltēre (*Elaine Showalter, 1941*) feministisko diskursu definē kā literatūru, kurā sievietes atsakās gan no imitāciju, gan protesta kā divām atkarības formām un pievēršas sievišķajai pieredzei, kas viņām dod iespēju paraudzītos uz līdzšinējo pieredzi no dzimuma viedokļa, un kas kļūst par autonomas sievišķās mākslas avotu”, kas palīdz koncentrēties uz un izteikt savu autentisko pieredzi.³⁴ Savas balss, sava skatījuma, savas autentiskās pieredzes aktualizācija vēl svarīgāka ir kļuvusi postkoloniālajā literatūrā, kur sieviešu autobiogrāfiskie vēstījumi rekonstruē gan politiski, gan sociāli noklusētu pieredzi, jo vīriešu un sieviešu/bērnu trimdas un izsūtījuma pieredzē ir būtiskas atšķirības. Savas

³³ Silenieks, Juris. Dokumentālais ar mītiskām iezīmēm. *Jaunā Gaita*, Nr. 4 (184), 1991, 56. lpp.

³⁴ Showalter, Elaine. *Toward a Feminist Poetics. The New Feminist Criticism*. Ed. E. Showalter. London: Virago Press, 1977, p.139.

identitātes apzināšana un verbalizēšana ir ļoti spēcīga tēma Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintarā” un Margitas Gūtmanes prozas darbā „Vēstules mātei”. Spēcīga tā ir Latvijas autoru darbos – visām autorēm spēja dalīties savā pieredzē un rast tai literāru formu ir arī savas identitātes definēšanas jautājums, kas ir ļoti būtisks aspekts postkoloniālajā literatūrā. Sandra Kalniete uzsver, ka gan viņai, gan viņas vecākiem romāna „Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos” sarakstīšana ir bijis atbildības un savas pieredzes vispārināšanas akts.

Agates Nesaules romāns „Sieviete dzintarā” un Margitas Gūtmanes „Vēstules mātei” no Latvijā radītajiem darbiem atšķiras ar bagātu intertekstualitāti – atsaucēm un alūzijām uz citiem literāriem darbiem. Margitai Gūtmanei citi autori (galvenokārt vācu autori) vēstījumā ienāk kā citāti un nodaļu/vēstuļu moto, kas bagātina un piešķir internacionālu kontekstu vēstītājas teiktajam. Romānā „Sieviete dzintarā” būtiska loma ir amerikāņu poļu rakstnieka Jeržija Kosinska romānam „Nokrāsotais putns” un nīderlandiešu ebreju autores – pusaudzes darbam „Annas Frankas dienasgrāmata”, kas attēlo kādas ebreju ģimenes slēpšanos no nacistu mēģinājumiem nosūtīt ģimeni uz koncentrācijas nometni. Atsauce uz šiem darbiem piešķir Agates Nesaules romānam papildu perspektīvas – apsūdzība pret pāridarītājiem, vaina, agresivitāte, atriebība, neatgriezeniski deformēta bērna psihe, kas tieši neparādās Nesaules romānā.

Pats romāna „Nokrāsotais putns” autors Jeržijs Kosinskis kļūst par Nesaules varones literārās iedvesmas un cilvēciskās drosmes avotu. Nesaulei Kosinskis ir Nesaules *alter ego*, norāda Inta Ezergaile³⁵. Nesaules varone apbrīno Kosinski par viņa spējām ietērt mākslinieciskos tēlos maza zēna briesmīgo pieredzi pirms kara un kara laikā. Nesaules varones jūsmai disonējošs ir drīz pēc romāna publicēšanas klajā nākušais fakts, ka Kosinskis ir melojis par sava romāna un savas personas autentiskumu. Šīs apsūdzības noved Kosinski pie pašnāvības 1991. gadā. Tomēr tas nemazina Agates Nesaules fascināciju ar Kosinki kā rakstnieku un viņa radītā ebreju/čigānu zēna tēlu, kas attēlots romānā „Nokrāsotais putns”. 2009. gadā ASV iznāk Nesaules romāns „Mīlot Jerži Kosinski” („In Love with Jerzy Kosinski”), kur gan pats autors, gan viņa radītā vajātā zēna tēls kļūst par galvenās varones Annas Dūjas ideālajiem varoņiem, mēģinot uzsākt jaunu

³⁵ Ezergaile, Inta. Nostaļģija un viņpuse. Vienpadsmit latviešu rakstnieces. *Raksti*. Rīga: Zinātne, 2011, 488. lpp.

dzīvi pēc šķiršanās no alkoholiķa un neveiksmnieka vīra Stenlija un meklējot jaunas attiecības. Annu Dūju apbur mazā ebreju/čigānu zēna spēja sevi aizsargāt jebkurā situācijā, atrodot asprātīgus veidus paš aizsardzībai un izdzīvošanai, savukārt Jeržijs Kosinskis sievieti valdzina kā cilvēks, kas savu traumatisku personisko pieredzi ir pratis pārvērst spēcīgā literatūrā un veiksmīgā, pārticīgā, piedzīvojumiem bagātā dzīvē.

Intertekstualitāte piešķir latviešu trimdas pieredzei sasaisti ar citu tautu un literatūru izsūtījumu, trimdas un holokausta pieredzi. Annas Frankas Dienasgrāmata ir pasaulē visplašāk zināmais holokausta stāsts un viena no desmit visvairāk lasītājām grāmatām kopumā. Tekstu par Eiropas tautu kara un pēckara pieredzi iekonturēšana latviešu tautas pieredzē noteica lielo identifikācijas un izpratnes līmeni, ar kādu romāns tika uztverts ASV. Intertekstualitāte noteikti padarīja Agates Nesaules vēstījumu daudz pieejamāku ASV un citu valstu angļiski lasošajai auditorijai. Agates Nesaules un Margitas Gūtmanes darbi ir atvērtāki citu tautu literārajiem kontekstiem nekā Latvijas autoru rakstītais par izsūtījumu. To zināmā mērā nosaka arī tas, ka abas autore ir profesionāli izglītotas literātes.

Visi minētie darbi ir būtiski arī dokumentālā (autobiogrāfiskā, autentiskā) un mākslinieciskā (izdomātā) saskarē. Vēstījuma autentiskums un mākslinieciskās novirzes no tā ir aktuāla literatūras teorijas tēma, analizējot individuālās pieredzes atspoguļojumu autobiogrāfijās laikmetu griežos un individuālos un kolektīvos pārdzīvojumos. Agate Nesaule savā otrajā romānā „Mīlot Jerži Kosinski” turpina izmantot ne tikai teksta līmeņa intertekstualitāti (atsaucoties uz Jeržija Kosinska darbiem un Melānijas Vanagas „Veļupes krastā”), bet arī apvieno vienā vēstījumā gan „liecinājuma” vai „ego-literāru” materiālu ar fikcionālu, iztēlē radītu tekstu.

2. Literārās identitātes meklējumu teorētiskie aspekti

Savas identitātes apzināšanās, pretošanās tās zaudējumam jeb mimikrijai, kļūšana no objekta par subjektu ir viens no centrālajiem feministiskās un postkoloniālas literatūras konceptiem.

Mūsdienu sociālajās un humanitārajās zinātnēs identitāte tiek raksturota kā cilvēkam piemītošu īpatnību kopums, kas ir mainīgs, nevis kaut kas statisks un stingri definēts, kā identitāte tika aplūkota apgaismības laikmetā. R. Dženkinss norāda, ka sociālā identitāte ir veids, kādā indivīdi vai kolektīvi atšķir sevi no citiem, identitāte ir līdzības un atšķirības attiecības.³⁶ Kopējs moderno sabiedrību pētnieku (M. Kastells, H.Tadžefels, E.Gidenss) viedoklis ir, ka katra identitāte tiek radīta pašrefleksijas ceļā, konstruējot naratīvu par sevi un atbildot uz jautājumiem par to, kam, kad, kur un kas tiek stāstīts. Personīgie naratīvi ļauj cilvēkiem saprast pašiem sevi un kontrolēt savu dzīvi nākotnē.³⁷

Latviešu individuālā un kopienas identitāte un tās atšķirības trimdā Zviedrijā ir analizētas 2010. gadā izdotajā krājumā „Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem”, kurā ir apkopoti latviešu trimdinieku dzīves stāsti. Krājums pēti „...latviešu identitātes veidošanos trimdā, tās daudzveidību un pārmantošanu no paaudzes paaudzē”.³⁸

Zviedrijas trimdinieku identitāte būtiski atšķiras no to latviešu identitātes, kas tika izsūtīti uz Sibīriju un Tālajiem Ziemeļiem. Tāpat varam apgalvot, ka Latvijas latviešu identitāte arī bija atšķirīga no abām iepriekš minētajām, kas ļauj apzināties, cik patiešām mainīga un dažādiem ārējiem apstākļiem pakļauta ir vienas tautas pārstāvju identitāte dažādos sociāli politiskos kontekstos un vietās.

³⁶ Jenkins, Richard. *Social Identity*. London and New York: Routledge, 1996, pp. 5.–10.

³⁷ Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity, 1991, pp. 25.–30.

³⁸ Bela, Baiba. Ievads. *Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem*. Zin. red. B.Bela. Rīga: Zinātne, 2010, 11. lpp.

2.1. Autora balss meklējumi

Visas analizētās autorens līdz savas izsūtījuma vai trimdas pieredzes literārai atspoguļošanai ir nonākušas ļoti dažādos veidos un ar dažādu motivāciju, tomēr vienojošā un dominējošā iezīme ir vajadzība piešķirt balsi pieredzei, kurai līdz tam nav bijis nekādas reprezentācijas. Arī autoru motivācijas ir atšķirīgas, lai arī daļēji līdzīgas. Visos gadījumos rakstnieces ir izvēlējušās runāt par traumatisku pieredzi, kas bieži vien nav viennozīmīga, par saviem individuālajiem un visas sabiedrības zaudējumiem, kas turpina ietekmēt cilvēku dzīves ilgi pēc notikušā.

Lī Gilmora savā grāmatā „Autobiogrāfijas robežas” („The Limits of Autobiography”, 2001) norāda, cik sarežģītas ir traumas un tās reprezentācijas attiecības. Traumas reprezentācija var notikt tikai valodā, lai arī trauma ir tas, kas, tajā pašā laikā, valodā nav izsakāms³⁹:

Trauma, grieķu valodā „brūce”, attiecas uz vardarbību, savainojumu vai ļaunumu, kas pārmaina, satricina cilvēku. Trauma rada tik būtiskas grūtības, ka to ir grūti izteikt. Patiesi, attiecības starp traumu un tās reprezentāciju, un īpaši ar valodu, ir centrālās, runājot par traumu kā kategoriju. Laika gaitā ir izstrādājies kas līdzīgs konsensus viedoklim, kas apgalvo, ka trauma nav reprezentējama, lai vēlreiz uzsvērtu, ka trauma (savā noteiktā veidā) ir ārpus valodas, ka valoda nespēj izteikt traumas būtību un ka trauma pasmejas par valodu, parādot tās nepietiekamību/ierobežotību. Tomēr, tajā pašā laikā, kad teorētiski tiek uzskatīts par neiespējamu valodā izteikt traumu, valoda tiek virzīta par mediju, kas spēj dziedināt no traumas. Tādējādi valodai ir uzlikts milzu slogs teoretizēšanā par traumu. (Tulkojums mans - E.B.)

Autobiogrāfijas kopumā un it īpaši vēstījumi par izsūtījumu Latvijā kopš valstiskās neatkarības atgūšanas 1991. gadā ir kļuvuši populāri; dzīvesstāstu un atmiņu popularitāte un redzamība latviešu literatūrā turpina pieaugt. Jo īpaši šī tendence ir pastiprinājusies 21. gs. pirmajā desmitgadē un otrās desmitgades sākumā, kad publicēti tādi darbi kā Atis Klimovičs „Personiskā Latvija. XX gadsimta stāsti”, Andra Manfelde „Zemnīcas bērni”, Andris Kadeģis „Izrakteņi. Atmiņas un liecības. XX gadsimts”, izsūtījuma atmiņu krājumi „Via dolorosa: Staļinisma upuru liecības” Andas Līces redakcijā, Kurta Fridrihsona un

³⁹ Gilmore, Leigh. *The Limits of Autobiography. Trauma and Testimony*. Ithaca and London: Cornell University Press, 2011, p. 6.

Gundegas Repšes „Mala”, Arnolda Jansona Kopotie raksti, Veras Kacenas „Kājāmgājējs karā. Latviešu kara stāsti.”, kas attēlo latviešu gaitas Sarkanās armijas rindās nevis no oficiālās retorikas pozīcijām, bet gan no ierindas karavīru - sieviešu - redzespunkta.

Amerikāņu pētnieks Maikls Rotbergs (*Michael Rothberg*) uzskata, ka „...sazvērestības un traumas vēstījumi pēdējās desmitgadēs ir kļuvuši par spēcīgākajiem loģikas ietvariem, ar kuru palīdzību ASV kultūras postmodernais subjekts reģistrē vēsturi un reflektē par to”.⁴⁰ Šo atziņu lielā mērā var attiecināt arī uz latviešu literatūru, kur trimdas un izsūtījuma vēstījumi ir mēģinājums restaurēt trūkstošo vai noklusēto vēsturi.

Iloņa Ļaha uzskata, ka pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas bija organiska nepieciešamība pēc jauniem motīviem, stāstiem un tēmām, jo tik daudz kas bija turēts slepenībā un noklusēts. Autobiogrāfija, kas šeit tiek lietots kā vispārējs termins, un ietver dažādus rakstības veidus – atmiņas, dokumentālu prozu, hronikas, dienasgrāmatas, vēstules, biogrāfijas – koncentrējas gan uz individuālajiem, gan kolektīvajiem stāstiem. Tās (autobiogrāfijas) ir mēģinājums ja ne pārrakstīt/uzrakstīt mūsdienu latviešu radīšanas mītu, tad vismaz izdzīvošanas mītu gan.⁴¹

Literatūrzinātniece Sandra Meškova secina, ka autobiogrāfiskajam pēcpadomju diskursam ir divi galvenie mērķi: „Latvijā nacionālā valstiskuma un kultūras tradīcijas rekonstruēšanā šajā laikā iezīmējas divas dominantes. Pirmkārt, **kontinuitātes atgūšana ar pirmspadomju tradīciju** (izcēlums šeit un turpmāk mans, E.B.), kas padomju periodā tika mitoloģizēta un kalpoja kā nacionālās identitātes saglabāšanas pamats, uz ko norāda arī tautā lietotais apzīmējums 20.–30. gadiem – „Latvijas laiki”. Otrkārt, **atjaunotās tradīcijas koriģēšana** saskaņā ar laikmetīgajām – Rietumu demokrātijas, pilsoniskās sabiedrības u. c. – vērtībām.”⁴²

⁴⁰ Rothberg, Michael. *Dead Letter Office: Conspiracy, Trauma and Song of Solomon's Posthumous Communication*. *African American Review*, vol. 37, No. 4 (Winter, 2003), pp. 501.–516.

⁴¹ Ļaha, Iloņa. Autobiogrāfisko tēlojumu specifika 20. gs. beigu un 21. gs. sākuma zviedru un latviešu rakstnieku darbos. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*. Rakstu krājums, 14. Liepāja: LiePA, 2009, 72. lpp.

⁴² Meškova, Sandra. Pēcpadomju autobiogrāfiskās tradīcijas aizsākums Anitas Liepas romānos „Ekshumācija” un „Kumeļa gadi”. *Literatūra un kultūra: Process, mijiedarbība, problēmas*, 4, Daugavpils: Saule, 2002, 129. lpp.

Ļoti svarīga ir balss, subjekta, varoņa reprezentācijas modalitāte – kā tiek definēta vēstītāja identitāte, kā viņš tiek pozicionēts laikā un telpā, attēlojot pieredzi, kura pirms tam bija pilnībā noklusēta (pilnīgi tas notika padomju varas veikto deportāciju gadījumā, ne tik pilnīgi bēgļu gaitu un trimdas pieredzes attēlojumā).

Visu deportācijas vēstījumu autores, īpaši Melānija Vanaga un Anita Liepa, runā no **subalternās** pozīcijas. Subalternais subjekts ir subjekts, kam ir atņemta jebkura rīcībspēja, un kas pilnībā ir pakļauts dominējošās varas lēmumiem. Izsūtītie cilvēki, tieši tāpat kā kolonizēto valstu pamatiedzīvotāji, atbilst šim statusam. Viņiem tika atņemtas visas iepriekšējās brīvības un tiesības, viņu iepriekšējam statusam un stāvoklim sabiedrībā vairs nebija nekādas nozīmes. Subalternās balsis ir tās, kuras vispār netiek reprezentētas, jo tās ir pakļautas arī savas grupas iekšienē. Gajatri Spivaka (*Gayatri Chakravorty Spivak, 1942*) savā rakstā „Vai subalternais spēj runāt?” („Can the Subaltern Speak?”) norāda, ka koloniālajā historiogrāfijā sieviešu balsis ir divkārti marginalizētas, jo arī šeit dominē vīriešu skatījums un sieviešu balss netiek reprezentēta: „Subalternajam nav vēstures un viņš nespēj runāt, un sieviešu subalternā balss ir vēl dziļākā ēnā.” („subaltern has no history and cannot speak, the subaltern as female is even more deeply in shadow...”).⁴³

Visu piecu analizēto autoru darbi pieder tai sieviešu rakstības tradīcijai, ko Elēna Šovoltēre (*Elaine Showalter, 1941*) sauc par „sievišķo fāzi” (*female phase*) sieviešu literatūrā. Šī ir sevis atklāšanas fāze, iekšējs pagrieziens, kas ir atbrīvots no atkarības un pretestības savas identitātes meklējumos. Visus analizētos darbus var pieskaitīt „liecinājuma romāniem”, kā tos definē Juris Rozītis. Rozītis pamato, ka „Es runāju par prozu, kurā autors attēlo dramatiska vai traumatiska rakstura vēsturisku laikmetu vai notikumus, *kurus viņš pats ir pieredzējis*. Kaut arī romāna galvenie varoņi un sižets var būt vairāk vai mazāk izdomāts, tomēr notikumi, situācijas un pat romānu tēlu rīcība un reakcijas uz šiem notikumiem ir autentiskas. Tādējādi šie romāni palīdz iegūt dziļāku vēsturiskās situācijas izpratni.”⁴⁴ Latviešu autoru vēstījumi iederas arī ego-literārajos žanros, kuros – galvenokārt atmiņās un vēstulēs – galvenais vēstītājs ir „es” sevis paša un

⁴³ Spivak, Gayatri Chakravorty. Can the Subaltern Speak? *Post-Colonial Studies Reader*. Eds. Ashcroft, Bill, Griffiths, Gareth, Tiffin, Helen, London and New York: Routledge, 1995, p. 27.

⁴⁴ Rozītis, Juris. Latviešu trimdas romāni kā dzīvesstāsti: analīzes modelis. *Dzīvesstāsti: Vēsture. Kultūra. Sabiedrība*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 186. lpp.

savas pieredzes apraksts. Fjodors Fjodorovs norāda: „ Literatūrā autors padara pasauli par savu objektu; ego-literārais autors padara pasauli subjektīvu”.⁴⁵

Melānijas Vanagas romāns „Veļupes krastā” ir pēdējais no septiņiem romāniem par autores dzimtu, kuros ģimenes vēsture atspoguļota kopš 17. gadsimta. Guntis Berelis savā latviešu literatūras vēsturē Vanagas veikumu novērtē ar vārdiem „...gigantisks kultūrvēsturiskais materiāls”.⁴⁶ Autores galvenā misija, rakstot romānu „Veļupes krastā”, esot bijusi saglabāt senču piemiņu.

Pēc izsūtījuma gadiem Sibīrijā Melānija Vanaga Latvijā atgriezās 1957. gadā. Rakstniece strādāja gadījuma darbus padomju iekārtas izveidotajā Cēsu rajona kolhozā „Sarkanais karogs”. Viņa nesāka pierakstīt savas atmiņas par izsūtījumu uzreiz; pagāja vairāki gadi, kamēr autore saņēma drosmi sākt rakstīt. 1995. gadā, jau pēc romāna „Veļupes krastā” publicēšanas, Melānija Vanaga intervijā žurnālistei Vijai Jugānei žurnālam „Karogs” runā par iekšējo brīvību kā obligātu nosacījumu tam, lai varētu rakstīt par izsūtījuma laiku:

Iebūros kā savas iekšējās brīvības cietoksnī, kur bailes neielaidu, jo ar tām sastrādāt nevarētu. Piesardzību ievēroju, bet ar bailēm cīnījos. Tās skaustu patiesību, un ar bailēm es vispār neko neuzrakstītu, pat nespētu rakstīt. Gatavos rokrakstu žūkšņus dēls veda uz Rīgu drošā glabāšanā savam paziņam komunistam, vismaz partijniekam.

Es cilvēkam ticēju un nevīlos.

Kolhoznieces laikā es vēl par Sibīriju nerakstīju, lai ar vēl maz apdzijušajām atmiņām pārāk nesavainotu jau tā izsāpēto sirdi. *Vienkāršam* cilvēkam arī vispār bija *aizliegts* rakstīt, kaut arī par puķi vai kaķi.⁴⁷

Romāns „Veļupes krastā” attēlo Latvijas Republikas pēdējās neatkarības dienas, 1941. gada 14. jūnija izsūtīšanu, garo un grūto ceļu uz izsūtījuma vietu Sibīrijā, tad dzīvi un darbu izsūtījumā, kā arī atgriešanos Latvijā pēc ilgajiem izsūtījuma gadiem. Arī pēc

⁴⁵ Fjodorovs, Fjodors. *Memoirs in the System of Ego-Literary Genres*. In: *The Memoirs of the 20th Century: Nordic and Baltic Experience*. Daugavpils: DU izdevniecība Saule, 2010, n.p.

⁴⁶ Berelis, Guntis. *Latviešu literatūras vēsture no pirmajiem rakstiem līdz 1999. gadam*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999, 305. lpp.

⁴⁷ Jugāne, Vija. Par brīvību un pienākumu. *Karogs*, Nr. 8., 1995, 182.–192.

atgriešanās dzimtenē dzīve bija sarežģīta, jo gan padomju iekārta, gan apkārtējie cilvēki dažādos veidos ierobežoja un stigmatizēja bijušos izsūtītos. Ierobežojumus – tikt publicētam un tulkotam citās valodās, tikt uzņemtam Rakstnieku Savienībā, iespēju dzīvot Rīgā un strādāt profesionālu darbu detalizēti raksturo Lūcijas Ūzānes grāmata „Aleksandrs. Dzejnieks un viņa laiks” par dzejnieku Aleksandru Pelēci, kas tika notiesāts un izsūtīts uz 16 gadiem par publikācijām laikrakstā „Tēvija”, dienestu leģionā, par darbu Latviešu leģiona ģenerālinspekcijas štābā Rīgā un „Daugavas Vanagu” redakcijā vācu okupācijas laikā.⁴⁸

Romāna stāstījumu veido līdzīgas ikdienas darbības, kas atkal un atkal atkārtojas, un ko autore apraksta ļoti detalizēti. Viņa ietver ikdienas maltīšu, to pagatavošanas procesa un sastāvdaļu detalizētus aprakstus, tā uzsverot postu un badu, kādā dzīvoja izsūtītie cilvēki. Tāpat detalizēti daudzkārt tiek aprakstītas citas ikdienas darbības un apstākļi. Dienas kļūst viena par otras atkārtojumu.

Mūsdienu ievērojamajai latviešu politiķei Sandrai Kalnietei (dz. 1952. gadā Tomskas apgabalā, Sibīrijā, uz kurieni bija izsūtīti abi viņas vecāki) dokumentālā darba „Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos” autorei, bija politiski skaidrojoša motivācija uzrakstīt savu vecāku un vecvecāku izsūtījuma stāstu. Sandra Kalniete ir viena no Latvijas Tautas frontes dibinātājām un aktīvistēm, kas cīnījās par Latvijas Republikas neatkarību 1980. gadu nogalē un 1990. gadu sākumā. Atjaunotās Latvijas laikā Sandra Kalniete strādāja diplomātiskajā dienestā, esot Latvijas Republikas vēstniece Francijā. No 2002. līdz 2004. gadam Sandra Kalniete bija Latvijas Republikas ārlietu ministre. Sandra Kalniete ir bijusi vairāku LR Saeimu deputāte; kopš 2009. gada viņa ir ievēlēta par Eiropas Parlamenta deputāti, kur darbojas Eiropas Tautas partiju (*European People's Party*) apvienībā.⁴⁹

Darbs ar „Balles korpēm Sibīrijas sniegos” tika publicēts 2001. gadā apgādā „Atēna”. Līdz 2012. gada nogalei romāns bija iztulkots divpadsmit svešvalodās (albāņu, franču,

⁴⁸ Ūzāne, Lūcija. *Aleksandrs. Dzejnieks un viņa laiks*. Rīga: Daugava, 2007.

⁴⁹ *100 Latvijas sievietes kultūrā un politikā*. Sast. Ausma Cimdiņa. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 206. lpp.

vācu, itāļu, čehu, zviedru, angļu, krievu, somu, nīderlandiešu, arābu, spāņu); tas ir visplašāk tulkotais un citās valstīs visvairāk izdotais mūsdienu latviešu literārais darbs.

Sandra Kalniete ieliek savu ģimenes sāgu faktu un dokumentu pasaulē. Viņa ir pirmā latviešu autore, kas sniedz detalizētu arhīvu dokumentu analīzi gan par savu vecāku izsūtīšanu, gan politisko situāciju Latvijā un Krievijā. Kalnietes mērķis ir parādīt savu vecvecāku un vecāku deportācijas kontekstu. Autore mēģina rekonstruēt pirmskara Latvijas politisko situāciju un cilvēku noskaņojumu. Sandrai Kalnietei ir svarīgi saprast un atspoguļot to, kā un kāpēc Latvijā varēja notikt tas, kas notika (bezierunu kapitulācija Padomju Savienības armijai, fašistiskās Vācijas armijas sveikšana Rīgas ielās, karš, pretlikumīgas deportācijas). Intervijā laikrakstam „Diena” 2001. gadā, uzreiz pēc grāmatas iznākšanas Latvijā, Kalniete raksturo savu darbu ar arhīvu materiāliem:

Arhīvā es pirmoreiz ņēmu rokā manas ģimenes lietas. Biju pirmais cilvēks no tuviniekiem, kas tām vispār pieskārs. Tur bija ļoti daudz atklājumu. Viens no pārsteigumiem, ko es gan intuitīvi visu laiku biju nojautusi, - čekā, tāpat kā citur, bija ļoti daudz kļūdu. Manas ģimenes lietās tās arī parādās.

Vislielākais šoks man bija, ka mani mātei un manai vecmāmiņai nav savu personīgo lietu. Viņu lietas ir atrodamas mana vectēva lietā. Arī mans tēvs un tēvamāte nav kā patības, bet minēti kā „bandīta” ģimenes locekļi. – pēc grupu klasifikācijas principa. Tas bija milzīgs šoks.⁵⁰

Sandrai Kalnietei ir ļoti skaidra politiskā dienas kārtība, kuru viņa vēlas izklāstīt un izskaidrot lasītājiem un politiķiem, it īpaši ārpus Latvijas. Cena, ko autore maksā par savas ģimenes izsūtījuma pieredzes dokumentēšanu, ir autores ģimenes piederīgo ciešanu un pazemojumu publiskošana.

Sandras Kalnietes galvenā motivācija, rakstot pa savu vecāku deportāciju, bija sniegt lasītājiem, arī noteikti citu valstu lasītājiem, ļoti pamatotu skaidrojumu par to, kas Latvijā bija noticis kopš 1940. gada. Rakstniece pat vienā no grāmatas nodaļām „Nometinājums un bads” norāda, ka, lai uzrakstītu savu vecāku stāstu, viņai bijis jāizslēdz savas emocijas un

⁵⁰ Puķe Ieva, Pārdzīvojumu kulminācija [tiešsaiste]. Diena, 2001, 13. nov. [skatīts 2012.g. 12.okt.]. Pieejams: http://vip.latnet.lv/lpra/pardzivojumu_kulminacija.htm

empātija: „Kad grāmatas sagatavošanas posmā runājos ar mammu par Biļinas un Petropavlovskas posmiem, tad sev aizliedzu just.”⁵¹

Stāstus par savu vecāku un vecvecāku ciešanām uzklaut bija pārāk grūti. Autore pat ir pārsteigta par to, ka viņas māte uz izsūtījuma pieredzi, konkrēti badu, spēj paskatīties atsvešinātāk nekā meita, kas mātes pārdzīvoto tikai uzklausa. Māte spēj runāt par to, kā viņi ēda žurkas un beigta zirga gaļu; Sandra Kalniete nespēj šos stāstus mierīgi noklausīties. Šie autores attieksmes fiksējumi romānā ir ļoti svarīgi, jo tie parāda, ka tas, ko par pieņemamu bija spiesti uzskatīt izsūtītie latvieši, nav pieņemams vispār. Tā ir vēsture, kas neatstāj vienaldzīgu.

Autobiogrāfiskais romāns „Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos” veiksmīgi apvieno biogrāfiskas detaļas ar faktoloģisku materiālu, kas iezīmē būtisku pavērsienu sievietes un vēstures/sievietes kā vēstures reprezentantes tematikā Latvijā. Sandra Kalniete intervijā laikrakstam „Diena” 2001. gadā uz jautājumu „Nebija bail, ka subjektīvais, literārais kļūs primārs un aizēnos faktoloģisko, objektīvo?” atbild: „Nē. Drīzāk bija otra problēma: kā sausajam, racionālajam neļaut pārmākt subjektīvo. Manuprāt, dokumentālo daļu ir vieglāk rakstīt – tur jālieto tikai dažas starpfrāzes. Subjektīvais prasa pavisam citu vārdu brieduma pakāpi, ko es nemaz tik labi nepārvaldu. Tur jāiegulda daudz lielāks darbs.”⁵²

Lai arī Sandra Kalniete nav rakstniece, bet politiķe un sabiedriska darbiniece, viņa ļoti labi apzinās, ka vēstījums ir uzmanīgi jāstrukturē.

Sandrai Kalnietei atšķirībā no Agates Nesaules sociālais, politiskais un vēsturiskais dominē, kamēr Nesaule savā romānā „Sieviete dzintarā” apzināti izvairās no plaša vēsturiska un politiska konteksta iezīmēšanas, koncentrējoties uz savu individuālo pieredzi.

Agates Nesaules vēstītāja romānā „Sieviete dzintarā” koncentrējas uz drosmi, lai izstāstītu savu (traumatisko) stāstu, jo viņai kļūst par savas pieredzes subjektu un izstāstīt savu stāstu ir veids, kā pārvarēt citādību (angliski – *otherness*). Vēstītāja citādība, atšķirība ir dziļi iesakņojusies meitenē kopš viņas pirmās trimdas pieredzes – došanās projām no Latvijas. Vēlāk šo citādības sajūtu pastiprina atsvešinātība no mātes Vācijā, kad māte

⁵¹ Kalniete, Sandra. *Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos*. Rīga: Atēna, 2001, 122. lpp.

⁵² Puķe Ieva, Pārdzīvojumu kulminācija [tiešsaiste]. *Diena*, 2001, 13. nov. [skatīts 2012.g. 12.okt.]. Pieejams: http://vip.latnet.lv/lpra/pardzivojumu_kulminacija.htm

mēģina aizvilkt mazo Agati uz sagūstīto sieviešu kolonnas priekšgalu, jo māte ir pārliecināta, ka visas sievietes un bērni ir atvesti uz nošaušanu un vēlas, lai viņa un viņas meitas tiek nošautas pirmās, neredzot, kā tiek nogalināti citi. Vēlāk citādību un atsvešinātību vairo arī dzīve vairākās DP (*displaced persons*) nometnēs Vācijā un vēlākā emigrācija uz ASV.

Nesaule izmanto savas pagātnes atmiņas kā instrumentu, lai saprastu savu dzīvi un piešķirtu jēgu daudziem traumatiskiem un destruktīviem savas un savu vecāku dzīves momentiem. Šīs izpratnes iegūšana padara iespējamu vēstītājas dziedināšanu romāna finālā. Mira Jelena (*Myra Jehlen*) uzskata, ka trimda un marginalitāte ir priekšnosacījumi „īpašajai spējai redzēt pasauli no patiesi jaunas perspektīvas.”⁵³ Agate Nesaule savu personisko radīšanas mītu iekonturē trimdas kontekstā, kas ir tradicionāls priekšnoteikums visiem lielajiem radīšanas mītiem.

Romāna nosaukums „Sieviete dzintarā” ir metafora, kas „ierāmē” stāstu. Dzintars ir metafora domai, ka, lai arī pagātne ir ļoti svarīga, tā dažkārt mūs sagūsta kā mušas slazdā. Latviešu izcelsmes ASV literatūrzinātniece Inta Ezergaile uzskata šo metaforu par ļoti spēcīgu:

Nesaule, šo realitāti pārveidodama metaforā, savu bērnu dienu aizvainoto „es” – kara traumas seku upuri – redz iekausētu dzintarā – nemainīgu, tādu, kas nevis dzīvo, bet kaut ko ilgstoši gaida. Tekstā dzintars redzamāk parādās grāmatas beigās, kad viņa sāk atgūt drosmi, lai atbrīvotos no nelaimīgās laulības un – kas vēl svarīgāk – izstāstītu savu stāstu. To veikt viņai palīdz vairāki sapņi un dzintars, kura loma mainās, no gūstniecības sprosta kļūstot par atbrīvošanās vidutāju: tieši dzintars, „maskējies” Agates mātes dzintara piespraudes veidolā, kā amulets palikts zem spilvena, ir tas, kas atnes nozīmīgos sapņus.⁵⁴

Dzintars palīdz Nesaules vēstītājai atrast savu īsto balsi un stāstu; vienlaikus dzintara metafora palīdz noslēgt rēķinus ar pagātņi un rast izlīdzinājumu ar māti. Teksta psihoanalītiskās un feministiskās zemstrāvas te ir ļoti izteiktas. Traumas verbalizācijas,

⁵³ Citēts no: Lionnet, Françoise. *Of Mangoes and Maroons: Language, History, and the Multicultural Subject of Michelle Cliff's Abeng. De/Colonizing the Subject*. Ed. Smith Sidonie and Watson Julia, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992, p. 54.

⁵⁴ Ezergaile, Inta. *Agate Nesaule: Karš un māte/Karš ar māti. Raksti*. Rīga: Zinātne, 2011, 496. lpp.

kļūšana par sava stāsta priekšmetu un tad spēja pieņemt pašai savus lēmumus nosaka vēstītājas nākotni, kurai ir jābūt atšķirīgai no viņas vecāku un daudzu vienaudžu dzīves pēc visa pārdzīvotā.

Nesaule apzināti izvairās no sava stāsta sociālā un vēsturiskā konteksta precīzas un plašas iezīmēšanas; viņa koncentrējas uz sevi un sev tuvāko apkārtni, nevis apkārtējo pasauli plašāk par bērna skatījumu romānā attēloto notikumu laikā. Šī pieeja būtiski atšķiras no Vanagas, Kalnietes un Liepas pieejas, toties spēcīgi līdzinās Margitas Gūtmanes iekšupvērstajam skatam uz savu trimdas pieredzi. Visām trim Latvijas autorēm kolektīvā atmiņa nav nodalāma no izsūtījuma individuālajām ciešanām.

Tomēr Nesaule un Gūtmane pievieno saviem darbiem intertekstualitātes līmeni, kas piešķir abu darbiem vai nu papildinošas, vai gluži jaunas perspektīvas. Gūtmanei tās ir trimdu pastiprinošas sajūtas, kas izteiktas daudzu vāciski un franciski rakstošu autoru darbos, galvenokārt dzejā. Nesaule izmanto atsauci uz citiem tekstiem un to autoriem, lai netieši papildinātu savu darbu ar vairākām tēmām, kuras autore pati tieši neskar. Atsaucoties uz poļu izcelsmes amerikāņu rakstnieka Jeržija Kosinska romānu „Nokrāsotais putns” un „Annas Frankas dienasgrāmatu”, Nesaule skar tādas tēmas kā traumēta bērna psihe, citādības ekskalācija līdz tādām līmenim, ka pret to tiek vērsta vardarbība un holokausts, atriebība kā traumas sekas, meitas un tēva attiecības, kas ir diezgan noklusinātas romānā „Sieviete dzintarā”.

Anita Liepa ir uzskatāma par vienu no nedaudzajām latviešu disidentēm. Viņa romānu „Ekshumācija” rakstīja piecas reizes. Uz romāna pēdējā vāka Liepa raksta: „Romāna pirmo, agrā jaunībā uzrakstīto variantu tuvinieki sadedzināja. Otra varianta dēļ tiku notiesāta. Trešo variantu, kas tapa pārsūtīšanas cietumā, kratītāji atņēma. Ceturto sagrauja peles. Pie lasītāja nonāk piektais variants, kam materiāli vākti piecus gadus.” Par vienu tā manuskripta atrašanu rakstniece tika sodīta ar apcietinājumu”.

Liepas dominējošā motivācija, rakstot romānu „Ekshumācija” ir bijis neklusēt, kad visi citi klusēja. Romāna publicēšanas sakarā – par laiku, kad tas beidzot nonāca pie lasītājiem – ir interesanta Gunta Bereļa un Ausmas Cimdiņas netiešā polemika tā laika presē. Ausma Cimdiņa savā rakstā „Svešvārdi un jaunvārdi: ekshumācija, mitomānija” 1990. gada 17. februāra „Literatūrā un Mākslā” romānu kopumā vērtē pozitīvi, īpaši uzsverot autores drosmi un atbildību darīt to, ko neviens cits nedarīja: „Grāmatām tāpat kā cilvēkiem ir savi likteņi, un „Ekshumācijas” tapšanas vēsture pati par sevi ir cieņas un

apbrīnas vērtā. Aizvesto liktenis un pārapbedīšanas sāpīgās domas A. Liepu ir pavadījušas vairāk nekā četrdesmit gadus.”⁵⁵

Savukārt, Guntis Berelis uzskata, ka Liepas romāns ir neglābjami novēlojies, līdz ar to zaudēdams vienu no savām divām iespējamām vērtībām – aktualitāti laikā:

Jebkuram literāram tekstam ir divas vērtības: konkrētajā laika momentā (mainīgs lielums; parasti atkarīgs no tā, kas pašreiz atrodas sabiedrības uzmanības centrā; attiecīgi – darbs tiek vai nu nenovērtēts, vai arī pārvērtēts) un tāda kā ārlaicīga vērtība (nemainīgs lielums, kurš nepakļaujas laika ritumam neatkarīgi no konteksta, autora ieceres un publikas interesēm). Ja Anitas Liepas „Ekshumācija” būtu iznākusi pirms diviem vai trīs gadiem – kad presē parādījās pirmās ziņas par romānu – tā neapšaubāmi būtu sensācija: jau ar to vien, ka autore visus šos gadus ir uzdrošinājusies rakstīt to, ko viņa uzskata par patiesību, nepakļaudamās oficiāli sludinātajām patiesībām (iespējams, ka šāda klusa – toties noteikta – nesamierināšanās ir daudzkārt radikālāks protests, nekā samierināšanās ar to mazumiņu, ko valdošā ideoloģija ļauj izraut sev no zobiem).⁵⁶

Interesanti, ka Gunta Bereļa „uzbrukums” par romāna novēloto publicēšanu tiek vērsts pret Anitu Liepu, lai gan viņa bija viena no pirmajām, kas sarakstīja un publicēja dokumentālu romānu par izsūtījumu, un, kā vēlāk redzam latviešu literatūras teorētiķu atzinumos, tiek vērtēta kā latviešu pēcpadomju autobiogrāfiskās tradīcijas iedibinātāja (S. Meškova).

Ausma Cimdiņa atzinīgi vērtē „Ekshumācijas” dokumentālo satvaru – autores savāktās liecības un fotogrāfijas; savukārt rakstnieks Visvaldis Lāms tā paša 1990. gada recenzijā par romānu uzsver tā subjektīvo, vēstītājas līniju: „Visspēcīgāk pārdzīvoju grāmatas lappuses, kurās aprakstītas Namedas gaitas, pazudušo tēvu meklējot. Jā, tiešām tēvu, nevis audžutēvu. Jaunās, tik neatlaidīgās un godprātīgās sievietes cīņu un ciešanu ceļš jau paceļas liela vispārinājuma virsotnēs, kļūst par simbolu varas vajātas un nīdētas paaudzes

⁵⁵ Cimdiņa, Ausma. Svešvārdi un jaunvārdi: ekshumācija, mitomānija. *Literatūra un Māksla*, 1990. g. 17. febr., 6. lpp.

⁵⁶ Berelis, Guntis. Romāns pret dokumentu. *Karogs*, Nr. 7, 1990, 177. lpp.

izmisīgajiem centieniem sasiet pārrautās saites, atgūt savu pagātņi. Tā taču ir visas mūsu tautas pagātne.”⁵⁷

Atskatoties uz romānu pēc 20 gadiem, jāsecina, ka tā dokumentālā vērtība ir tikai pieaugusi, jo profesionālu vēsturnieku pētījumi un dokumentu analīze par Latvijas Armijas virsnieku izsūtīšanu no Litenes nometnes un vēlāk viņu dzīvi Gulaga nometnēs apstiprina Anitas Liepas pašrocīgi savākto liecību patiesumu un to interpretācijas precizitāti.

Visas autores ir parvarējušas ne tikai savus iekšējos ierobežojumus, lai piešķirtu balsi iepriekš marginalizētai pieredzei, bet arī lielu sabiedrības spiedienu nerunāt par tēmām, par ko nav runāts iepriekš (arī politisku un ideoloģisku apsvērumu dēļ) un par ko vienkārši neklājas runāt. Krievu disidents un rakstnieks Aleksandrs Solžeņicins (1918-2008) savā darbā „Gulaga arhipelāgs” vairākkārt atgriežas pie sabiedrības spiediena „necilāt” padomju iekārtas represijas pret saviem pilsoņiem: „Vai vēl briesmīgāk nav tas, ka arī vēl pēc trīsdesmit gadiem mums saka: nevajag runāt par to! Ja atcerēšoties miljonu ciešanas, tas sagrozīšot vēsturisko perspektīvu! Ja mēģināšot izdibināt mūsu tikumu būtību, tas aiznotu materiālo progresu! Atcerieties labāk uzceltās domeņu krāsnis, velmēšanas stāvus, izrakstos kanālus... nē, par kanāliem nevajag... tad apar Kolimas zeltu, nē, arī par to nevajag... Ek, par visu var, taču – ar saprašānu. Var jau, bet – cildinoši...”⁵⁸

Neskatoties uz izsūtījumu un bēgļu gaitu aizvien lielāko lomu Latvijas literatūrā un atmiņu kultūrā (kuras analītisks dokumentējums sniegts 2012. gadā iznākušajā autoru kolektīva pētījumā „Padomju deportāciju pieminēšana Latvijā”), pastāv viedokļi, ka deportāciju atcerēšanās Latvijas publiskajā telpā rada zemu pašnovērtējumu un turpina latviešos uzturēt upura sindromu, kas neļauj pilnībā uzņemties atbildību par savu rīcību. Socioloģe Vija Beinerte pauž šādu viedokli: „Katru gadu 14. jūnijs atgādina par deportācijām – brutālu nācījas daļas zaudējumu. Vienlaikus ar šo atceres datumu tiek atjaunots upura sindroms, ko izsaka pašreference mēs esam upuri, tā uztur kolektīvo atmiņu par vēstures netaisnību un lielvalstu savstarpējo slepeno vieošanos. Upuru motīvs

⁵⁷ Lāms, Visvaldis. Mūžam mūsējie. *Karogs*, Nr. 7, 1990. 177. lpp.

⁵⁸ Solžeņicins, Aleksandrs. *Gulaga arhipelāgs. 1918-1956. Literārs izpētes mēģinājums*. Ņujorka: Grāmatu draugs, 1974, 93. lpp.

pavada latviešu vēsturisko atmiņu, sākot ar naratīviem no Livonijas *Indriķa hronikas*, kas sabiedrības vienas grupas saziņā formulēta „mēs vardarbīgi kristianizēti, pakļauti, kolonizēti” līdz jaunāko laiku saskaņotajam „mēs tikām okupēti”.⁵⁹ Grūti piekrist Dagmārai Beitneri, jo arī traumatiskas pieredzes un atmiņas noliegšana, neuzņemoties atbildību par to, kas noticis tautu un indivīdu dzīvēs pat represiju un pakļautības situācijās, un nemeklējot šādu vardarbīgu vēsturisku situāciju risinājumu, liecina par zemu pašreferenci. Tomēr Dagmāra Beitnere šos procesus redz atšķirīgi: „Pašraksturojums mēs esam upuri ir viena no pašreferencēm, kura attīstību ieguva, sākoties latviešu trešajai Atmodai.. Publiskai komunikācijas telpai demokratizējoties 80. gadu nogalē, sabiedrības uzmanības lokā nokļuva aizliegtie un noklusētie stāsti, kuri sabiedrības komunikācijai pašai par sevi radīja pašraksturojumus ar zemu pašvērtējuma horizontu. Tie aizsāka sociālās atmiņas amnēziju, atcerēšanos, atzīšanos un izvērtēšanu, sabiedrības komunikācijas telpā ienāca dzīvesstāsti par deportācijām un Sibīriju un kļuva par vienu no sevis aprakstīšanas veidiem. Latvieši nebija vienīgie, kuriem 20.gs. 80. gadu nogalē sākās vēsturiskā amnēzija, tāda bija visās Austrumeiropas sabiedrībās.”⁶⁰ Šajos apgalvojumos tiek noraidīta ne vien sabiedrības spēja pārtraukt mimikriju, kas ir ērta pastāvošai represīvai sabiedriskai sistēmai, bet arī aicinājums uz realitātes aizstāšanu ar tās norišu noklusējumiem (tāpat mulsina vārda amnēzija lietojums, kas nozīmē „atmiņas zaudēšana”, nevis tās atgūšana, kā vārds tiek lietots šajos izteikumos).

⁵⁹ Beitnere, Dagmāra. *Mēs, zemnieku tauta? Pašreferencē latviešu kultūras paradigmā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2012, 102. lpp.

⁶⁰ Turpat, 102-103. lpp.

2.2. Identitāte izsūtījumā un trimdā

Izsūtījuma un citu (padomju/politisko) režīmu represiju publiska reprezentācija literatūrā iekļaujas postpadomju un postkoloniālisma literārajā tradīcijā, kā arī atmiņu kultūrā, kurā gadu desmitiem noklusētai un marginalizētai pieredzei tiek piešķirta sava balss un sava vieta gan literārajos, gan vēsturiski politiskajos procesos. Izmantojot Džonatana Kalera (*Jonathan Culler*, 1944) kopsavilkumu par postkoloniālo literatūras teoriju, var teikt, ka postpadomju/postkoloniālie naratīvi tiek radīti, „ļaujot intelektuāļiem, kas nāk no postkoloniālajām sabiedrībām, „ierakstīties” atpakaļ vēsturē, ko rakstījuši citi”.⁶¹

Literatūrā par izsūtījumu „ierakstīšanās” atpakaļ vēsturē notiek primāri ar sevis paša kā autora, savas balss reprezentāciju un savas un attēloto cilvēku identitātes konstruēšanu un formulēšanu. Citi svarīgi postkoloniālās literatūrteorijas koncepti, kas ir svarīgi marginalizētas pieredzes reprezentācijā, ir savējie un svešie, privātais un publiskais, mimikrija un reversā kolonizācija. Benedikts Kalnačs lieto terminu „apvērsta” kolonizācija⁶², kas arī tiks turpmāk lietots šajā darbā.

Izsūtījuma pieredzes attēlojums Anitas Liepas romānā „Ekshumācija”, Melānijas Vanagas darbā „Veļupes krastā” un Sandras Kalnietes dokumentālajā darbā „Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos” lielā mērā attēlo 1941. un 1949. gadā izsūtīto latviešu identitāti, tās maiņu un reprezentāciju literatūrā.

Agates Nesaules vēstītājas balss un līdz ar to arī identitāte mainās no marginalizētas, subalternas balss romāna sākumā, kamēr Agate ir bērns un pusaudze, līdz dominējošajam diskursam piederīgai balsij, kad varone ir pieaugusi un veiksmīgi iekļāvusies ASV sabiedrībā. Margitas Gūtmanes vēstītāja runā no subalternas pozīcijas, kuru ir noteikusi ne tikai viņas kā trimdinieces piederība mītnes zemē, bet arī vairākas citas traumatiskas pieredzes (mātes zaudēšana, to nekad neiepazīstot, jebkādas informācijas trūkums par tēvu, kas esot bijis vācu karavīrs, vēlāk – drauds atgriezties pie nekad

⁶¹ Kalers, Džonatans. *Literatūras teorija. Ļoti saistošs ievads*. Rīga: Satori 1/4, 2007, 153. lpp.

⁶² Kalnačs, Benedikts. *Baltijas postkoloniālā drāma: modernitāte, koloniālisms un postkoloniālisms latviešu, igauņu un lietuviešu dramaturģijā*. Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2011.

nepazītās mātes Padomju Latvijā, kuru vēstītāja uzskata par biedējošu un nevēlamu dzīves vietu).

Latviešu identitāte izsūtījumā ir it kā sašaurinājusies; daudzi tās aspekti ir atņemti, ierobežoti vai padarīti neiespējami, piemēram, galvenie etniskās identitātes komponenti – politiskā un kultūras piederība. Tuvu neeksistējošiem padarīta izglītība un profesionālais statuss, valodas lietojums, ģērbšanās, mājokļa iekārtošanas un ēdiena gatavošanas paradumi. Vienīgā etniskuma dimensija, kas turpina pastāvēt pietiekami izteikti, ir psiholoģiskā dimensija, kas nosaka cilvēku vērtības, īpašības, attiecību un sadarbības modeļus. Identitāte ir kļuvusi hibrīda – tā mainās būtisku, pēkšņu un spēcīgu ārēju faktoru ietekmē. Tas, kas ir palicis šajā sašaurinātajā, izmainītajā latviešu izsūtījuma identitātē, ir stipras ģimenes saites un ilgas pēc dzimtenes, apņēmība izdzīvot, racionālisms, kas lielā mērā padara šīs alkas un pašu izdzīvošanu iespējamu, latviešu solidaritāte, daudzu latviešu vēlme iekopt mājas, laba izglītība, kas raksturo daudzus izsūtītos, un arī mīlestība pret dabu. Arī latviešu valoda ir izsūtījuma un trimdas latviešu identitātes daļa.

Kopējais vārds, kas visbūtiskāk raksturo latviešu identitāti izsūtījumā, ir **pretestība**, lai arī tā bieži netiek ārēji manifestēta. Bieži vien nevis pretestība konkrētā darbībā izsūtījumā vai apcietinājumā, kur tā varētu nozīmēt sevis pakļaušanu gandrīz drošai nāvei, bet gan vēstījumā konstruētā pretestība, kas mēģina atjaunot vismaz individuālo patiesību un personisko cieņu. Latviešu izcelsmes britu socioloģe Vieda Skultāns, kas pētījusi latviešu pirmsizsūtīšanas nopratināšanas protokolus Valsts drošības komitejas (čekas) arhīvos 1999. gadā Rīgā un salīdzinājusi tos ar izsūtīto cilvēku interpretācijām par šiem protokoliem 90' gadu sākumā, secina, ka cilvēku atbildība par savu dzīvi parādās ne tikai cilvēku darbībā, bet arī stāstījumos par savu dzīvi.⁶³ Skultāns norāda, ka politiskā disidence gan darbībā, gan vēstījumā, balstās uz „sevis”, uz indivīda autonomijas atjaunošanu un izpratni. Latviešu identitāte izsūtījuma vēstījumos lielā mērā ir šī te „sevis” jaunā, autonomā un atbildīgā konstruēšana un reprezentācija.

⁶³Skultans, Vieda. Arguing with the KGB Archives. Archival and Narrative Memory in Post-Soviet Latvia. *Ethnos*, vol. 66:3, 2001.

Spēcīgs latviešu identitātes aspekts ir arī klusā, savējo starpā bieži pieminētā un apspriestā, nereti līdz folklorizējušos anekdošu statusam nonākusī, **pārākuma sajūta** pār padomju varas pārstāvjiem, kas daudzos sadzīves, kultūras un izglītības aspektos nebija līdzvērtīgi okupētājām vai anektētajām tautām Baltijā, Centrālajā un Austrumeiropā. Deivids Čioni Mūrs, literatūrkritiķis, kas postkoloniālo literatūras kritiku pirmais attiecināja arī uz postpadomju valstu literatūrām, to nosauc par „apvērsto kultūras kolonizāciju”⁶⁴. Apvērstās kultūras kolonizācijas gadījumi ir atrodamī gan Anitas Liepas romānā „Ekshumācija”, piemēram, Tālo Ziemeļu cietuma ārsta pārsteigums par nepiedienīgo apģērbu – peldkostīmiem – Latvijā, Rīgas Jūrmalā, gan Melānijas Vanagas, Sandras Kalnietes un Agates Nesaules darbos.

Romānos „Veļupes krastā” un „Ekshumācija” atspoguļots vēl viens apvērstās kolonizācijas aspekts - augstais latviešu **sieviešu izglītības līmenis** salīdzinājumā ar mazizglītotajiem izsūtījuma vietu vietējiem iedzīvotājiem un cietumu darbiniekiem. Tas izsūtītajām un apcietinātajām latvietēm bieži dod iespēju strādāt kvalificētākus darbus nekā vietējiem Sibīrijas iedzīvotājiem, kuriem nav izglītības vai cietuma uzraudzēm, kam jāatver skola, bet nav pietiekamu zināšanu daudzos mācību priekšmetos, lai izglītotu cietumā augošos bērnus.

Līdzīgas ir kievu padomju žurnālistes un memuāru autore Jevgēņijas Ginzburgas (*Евгения Гинзбург, 1904-1977*) atmiņas grāmatā „Stāvais maršruts” („Крутой маршрут. Хроника времени культа личности”). Jevgēņija Ginzburga tika notiesāta par pretvalstisku darbību un 1937. gadā apcietināta uz 10 gadiem. Pēc tam Ginzburga izsūtījumā pavadīja vēl astoņus gadus. Pirms apcietināšanas Ginzburga bija vēsturniece, izglītības darbiniece, avīzes „Sarkanā Tatārija” līdzstrādniece. Ginzburgas memuāri „Stāvais maršruts”, kas tika izdoti 1967. gadā Milānā, bija vienas no pirmajām literārajām liecībām par staļiniskajām represijām pret iedzīvotājiem un Gulaga sistēmu Padomju Savienībā.

Kad ieslodzīto Ginzburgu 1947. gadā norīko strādāt par medmāsu bērnodārzā, bērnu dārza vadītāja izrāda milzīgu nepatiku un aizdomīgumu. Bērnodārza vadītāja ir

⁶⁴ Moore, David Chioni. Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique. *PMLA*, vol. 116, No 1, Jan., 2001, Special Topic: Globalizing Literary Studies, p. 121.

nesen ieguvusi pedagoģisku izglītību un vismaz daļēji iemācījusies runāt standarta krievu valodā. Vadītāja visiem saviem padotajiem ikrīta sapulcēs vienmēr piemin, cik viņa ir lepna, ka nu beidzot zina, kā pareizi jāizrunā daudzi vārdi, tomēr tāpat turpinot teikt „hvizika” vārda „fizika” vietā un „frizantēma”. Bērnudārza vadītājas neuzticība Ginzburgai pazūd tikai tad, kas izrādās, ka no apcietinājuma nākošā medmāsa prot spēlēt klavieres, kuras ilgu laiku ir paslēptas kādā bērnu dārza palīgtelpā un kuras neviens no iepriekšējiem darbiniekiem nav pratis spēlēt.⁶⁵

Melānijas Vanagas romāna varone daudzus gadus veica kvalificētus darbus nometinājuma kolhozos, pildot grāmatvedes un uzskaitvedes pienākumus. Anitas Liepas romāna varone Nameda tiek aicināta strādāt gan cietuma kultūras namā, gan palīdzēt vizitējošai cietuma zobārstei, gan mācīt vācu valodu jaunatvērtajā sieviešu cietuma skolā. Latvietēm ar grūtībām nākas tēlot analfabētes, lai ātrāk atgrieztos Latvijā, jo Sibīrijas kolhoziem ir svarīgs kvalificēts darbaspēks, līdz ar to izglītotajām sievietēm ir grūtāk atgriezties Latvijā.

Salīdzinājumam, latviešu pēckara trimdas pārstāvji Zviedrijā bija ārkārtīgi izglītoti, daudzi no viņiem turpināja Latvijā iesākto akadēmisko darbību, daudzi turpināja Latvijā uzsāktās studijas un zinātnisko darbu un doktora grādu ieguva jau mītnes zemē.

Liela vērtība izsūtījuma sadzīvē ir kvalitatīvajam un glītajam no Latvijas atvestajam apģērbam un sadzīves priekšmetiem, ko izsūtītās latviešu sievietes pārdod vai iemaina pret pārtiku izsūtījuma vietās. Atmiņas par šīm lietām un iespējām apmeklēt kultūras un mākslas pasākumus, cerības apmeklēt tos atkal, atgriežoties Latvijā, ir spēka avots, pārciešot izsūtījuma grūtības.

Melānijas Vanagas romāns „Veļupes krastā” galvenās vēstītājas un daudzu citu izsūtīto latviešu sieviešu personā uzrāda ļoti lielu **racionālismu, paļaušanos uz saviem spēkiem un vēlmi izdzīvot**, neskatoties ne uz ko. Vēstītāja, kas cieši saplūst ar autores personu, romānā „Veļupes krastā” visgrūtākajās un bezcerīgākajās situācijās gan ilgā un mokošā brauciena laikā uz izsūtījuma vietu, gan dažādās izsūtījuma darba epizodēs atsaucas uz nemainīgo vēlmi izdzīvot: „Mēs, kuras izturējām, izturējām tāpēc, ka mūsos

⁶⁵ Гинзбург, Евгения. *Крутой маршрут. Хроника времени культа личности*. Москва: Советский писатель, 1990, с. 394.

bija neticami daudz dzīvības spēka, neticami lielas dzīves alkas un ticība atbrīvošanai. Un vēl arī tāpēc, ka visas nelaiemes nāca negaidīti.”⁶⁶

Tieši tādi pašu apzinātu pretošanos pašdestrukcijai redzam arī Rūtas Šepetis romānā „Starp pelēkiem toņiem”, kad pusaugu meitene Janina, kuras māte mēģina nožņaugties, sāk sarunāties ar savu lelli, kas meitenei acīmredzot dod kaut kādu stabilitāti un drošību:

„Mammīt!” Janina iekliedzās.

„Viss jums būs kārtībā,” sacīja mūsu māte, glāstīdama sievietes (Janinas mātes) izspūrušos matus. „Mums visiem viss būs kārtībā. Mēs nedrīkstam zaudēt galvu. Viss būs labi. Tiešām.”⁶⁷

Igauņu literatūras pētniece Tīna Kirsa (*Tiina Kirss, 1957*) savā rakstā „Izdzīvošana un Austrumu trimda: iegauņu sieviešu dzīves stāsti par 1941. un 1949. gada deportācijām uz Sibīriju („Survivorship and the Eastern Exile: Estonian Women’s Life Narratives of the 1941 and 1949 Siberian Deportations”) uzsver **izdzīvošanu** kā igauņu sieviešu dzīves stāstu par Sibīriju galveno tēmu. Vienlaicīgi pētniece norāda arī, ka izsūtījuma un apcietinājumu pieredze bija ļoti dzimumdiferencēta, vismaz pieaugušiem cilvēkiem. Vīriešu un sieviešu pieredzes atšķirību noteica veids, kādā tika realizēta izsūtīšana, izšķirot ģimenes. Vīriešus sagaidīja cīņa par individuālu izdzīvošanu, savu tautas brāļu un nometnes biedru solidaritātes kontekstā; sievietes, kas tika izsūtītas uz attāliem Sibīrijas ciemiem, bija atbildīgas par saviem bērniem un gadus vecākiem ģimenes locekļiem pusbada apstākļos, veicot naudas pelnītāju, apgādnieku un aprūpētāju funkcijas”.⁶⁸

Arī vīriešiem, kas tika notiesāti un nosūtīti uz Gulaga nometnēm, galvenais bija izdzīvot, bet viņi atbildēja tikai par sevi – par savām vajadzībām un spēju izturēt. Arnolds Jansons apraksta vairākus gadījumus, kas viņš spaidu darbu nometnē esot, bada un aukstuma izraisītās slimības atvairījis tikai ar gribasspēku, ar apņemšanos izdzīvot un atgriezties mājās: „Pagadījās naktis, kad metās tumšs gar acīm. Gurni un ceļgali nežēlīgi

⁶⁶ Vanaga, Melānija. *Veļupes krastā*. Rīga: Liesma, 1991, 60. lpp.

⁶⁷ Šepetis, Rūta. *Starp pelēkiem toņiem*. Rīga: Zvaigzne, 2011, 280. lpp.

⁶⁸ Kirss, Tiina. Survivorship and the Eastern Exile: Estonian Women’s Life Narratives of the 1941 and 1949 Siberian Deportations. *Journal of Baltic Studies*, XXXVI/1, p. 13.

sāpēja, svaidījos karstumos. Uz pieres un vaigiem svīda auksti sviedri, bet es tos it kā neievēroju. Koncentrējos, cik spēju, sevī tikai milzīgu gribu izdzīvot.”⁶⁹

Visos šeit analizētajos vēstījumos par izsūtījumu līdzās racionalitātei un izturīgumam latviešu sievietēm ir raksturīga arī spēja riskēt un ātri pieņemt būtiskus lēmumus. Tā vēstītāja romānā „Veļupes krastā” izdod visu savu mājas iegādei ietaupīto naudu, lai aizsūtītu pārtikas un drēbju paku savam brālim uz Gulaga nometni, apzinoties, ka šis sūtījums var būt glābt brāļa dzīvību.

Vanagas varone īpaši smagos brīžos (situācijā, kad kāda latviešu sieviete, galēja izmisuma māhta, vilcienā uz Sibīriju nogalina savus trīs bērnus, vēstītājas slimība un nevarība, ierodoties nometnē, vairākkārtēja mājokļa un darba zaudēšana) apzināti „sašaurina” savu uztveri un rīcību tikai uz šo vienu dienu, kura jāpārcieš un jāpārdzīvo. Tāda pati pieeja – izdzīvot tikai šajā konkrētajā situācijā ļoti nelielu laika sprīdi (minūti, stundu, dienu) – ir attēlota daudzos izsūtījuma vēstījumos, arī Hertas Milleres romānā „Elpas šūpoles”.

Tikpat panesīgs un stiprs kā māte ir vēstītājas dēls Alnis, kurš izsūtījuma pirmajos gados ir tikai savu astoņu deviņus gadus vecs. Alnim uzreiz ir jāsāk strādāt un jāspēj sazināties ar citiem strādniekiem krievu valodā, kuru zēns nezina. Pāris dienās puisis jau to var izdarīt. Ar smago darbu un biežo mātes prombūtni saistītās grūtības zēns patur pie sevis, nedaloties tajās ar māti: „Kā Alnim gājis pa šo laiku? Labo dienu bijis maz, bet par sliktām viņš negribēja stāstīt, jo jau no mazuma radināts neželoties ne par citiem, ne par savu grūtumu.”⁷⁰

Dēla un mātes attiecības kopumā tēlotas kā ļoti harmoniskas un uzticības pilnas; tajās mātei neviens upuris nav par lielu, lai tikai nodrošinātu dēlam izdzīvošanu, vēlāk izglītību, jo māte zina, ka tikai izglītība viņam pavērs ceļu uz pilnvērtīgu dzīvi. Tomēr dzīves skarbums, ar ko saskārās izsūtītie bērni Sibīrijā, bija pārāk liels un postošs, lai bērni un jaunieši varētu normāli augt un veidoties par laimīgiem jauniem cilvēkiem. Melānija Vanaga to vērtē kā pārinodarījumu šai paaudzei. Intervijā Vijai Jugānei žurnālam „Karogs”

⁶⁹ Jansons, Alberts. *Mans ceļš uz manu Golgātu*. Raksti 6. Rīga: Valters un Rapa, 2006, 130. lpp.

⁷⁰ Vanaga, Melānija. *Veļupes krastā*. Rīga: Liesma, 1991, 62. lpp.

1995. gadā viņa saka: „Mīlestības gan mūsu bērnam vienmēr bijis par maz. Tā vēl dzimtenē, kad mūs abus kā žurnālistus kausēja pastāvīgais nelaiks, nevaļa, tā arī Sibīrijā.”⁷¹

Ja Melānijas Vanagas tēlotās sievietes ir racionālas un sīkstī turas pie dzīves, mēģinot piemēroties Sibīrijas sadzīves un darba apstākļiem, audzināt bērnus un atgriezties Latvijā, tad Anitas Liepas sievietes romānā „Ekshumācija” – dažādu tautību politiski notiesātās – izrāda ne tikai izdzīvošanas vēlmi, bet arī **aktīvu pretestību** cietuma kārtībai. Pretestība izpaužas kā jautājumu uzdošana par cietuma uzraugu lēmumiem, piemēram, pēc uzrauga pavēles ieslodzītajām doties darbā pārāk aukstā laikā. Pretestība izpaužas arī, sievietēm atbalstot vienu otru – stiprākajām izstrādājot darba normas fiziski vājāko sieviešu vietā, un brīdinot vienu otru par ziņotājām vai par bīstamām krimināli sodītajām savā vidū.

Ieslodzītās sievietes ne tikai izrāda klusu pretestību; viņas arī aktīvi pretojas. Permas politiski notiesāto sieviešu nometnē, kur ieslodzītajām brigadiere liek strādāt papildstundas, Nameda iniciē streiku, mudinot pārējās ieslodzītās kliegt, lai skaņa ir dzirdama ārpus nometnes, uz ielas: „Jākliedz, – viņa saka. – skaļi, visām reizē.”⁷² „Daudzbalsīgs klieziens pārveļas žogam, liek apstāties brīvajiem cilvēkiem, kuri iet nometnei garām pa ielu. Varbūt kādam no viņiem te sieva, meita vai māsa. Acumirkļi pie sardzes durvīm izaug pūlis, pieprasa, lai iznāk vada komandieris.”⁷³

Ieslodzītajām sievietēm ar pretestības izrādīšanu un solidaritāti izdodas panākt savu – pēc vairāku dienu skaļā streika papildu darba stundas šūšanas cehā tiek atceltas, lai arī aktīvākās streikotājas no ceha ir pazudušas – viņas ir samaksājušas par savu drosmi, saņemot dažādus individuālus sodus, arī ieslodzījumu cietuma karcerī.

Starp pretestību sieviešu cietumā un pašas autore Anitas Liepas likteni un pieredzi ir velkamas tiešas paralēles. Anita Liepa romānā „Ekshumācija” vēstītājas Namedas apsūdzību pretpadomju darbībā un pēc tam tiesu un apcietinājumu pamato ar faktu, ka Nameda ir savā dienasgrāmatā ir dokumentējusi ieslodzīto dumpi Noriļskā, kad viņa tur mēģināja atrast savu tēvoci Anatoliju Sondoru. Savukārt Anitas Liepas kursabiedrene

⁷¹Jugāne, Vija. 1995. Par brīvību un pienākumu. *Karogs* Nr. 8, 1995, 186. lpp.

⁷²Liepa, Anita. *Ekshumācija*. Rīga: Liesma, 1990, 427. lpp.

⁷³Turpat, 427. lpp.

Latvijas Valsts universitātes Filoloģijas fakultātes Latviešu valodas un literatūras nodaļā no 1947. līdz 1952. gadam Biruta Gudriķe Anitas Liepas arestu saista ar viņas „antikomunistisko nostāju”:

Studiju gados draudzenes nebijām, bet atceros, ka Anita konsekventi pauda savu antikomunistisko nostāju, kas viņas mūžā nav ne slēpta, ne pārkrāsota. Studiju laikā par Anitu klīda leģenda, ka viņa kādā sarīkojumā no kāpņu augšas vai balkona uzspļāvusi lielajam valstsvīram, Latvijas PSR Augstākās Padomes Prezidija priekšsēdētājam Augustam Kirhenšteinam tieši uz galvas. Vai tā bija, nezinu, bet no Anitas ekspresivitātes to sagaidīt varēja.⁷⁴

Sibīrijas un tālo Ziemeļu **daba** izsūtījuma vēstījumos ir svarīgs elements, jo lielākā daļa darba, ko veic izsūtītie vai ieslodzītie, notiek laukā, dabā. Daba Melānijas Vanagas varonei un viņas dēlam ir prieka un mierinājuma vieta, lai arī to izbaudīt nav vienkārši dažādu knišļu un mežonīgās veģetācijas dēļ. Tomēr vēstītāja un viņas dēls labprāt dodas pastaigās un pārtikas meklējumos taigā; tāpat to dara arī citas izsūtītās latvietes. Vietējie iedzīvotāji šādu tuvumu ar dabu neizjūt; viņiem taiga ir draudīga vide: „Sibīrijas daba ir aizraujoši skaista, tikai cilvēku sirdīs šim skaistumam nav vietas. Tās pilnas līdz malām ar biediem un grūtumu.”⁷⁵ Šo vērojumu var vispārināt līdz etniskās identitātes līmenim, kad dažādas tautas ļoti dažādi vērtē un reflektē par apkārtējo vidi un dabu.

Līdzīgu Sibīrijas dabas novērtējumu un interesi par to pauž arī Sandras Kalnietes darba „Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos” varones: „Taigas krāšņā daba, putnu balsis, vējš un upe uz mirkli lika aizmirst nožēlojamo īstenību un auties brīvības ilūzijai. Sibīrijas daba ir skaista un varena. Cilvēks tās priekšā niecīgs un bijīgs. Manai mammai apmetnes taigā palikusi atmiņā kā gaišs starpbrīdis Biļinas bezcerībā. Visapkārt auga lielas un saldās brūklenes, melno jāņogu krūmi sniedzās pāri galvai.”⁷⁶ Latvieši izsūtījumā priecājās ne tikai par Sibīrijas dabas krāšņumu, bet izmantoja tās veltes, lai izdzīvotu, nodrošinot sev pārtiku kaut vai uz dažām dienām bada izmocītajā ikdienā.

⁷⁴Gudriķe, Biruta. Anita Liepa un viņas romāni. *Jaunākā latviešu literatūra 1998*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999, 95. lpp.

⁷⁵Vanaga, Melānija. *Veļupes krastā*. Rīga : Liesma, 1991, 61. lpp.

⁷⁶ Kalniete, Sandra. *Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos*. Rīga: Atēna, 2001, 120. lpp.

Savādāks, daudz atsvešinātāks skatījums uz izsūtījuma vietas dabu ir Anitas Liepas romāna varoņiem. Anitas Liepas romānā „Ekshumācija” Namedai, kas par sava tēvoča kapteiņa Sondora kapavietas meklējumiem Noriļskā un tur redzētā pierakstu dienasgrāmatā tiek notiesāta uz septiņiem gadiem apcietinājumā, Tālo Ziemeļu (Arhangeļskas) daba ir tikai ciešanu, briesmu un sāpīgu minējumu avots. Dažkārt ceļā no un uz darbu mežā ir jānoiet 11 kilometri nežēlīgā salā un tumsā: „Tumsā no nometnes, tumsā uz nometni. Kā baigā murgā kūleņo dienas”.⁷⁷

Apcietinātās sievietes daba apdraud gan darba vietā, gan sadzīvē. Tā Nameda savā pirmajā darba dienā apcietinājumā Arhangeļskā gandrīz noslīkst savu apcietinājuma biedreņu izraktajā kūdras bedrē; tikai Narmadas jaunība un veiklība izglābj viņu no drošas nāves. Tāpat ceļš uz un no darba ir bīstams, lai arī tieši tajā apvidū Narmada cer atrast sava tēvoča un citu Latvijas virsnieku kapa vietas.

Latviešu piesaisti savai vietai, savam stabilam, ilglaicīgam mājoklim arī izsūtījumā apliecina Melānijas Vanagas varones mēģinājumi iekārtot savu māju. Sieviete vairākas reizes nopērk zemnīcas tipa mājas un laika gaitā tās ne tikai uzlabo un iekārto, bet arī pārvērš par izsūtīto latviešu sanāksšanas un īslaicīga patvēruma vietu tiem, kuriem nav, kur iet. Citi izsūtītie latvieši viņas mitekli pat iesauc par „Mazo viesnīcu”: „...Mazā viesnīca nebija nekādas slepenas saiešanas ar kādu pretvalstisku nozīmi. Vienkārši es biju pati slimākā un nekur tālāk nevarēju aiziet. Un man bija sava būda, kur, netraucējot kādus krievus, varēja atnākt ciemā vai pārgulēt nakti mierīgāki nekā pie jebkuras citas latvietes svešā krievu mājā. Vēl jo vairāk, kad pie manis jau dzīvoja Ādolfs, kurš vairs pavisam nekur nevarēja aiziet. Tāpēc latvieši nāca pie mums gan šo to palīdzēt, gan padalīties kopējā likteņa nedienā”.⁷⁸

Vanagas varones tiekšanās izveidot savu dzīves telpu, kuru neredzētu un nekontrolētu neviens cits, kā tikai viņa pati un citi latvieši, uzrāda izteiktu savējo un svešo nodalījumu, kur izsūtījuma vietas iepriekšējie iedzīvotāji un varas pārstāvji tiek viennozīmīgi marķēti kā „svešie”, no kuriem visiem iespējamiem veidiem ir jānorobežojas.

⁷⁷Liepa, Anita. *Ekshumācija*. Rīga: Liesma, 1990, 415. lpp.

⁷⁸Vanaga, Melānija. *Veļupes krastā*. Rīga: Liesma, 1991, 241. lpp.

Vanagas varonei ir ļoti svarīga latviešu kopā turēšanās; to kā latviešus raksturojošu pārsteidzošu īpašību atzīmē arī vietējie iedzīvotāji, īpaši mediķi, kas vietējā slimnīcā ārstē sasirgušos latviešus un redz, cik ļoti latvieši viens otru atbalsta kritiskās situācijās.

Vanagas vēstījums par latviešu vēlmi turēties kopā un vienam otru atbalstīt ļoti cieši sasaucas ar Zviedrijas dzīves stāstu atziņām par latviešu identitāti, kur kopā sanākšana, lai atzīmētu valsts svētkus, veidotu teātra iestudējumus, piedalītos koros, deju kopās un basketbola komandās līdzās latviešu valodas uzturēšanai un ticībai tam, ka visi trimdinieki reiz varēs atgriezties mājās, bija būtiskākā latviskās identitātes daļa. Izsūtījuma vēstījumos latviešu kolektīvo māksliniecisko un sportisko darbību aizstāj savstarpējs atbalsts grūtos dzīves brīžos, kad latvieši dalās ar pārtiku, apģērbu, mājvietu, kopā izkaļ plānus, kā kaut ko nozagt kolhozā, lai izsūtītās sievietes un viņu bērni nenomirtu badā. Tāpat latvieši viens otru atbalsta vissmagākajā brīdī, kad jāapglabā kāds tuvinieks.

Latviešu identitāte izsūtījumā ir jauna, konkrēto pagājušā gadsimta sociāli politisko situāciju noteikta un radīta (hibrīd)identitāte, kas tiek konstruēta un dokumentēta galvenokārt jau citā sociāli politiskā kontekstā (kad padomju vara ir beigusī pastāvēt, un vairums PSRS okupēto vai tās ietekmē esošo valstu ir atguvušas neatkarību). Jaunie sociāli politiskie apstākļi ļauj iepriekš pilnībā no publiskā diskursa izslēgtiem un grūti reprezentējamiem naratīviem nonākt „dienasgaismā”, tomēr ir skaidri jāapzinās, ka arī šie naratīvi tikai daļēji var pārvarēt gadu desmitiem pastāvējušo „neredzamo vēsturi” un „monumentāla mēroga vingrināšanos kolektīvajā amnēzijā” kā šos procesus nosauc Stīvens Spencers (*Stephen Spencer*)⁷⁹, jo katrs no šiem vēstījumiem gan tieši, gan netieši norāda, ka runāt par izsūtījuma pieredzi nav viegli, un visi autori lielākā vai mazākā mērā ir savas un savu varoņu identitātes meklējumos.

Vēstītājas Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintarā” un Margitas Gūtmanes epistolārajā darbā „Vēstules mātei” uzrāda citas identitātes šķautnes nekā izsūtījuma vēstījumu varones. Lai arī Gūtmanes varonei dominē ārkārtīga nostaļģija, nespēja iesakņoties nekur, kas Nesaules vēstījuma varonei piemīt mazākā mērā, abi sieviešu tēli ir veiksmnieces vismaz mītnes zemes valodas apguves un izglītības ziņā. Abas varones ir

⁷⁹ Spencer, Stephen. *Race and Ethnicity. Culture, Identity and Representation*. London and New York: Routledge, 2006, p. 57.

piederīgas labu Rietumu izglītību ieguvušajai latviešu trimdas paaudzei. Abas varones veic profesionālu, ar valodu un literatūru saistītu ikdienas darbu. Tāpat abas varones savu trimdas un atsvešinātības sajūtu iekonturē plašā Eiropas pēckara literatūras kontekstā: Gūtmanei dominē dzejas un filozofijas (Česlavs Milošs, Hanna Ārente, Pēters Vaiss, Francs, Verfels), Nesaulei – prozas teksti (Jeržijs Kosinskis un Anna Franka).

Nesaules varone Agate ir akulturācijas (jeb transkulturācijas) veiksmes stāsts (Dace Lūse). Tā ir sievietē, kas pēc trimdas literārajiem varoņiem, kas noliedz iespēju trimdā iesakņoties, ir kļuvusi piederīga trimdas zemei - vismaz profesionāli, ģimenes stāvokļa (aprecot amerikāni) un ienākumu ziņā.

Galvenais identitāti veidojošais diskurss Margitas Gūtmanes darbā „Vēstules mātei” ir neatgūstamais zaudējums un neiespējamība zaudēto atgūt jebkādā citā veidā jebkurā citā nākotnes laikā. Mātes, dzimtenes, dzimtās pilsētas, vides, kurai justies piederīgai, zaudējums ir neatgriezenisks. Sandra Meškova par Margitas Gūtmanes varoni saka šādi: „M. Gūtmanes tekstā vērojams, ka mātes zaudējums ir vēstītājas trimdas izjūtas traumatiskais kodols: tas padara meitu par trimdinieci pasaulē, valodā, savas subjektivitātes izjūtā”.⁸⁰

Vēstītājas nepiederību un „metafizisko trimdu” (Juris Silenieks)⁸¹ nosaka un savstarpēji pastiprina gan viņas bēgles un vēlāk svešinieces statuss, valodas un sociālā statusa atšķirība bērnībā un, iespējams, arī seksuālā piederība.

Gūtmanes varone ir dzejnieka Pastiora līdziniece no Hertas Milleres romāna „Elpas šūpoles”, kas vēstī par homoseksuālu vācu jaunekli, jaunu dzejnieku, no Rumānijas, kuru kara nobeigumā padomju vara nosūta uz darba nometni Padomju Savienības teritorijā. Jaunā dzejnieka un Gūtmanes varones identitātes un piederības/nepiederības ir sabiedrībā vairākkārt marginalizētas. Viņu atsvešinātība savijas viena ar otru, un nav iespējams atrast ne īsti sarunas veidu, ne auditoriju, lai par šo komplicēto pieredzi runātu. Ne velti Margita Gūtmane sarunā ar Vitu Zvirbuli uzsver, ka “Vēstules ir vienīgais veids, kā par trimdu runāt. Un kam gan citam, kā šai svešai mātei, kas nomira Jelgavā 1981. gadā. Tās ir

⁸⁰ Meškova, Sandra. Trimdas izjūta Dubravkas Ugrešičas un Margitas Gūtmanes prozā. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*. Rakstu krājums. Liepāja: LiePA, 2010, 102. lpp.

⁸¹ Silenieks, Juris. Trimda ir trimda ir trimda ir trimda..., *Jaunā Gaita*, Nr. 219, 1999, 58. lpp.

vēstules bez adresāta.”⁸² M.Gūtmanes atbilde uz marginalizāciju ir rakstīt nenosūtāmas vēstules nekad nepazītai un nu jau mirušai personai uz nekad neredzētu vietu svešā valstī.

Gūtmanes varonei mājas ir zudušas, bet arī doma tās „uzsākt” pašai ir tikpat liela neiespējamība. „Gūtmane padara visu sev tik grūtu, cik vien iespējams. Viņa atzīst nostaļģiju, taču tā ir ilgošanās pēc vārda vai zaudētās saites starp vārdu un lietu, starp vārdu un vietu.”⁸³. Vēstītāja „Vēstulēs mātei” piedāvā tikai antitēzi, tēzes nav un līdz ar to arī sintēze nav iespējama. Šī (nepārejošā) zaudējuma nemazināmības sajūta kontrastē ar Agates Nesaules „Sievieti dzintarā”, kur vēstītāja spēj panākt izlīgumu ar sevi, savu māti un savu dzīvi un izbaudīt (vismaz kaut kādā mērā) savas jaunās, amerikāniskās identitātes, iekļaušanās un piederības saldus augļus (kā veiksmīga akadēmiķe, kā savas mājas iekopēja, kā jaunu, līdzvērtīgu attiecību veidotāja).

Gūtmanes varones gadījumā viss ir zem zaudējuma zīmes – māte, kura nekad nav satikta un jau ir mirusi, dzimtā pilsēta Jelgava, kuru vēstītāja neatceras un kura Otrā pasaules kara laikā ir pilnībā iznīcināta, zaudējot savu sākotnējo arhitektonisko veidolu. Pēteris Laķis, bijušais Latvijas Kultūras akadēmijas rektors, ir norādījis, ka Jelgava ir viena no tām pilsētām, kuras pēc padomju bombardēšanas, bija zudušas; cilvēki, kas reiz tur bija dzīvojuši, vairs neatpazīna Jelgavu: „Laika faktors ietekmē arī cilvēka izjūtas telpā, viņa identitātes izjūtas izmaiņas. Vairāki cilvēki, kas pirms Otrā pasaules kara bija dzīvojuši Jelgavā un atpazīnuši sevi šajā urbānajā vidē, pēc gadiem tajā atgriežoties, ir atzinuši, ka vairs nepazīst savu Jelgavu. Kara gaitā gandrīz pilnībā tika sagrauta arhitektonisko simbolu radītā pilsētas telpa, kas ir būtiska cilvēka „Es” identifikācijai ar šo kultūrvēsturisko ģeogrāfisko punktu. Šādi empīriski piemēri pēc Otrā pasaules kara nebija retums.”⁸⁴ Gūtmanes varone nebaidās no nepiederības manifestācijas: „Jelgava visu mūžu ir bijusi mana nepiederība.”⁸⁵

⁸² Zvirbule, Vita. Intervija ar Margitu Gūtmani. *Literatūra un Māksla* Nr. 8 (2506), 1993, 8. lpp.

⁸³ Ezergaile, Inta. Nostaļģija un viņpuse. Margita Gūtmane: Trimdiniece starp trimdiniekiem. *Raksti*. Rīga: Zinātne, 2011, 539. lpp.

⁸⁴ Laķis, Pēteris. Telpiskā identitāte Latvijas sabiedrības priekšstatos globalizācijas kontekstā. *Kultūras krustpunkti*, 1. laidziens. Rīga: Fonds „Mantojums”, 2004, 29.–36. lpp.

⁸⁵ Gūtmane, Margita. *Vēstules mātei*. Rīga: Preses nams, 1998, 16. lpp.

Gūtmanes varone dzīvo ar rūgto sajūtu, ka ir izkritusi no normālās piederības laikam un vēsturei: „Arī mēs esam par vēlu. Vienmēr par vēlu. Kā šis pulkstenis, kas mūžīgi atpaliek. 1945. gadā mēs izkritām no vēstures kā no ratu pakaļas.”⁸⁶ „Ar **telpisko identitāti** īpaši saistīta otra fundamentāla cilvēka dzīves nosacītība – **laiciskā identitāte**, kas citiem vārdiem saprotama kā kāds relatīvi noturīgs intervāls bezgalīgajā realitātes mainībā. Telpiskās un laiciskās vienotības apzināšanās veido saikni, savdabīgu ietvaru indivīda sociālajai esamībai, pamatu viņa darbības izvērsumam apkārtējā pasaulē.” (Laķis, 31.) Nepiederība laikam cieši kombinējas ar nepiederību vietai: “.es zinu, ka pildu svešu laiku un svešu vietu ar savu ķermeni”.⁸⁷ Gūtmanes vēstītājam vienīgā piederība vietai ir nepiederība tai – tā ir vēlme vienmēr būt ceļā. Varone mājās jūtas tikai esot vilcienā; kustībā no vienas vietas uz citu.

Juris Silenieks par M.Gūtmanes darbu „Vēstules mātei” saka: „Negatīvi vietu un laika apzīmējumi noslogo šo tekstu.”⁸⁸ Būtiskais aspekts ir vēstītājas atsvešinātība no cilvēkiem – gan māte, gan tante izklausās tālas, citi cilvēki vispār netiek pieminēti. Māte jaunajai sievietei ir it kā uzticības persona, pie kuras vērsties ar viskategoriskākajām un personiskākajām izjūtām, tomēr izrādās, ka māte nav emocionālās piesaistes objekts. Meita pat baidās no savas mātes, jo tā iemieso nevis tikai atsvešinātību, bet arī politiskus draudus būt spiestai atgriezties Padomju Latvijā: “Tavas vēstules tad arī gaidīju ar paniskām bailēm, kopš Tu paziņoji, ka gribi mani izsaukt. Atpakaļ. Uz mātes zemi. Pēc notikumiem Ungārijā. 1956. gadā. Tante augu dienu sēdēja pie radio un raudāja. Un es raudāju līdz, par Tevi, savu svešo māti, un par sevi, savām bailēm un nojautām par kaut kādu nākotni, kas man draudēja. .. Es redzu sevi vēl joprojām sastingušu pie katras Tavas vēstules. No Tevis šie stinguma mirkļi.”⁸⁹ Atsvešinātā māte šeit lielā mērā sasaucas ar „māti-raganu” Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintārā”.

Tēmu atklāsmē svarīga ir intertekstualitāte – galvenokārt teksta intertekstualitāte. Vēstītāja izmanto daudzu citu autoru tekstus un dzejas rindas, lai runātu par trimdas

⁸⁶ Gūtmane, Margita. *Vēstules mātei*. Rīga: Preses nams, 1998, 36. lpp.

⁸⁷ Turpat, 36. lpp.

⁸⁸ Silenieks, Juris. Trimda ir trimda ir trimda ir trimda..., *Jaunā Gaita*, Nr. 219, 1999, 58.

⁸⁹ Gūtmane, 56. lpp.

metafiziku. Tādējādi, salīdzinot savas, latvietes, izjūtas par zaudēto dzimteni, ar citu autoru teikto, Gūtmane panāk trimdas vispārinājumu, kas nav īpaši raksturīgs latviešu autoriem.

Atsauces uz citiem kara, bēgļu gaitu un holokausta vēstījumiem savā romānā „Sieviete dzintarā” ļoti veiksmīgi izmanto Agate Nesaule, piešķirot savam darbam vairākas papildus dimensijas, piemēram, pārbaudījumos deformēta bērna psihe, citādo iezīmēšana savā grupā, agrīni antagonistiskas attiecības ar vienu no vecākiem, ļaunums kā reakcija uz pāridarījumiem, savas vēstītāja balss apzināšanās. Tieša Annes Frankas dienasgrāmatas un Jerži Kosinska „Nokrāsotā putna” tekstu un pašu autoru personību pieminēšana sniedz plašas interpretācijas iespējas.

Agate Nesaule izmanto tekstuālas atsauces uz Annas Frankas dienasgrāmatu. Rakstnieci interesē tas, kā Amsterdamā dzīvojošā pusaudze Anna sāk rakstīt dienasgrāmatu, lai detalizēti fiksētu cilvēkus un notikumus laikā, kad viņas vecāki un māsa kopā ar paziņu van Dānu ģimeni sāk slēpties tēva uzņēmuma noliktavas telpās, lai izvairītos no sagūstīšanas un nosūtīšanas uz koncentrācijas nometni. Anna dienasgrāmatu sāk rakstīt 1942. gadā un turpina to darīt līdz 1944. gadam, kad viņas ģimeni slēptuvē atrod un arestē gestapo pārstāvji. Anna Franka sāka rakstīt savu dienasgrāmatu, atsaucoties uz Nīderlandes emigrācijas valdības izglītības ministres aicinājumu (no emigrācijas Lielbritānijā) fiksēt un pierakstīt visu, kas notiek okupētajā Nīderlandē.

Anna Franka (Tā meitenes vārds tiek latviskots 1963. gadā izdotajā Cīrenes Palkavnieces tulkojumā; 2003. gadā izdotajā grāmatas tulkojumā meitenes vārds tiek latviskots kā Anne. Lai arī šajā darbā tiks izmantoti citāti no 2003. gada izdevuma, kurā galvenās varones vārds latviskots kā „Anne”, un tāds tas būs citātos, tomēr visur citur tekstā tiks lietots vārds „Anna”.) savu dienasgrāmatu sāka rakstīt drīz pēc savas 13. dzimšanas dienas, veltot to iedomātai draudzenei Kitijai. Anna uzskatīja, ka, lai arī viņa ir ļoti populāra zēnu vidū, patiesas draudzenes – meitenes viņai tomēr nebija, tāpēc tapa dienasgrāmata it kā labākajai draudzenei Kitijai.

Annai ir trīs gadus vecāka māsa Margota, kas ir ļoti veiksmīga skolā un arī saskarsmē ar draugiem un ģimenes locekļiem. Anna ir ļoti pašapzinīga, ironiska un tieša, īpaši analizējot sevi un savas attiecības ar citiem cilvēkiem. Annas vecāku spēja galveno uzmanību veltīt viņas pašas labsajūtai un spējai būt apmierinātai ar sevi ir radījuši meitenē pašpaļāvību un drošību. Runājot par saņemto liecību ebreju licejā, Anna norāda, ka atzīmes ir svarīgas tikai viņai, viņas vecākus satrauc galvenokārt viņas labsajūta:

Viņus nepavisam neuztrauc, vai liecība ir laba vai slikta, viņi pievērš uzmanību tikai tam, vai esmu vesela, vai neesmu pārāk nekaunīga, un vai man ir jautri. Ja šīs trīs lietas ir kārtībā, viss pārējais nāk pats no sevis.⁹⁰

Tomēr Annai ir sarežģītas attiecības ar māti, lai arī dienasgrāmatas teksts nesniedz izskaidrojumu tam, vai mātes un meitas nepatikai pamatā ir kāds konkrēts gadījums (kāds tas ir Agates Nesaulas romānā „Sieviete dzintarā”), vai tā ir ļoti agrīni manifestējusies vispārēja personību nesaderība. Anne bieži apraksta konfliktsituācijas ar māti, kuras rodas galvenokārt no mātes un meitas viedokļu nesakritības. Annu kaitina, ka māte viņu uzskata tikai par bērnu, kura domas nav un nevar būt pietiekami nopietnas. Tēva attieksmi pret sevi Anna redz kā daudz loģiskāku un iecietīgāku. Annu uztrauc atsvešinātība un nesapratne savā un mātes starpā:

Šodien mums ar māti bija tā saucamā diskusija, un visnepatīkamākais ir tas, ka es tūlīt izplūstu asarās, tur neko nevar darīt. Tētis vienmēr ir mīļš pret mani, viņš saprot mani daudz labāk. Ak vai, bet māti es šādos brīžos atkal nevaru paciest, savukārt viņai es arī liekos sveša, to var manīt, viņa vēl joprojām nezina, ko es domāju par visvienkāršākajām lietām.⁹¹

Annas tēvs vada uzņēmumu, kura telpās Annas vecāku un viņu paziņu van Dānu ģimene (cilvēku vārdi dienasgrāmatā ir mainīti, patiesībā tā ir van Pelsu ģimene) slēpjas, tie ir Annas tēva uzņēmuma darbinieki, kas ir Franku ģimenes uzticības personas un apgādā viņus ar pārtiku un citām dzīvei nepieciešamajām lietām vairāk nekā divu gadu garumā, kamēr abas ģimenes slēpjas. Tāpat tēvs ir tas, kas plāno un organizē visu septiņu cilvēku dzīvi slēpnī; viņš arī veicina to, ka meitenēm un viņam pašam ir regulāras intelektuālas nodarbes kā franču un angļu valodas apguve, kas uztur dienas režīmu un prāta možumu. Anne nebaidās no atklātas simpātiju izrādīšanas pret tēvu:

Beidzot es pateicu tētim, ka mīlu viņu daudz stiprāk nekā māti. Viņš atbildēja, ka tas ar laiku pāriešot, bet tam es neticu. Māti es vienkārši nevaru paciest, un man jāpiespiežas ar varu, lai nemītīgi neatcirstu viņai kaut ko rupju un saglabātu mieru, kad gribētos

⁹⁰ Franka, Anne. *Sētas māja, dienasgrāmata vēstulēs, 1942.gada 12.jūnijs – 1944. gada 1.augusts*. Rīga: Baltais Lācis, 2003, 21. lpp.

⁹¹ Turpat, 41. lpp.

iesist viņai pa seju, es nezinu, kā tas ir sanācis, ka jūtu tik šausmīgas antipātijas pret viņu.⁹²

Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintarā” varones Agates attiecības ar vecākiem zināmā mērā atkārtoti Annas Frankas attiecības ar savu māti un tēvu. Anna nereti nespēj cienīt savu māti, kas ir neiecietīga un netaisna pret savu jaunāko meitu. Agates māte izvēlas vēsas un prasīgas attiecības ar savu meitu. Annai tēvs ir uzticības persona; viņa zina, ka jebkurā situācijā var paļauties uz tēvu. Agates attiecības ar tēvu ir neskaidri manifestētas – no vienas puses, tēvs nereti ir bezpalīdzīgs un viegli ievainojams, no otras – Agate ciena viņu par viņa mieru un sava darba darīšanu dienu no dienas. Agatei ir būtiski, ka tēvs ir ticis pāri divu karu atstātajām brūcēm. Viņš kā mazs bāreņu zēns pēc Pirmā pasaules kara Latvijā pelnīja sev iztiku un iespēju iegūt izglītību. Agate zina, ka tēvs tiks pāri dzīves nodarījumiem un dosies uz priekšu.

Interesanti, ka Annas Frankas tēvs bija vienīgais, kas izdzīvoja koncentrācijas nometnē un nodzīvoja ilgu mūžu pēc kara beigām. Viņš palīdzēja iekārtot Annas Frankas muzeju Amsterdamā, stāstot vēsturniekiem, kā bija iekārtota slēptuve un kā ritēja viņa ģimenes dienas tajā gandrīz divu gadu garumā. Annas Frankas muzejā redzamajā video filmā viņš stāsta, ka daudzas no meitas dienasgrāmatā paustajām domām viņam ir bijis pilnīgs jaunums – viņš secina, ka tas ir pārsteidzoši, cik maz vecāki pazīst savus bērnus, cik maz viņi par tiem zina.⁹³ Pēc Annas Frankas tēva stāstījuma viņu bijušajā slēptuvē tika rekonstruēts tā laika iekārtojums un iedzīve, kuru savā dienasgrāmatā apraksta Anna, bet pēc tās dokumentēšanas fotogrāfijās Otto Franks to neļāva saglabāt muzejam kā publiskas apskates objektu.

Otrs teksts, uz kuru Agates Nesaules darbā ir daudz faktu un tekstuālo atsauču, ir Jeržija Kosinska romāns „Nokrāsotais putns”. Romāns „Nokrāsotais putns” iezīmē vairākas tēmas, kas tieši neparādās Nesaules darbā, piemēram, kara laikā traumētu bērnu psihe un sabiedrības vēlme vienmēr iezīmēt „citu” kā pamatnoteikumu sabiedrības tradicionālai funkcionēšanai. Kosinska romāns izmanto spēcīgu „cita” metaforu - tas ir

⁹² Franka, Anne. *Sētas māja, dienasgrāmata vēstulēs, 1942. gada 12. jūnijs – 1944. gada 1. augusts*. Rīga: Baltais Lācis, 2003, 48. lpp.

⁹³ Intervija ar Annas Frankas tēvu Otto Franku video filmā Annas Frankas muzejā Amsterdamā, Nīderlandē, sk. 2011.g. 25. jūnijā.

savvaļas putns, kas tiek noķerts un nokrāsots. Palaižot viņu brīvībā, citi putnu bara putni viņu noknābā, jo identificē viņu kā „svešo”, kas ir naidīgs un no kā jātiek vaļā. Savējā svešā tēma Nesaules romānā atkārtojas vairākkārt – kā Hildas izstumšana no sieviešu kolektīva Lobetālē, kā vardarbība un savstarpēja vainas uzlikšana latviešu ģimenēs trimdā, kā mātes atteikšanās no meitas, jo tā ir apprecējusies ar amerikāni, ne latvieti.

Agati Nesauli fascinē arī pati Jeržija Kosinska personība un viņa spēja rakstīt par savu pieredzi:

Es aizrāvos ar pašu Jeržiju Kosinski. Kā gan viņš iemācījies pārveidot pieredzi literatūrā? Es izlasīju visus viņa romānus, tiklīdz tie iznāca, rūgti nožēloju, ka biju palaidusi garām sarunu ar viņu vakara televīzijas programmā, saglabāju visas intervijas, lai varētu izpētīt viņa seju. Pa ceļam uz mājām no nodarbībām es visādi izfantazējos par viņu.⁹⁴

Otra spēcīga tēma, ko aktualizē „Nokrāsotais putns”, ir traumēta bērna vardarbība pret citiem, kas pašas Nesaules romānā parādās ļoti netieši. Vēstītāja apzinās savu duālo attieksmi pret Kosinska varoņiem; viņa saprot, kāpēc studenti, kuriem viņa liek lasīt un analizēt romānu, viņa darbus uztver ar milzīgu pretestību:

Kosinska varoņi mani reizē pievilka un atbaidīja. Es bieži vien vienkāršotā veidā piedēvēju arī viņam šo varoņu attieksmes. Bieži mani stindzināja viņu sadistiskais, sportam pielīdzinātais sekss, nekrietnā attieksme pret sievietēm, amorāliskums, bet visvairāk – apmātībai līdzīgā vēlme atriebties. Ja es nokaitinātu Kosinski, viņš varētu mani iznīcināt..⁹⁵

Agate Nesaule, izmantojot citu autoru holokausta un traumatiskas pieredzes tekstus, piešķir savam darbam papildus dimensijas, kas daļēji darbojas arī kā zemteksti viņas darbam „Sieviete dzintarā”.

Margitas Gūtmanes literatūras auka plašais redzējums, latviešu trimdas iekonturēšana visas Eiropas trimdas un holokausta kontekstā, ir spēcīga dimensija, ko autore varbūt pat pati pilnībā neapzinās, jo tā tik organiski atspoguļo to vides un izglītības plašo jēdzienisko lauku, kuru pārstāv Gūtmane (ar dzīvošanu Vācijā, izglītības iegūšanu

⁹⁴ Nesaule, Agate. *Sieviete dzintarā*. Rīga: Jumava, 1997, 238. lpp.

⁹⁵ Turpat, 238. lpp.

Vācijā un Zviedrijā, mācekles gadiem pie Veronikas Strēlertes Zviedrijā). Savu plašo pasaules un literatūras redzējumu, kas būtiski bagātina vēstītājas identitāti, pati autore (it kā) nepamana, lai arī tā ir tik atšķirīga no mononacionāli centrēta pasaules un līdz ar to arī trimdas vai izsūtījuma redzējuma.

2.3. Sapņi vēstījuma struktūrā

Sapnis ir spēcīga identitātes daļa, kas savieno iracionālo un racionālo pasauli. Robežsituācijās, kādās bieži atradās cilvēki kara, izsūtījuma un trimdas gadījumā, iracionālajam un tā atspulgām sapnī bija liela nozīme. Tas ir redzams visos analizētajos darbos. Sapnis tiek izmantots Anitas Liepas, Melānijas Vanagas, Sandras Kalnietes un Agates Nesaules vēstījumos.

Agate Nesaule romānā „Sieviete dzintārā” izmanto sapņus un vīzijas – gan nomoda, gan miega – lai bagātinātu un izskaidrotu galvenās varones attieksmi pret realitāti. Nesaules darbs ļoti spēcīgi izmanto racionālo un iracionālo kā divus līdzvērtīgus veidus, lai atrisinātu galvenās varones konfliktus un sadziedētu traumas.

Psihoanalīzes teorētiķi (Freids, Lakāns) uzskata, ka trauma var būt gan ārēja, gan iekšēja. Gan ar vienu, gan otru cilvēka psihe mēģina tikt skaidrībā – mēģina atrast atbildi, un tā ir traumas psiholoģiskā attīstība. Šajā nozīmē starp nomoda un īstajiem sapņiem pastāv spēcīga analogija, jo tie abi meklē saprotamu izskaidrojumu kaut kam tādām, par ko ir ļoti grūti domāt un runāt.

Sapņi un vīzijas Nesaules romānā funkcionē tieši šādā veidā. Tie mēģina atklāt to, kas dienas laikā rūpīgi tiek slēpts no citiem. Sapņi un vīzijas saplūst ar fantāziju. Fantāzija/s Nesaules varonei lielā mērā kļūst par dziedināšanu. Jautājums, vai trauma ir ārēja, vai iekšēja, zaudē savu nozīmību – fantāzijas nosaka to, kā subjekts modelē, parāda un sadzīvo ar savām traumatiskajām dziņām. Lakāna izpratnē fantāzija nav tik daudz īstenības pretstats, kā tas, kas patiesībā nosaka realitāti.⁹⁶

Galvenā varone romānā ir skaidri nodalījusi objektīvo, gandrīz neitrālo stāstījumu no tās dziļi personiskās un emocionālās jēgas, kas tiek aprakstīta galvenokārt sapņos un vīzijās. Realitātes konflikti tiek emocionāli risināti un atrisināti gandrīz tikai sapņos. Agates – gan pusaugu meitenes, gan pieaugušas sievietes – sapņu pasaule ir reizē skaista un šausminoša pretruna un sacelšanās pret ģimeni un sabiedrību, kas dažkārt balstās uz savu laiku pārdzīvojušām normām, stereotipiem un ierobežojumiem.

⁹⁶ Verhaege, Paul. Trauma and hysteria within Freud and Lacan in *The Letter. Lacanian Perspectives on Psychoanalysis*, Autumn, 4, 1998, pp. 87.–106.

Agates sapņi ir viņas intensīvās emocionālās dzīves atspulgs – viņa tikai sapņos atļauj sev sāpes un līdzjūtību, atļauj sev raudāt, vēlreiz izdzīvot sāpīgus notikumus un atzīt sarežģītās attiecības ar māti. Varones sapņi zināmā mērā ir patiesāki par viņas precīzajiem reālo notikumu aprakstiem, jo tikai sapņos viņa ļaujas emocijām par notikušo. Daudzas no varones traumām vēl nav verbalizētas; tās dzīvo viņas sapņos kā vīzijas.

Agates sapņi nav tikai par pagātņi; tie spēj pareģot arī nākotni, kā tas jau ir noticis agrā bērnībā, vēl pirms visiem briesmīgajiem pārbaudījumiem, kurus meitenes dzīvei uzspieda karš. Viens no šādiem sapņiem ir mazās Agates sapnis par māti, kas pārvēršas raganā un pārbiedē meiteni ar iespēju par mātes duālo dabu. Inta Miške-Ezergailis saista šo *deja-vue* sajūtu ar „dziļo psihisko pamatu mātes-meitas problēmai”.⁹⁷ Literatūrzinātniece uzskata, ka šis sapnis ir visskaidrākais iespējamais Labās un Sliktās Mātes pretnostatījums. Pats pārsteidzošākais ir tas, ka šo sapni viņa redz krietnu laiku pirms Agates un mātes cīņas par to, vai Agatei labprātīgi pirmajai doties uz nošaušanu, pirms plaisas, kuru Agate un viņas māte tā arī nekad nespēja sadziedēt, mātei dzīvai esot.

Vēstītāja pilnībā uzticas saviem sapņiem; tie ir daļa no viņas pragmatiskās pasaules uztveres, viņas sapratnes par pasauli. Tā piemēram, Agate pieņem galīgo lēmumu šķirties no sava vīra pēc sapņa, kurā viņa tiek ar savu vecmāmiņu – Ūmīti. Ūmīte aicina Agati pamest to, kas ir miris, un beidzot sākt dzīvot savu dzīvi. Līdzīgi sapnis par vīra nošauto Annu, kas ir augšāmcēlusies un dzied baznīcas korī, ir autore ceļš uz samierināšanos ar notikušo un pārdzimšanu jaunai dzīvei.

Veltas Tomas romāna „Aldaune” varonei sapņi ir piesātināti ar skumjām pēc dzimtenes un domām par sarežģītājām attiecībām ar māti, kas gandrīz pirms 23 gadiem pārdzīvojusi to, ka negaidīti ģimeni pametis tēvs un pati palikusi Latvijā, no kuras nu jau trimdā devušās arī vecākās meitas: „Kad naktīs esmu tikusies ar māti, rītosostos izmociņa, neatšķiru īstenību no nakts sapņa.”⁹⁸ Aldaunei sapnis, lai arī bieži mokošs, ir ceļš uz zaudēto harmonisko dzīvo pirmskara Latvijā: „Katram no mums ir tiesības uz savu

⁹⁷ Miške Ezergailis, Inta. *Nostalgia and Beyond. Eleven Latvian Women Writers*. Maryland : University Press of America, 1998, p. 213.

⁹⁸Toma, Velta. *Aldaune*. Rīga: Liesma, 1991, 64. lpp.

mazu paradīzi. Tikai mūs visus no tās izdzen par agru. Es laužos tur atpakaļ, nakts sapņu un nojautu dzīta, un sāpu.”⁹⁹

Sapnis izsūtījuma un trimdas vēstījumos bieži aizstāj tiešu komunikāciju (sarunas) cilvēku starpā vai konstruē/imitē komunikāciju un saskarsmi, kas citādāk nav iespējama, jo kāds no saskarsmes dalībniekiem ir vai nu miris, vai pazudis. Anitas Liepas romāna „Ekshumācija” varone Nameda tiekas ar savu mirušo tēvoci Anatoliju Sondoru sapnī. Sapnis ir pravietisks – tajā tēvocis lūdz audzumeitu doties mājās, jo mirušos atmodināt nav iespējams. Vairākas Namedas ieslodzījuma biedrenes redz kapteini Sondoru sapņos, kuros viņš pavēstī termiņu, pēc kura Nameda tiks atbrīvota no apcietinājuma – pēc četriem mēnešiem, vienpadsmitajā maijā, lai arī nosapņošanas brīdī šiem pareģojumiem nav nekāda racionāla pamata.

Pirmā sapni redz Terēze, lietuviešu studente:

„Es it kā biju slima, atstāta sekcijā. Kurināju krāsni, liku malku iekšā. Pēkšņi atvērās durvis, ienāca kapteinis Sondors. Bez šineļa, vienā frencī, kailu galvu, ar koferi un apaļu cepuru paudeli rokās. Es viņu pazinu pēc fotogrāfijas, ko rādījāt. Nolicis nesamos zemē, pienāca pie krāsns sasildīt rokas. Es viņam vaicāju, kāpēc bez mēteļa. Viņš atbildēja: esot ļoti steidzies atgādāt uz nometni šīs lietas. „Pēc četriem mēnešiem Nameda brauks mājās. Es viņai atvedu cepuri, drēbes un kurpes.” Pēc četriem mēnešiem, viņš teica, ievērojiet šo datumu.”¹⁰⁰

Identisks sapnis ir latgalietei Stefānijai, un tad arī pašai Namedai. Viņa atsakās tam ticēt, jo pārāk neiespējams liekas šajā ziņā minētais termiņš, salīdzinot ar viņai piespriestajiem septiņiem gadiem cietumā.

Simboliski, ka arī Namedas tēvoča kapteiņa Anatolija Sondora ekshumācija notiek sapnī:

⁹⁹Toma, Velta. *Aldaune*. Rīga: Liesma, 1991, 64. lpp.

¹⁰⁰Liepa, Anita. *Ekshumācija*. Rīga: Liesma, 1990, 423. lpp.

„Mežā garens, smilgām noaudzis laukums dažu soļu platumā. Brāļu kaps, kāds saka, tur aprakti Litenes virsnieki. Namedai rokā lāpsta, padusē maiss. Viņa atbraukusi pakaļ kapteinim Sondoram. Lai izraktu, pārvestu mājās.”¹⁰¹

Arī iedomātais pretspēks šim vēsturiskās atmiņas atjaunošanas aktam ir neidentificēts tēls sapnī: „Jūs viņu neatradīsiet – ir pagājis ilgs laiks un viņi visi kļuvuši vienādi, neredzamais runātājs apgalvo.”¹⁰² Tikšanās ar tēvoci sapnī un viņa pravietiski noteiktais Namedas apcietinājuma termiņa gals veic simbolisko atmiņas atjaunošanu par vēsturi, kas tik ilgi slēpta un par ko nevienam arī nav bijis drosmes interesēties. Jauns virsnieks Namedai sapnī saka: „(..) jūs esat pirmā un vienīgā, kas pie mums atbraukusi.”¹⁰³ Namedai ir izdevies lauzt amnēzijas loku.

Sandras Kalnietes darbā „Ar balles kurpēm Sibīrijas sniegos” sapnim ir **pareģojoša, būtiskus jaunumus pavēstoša** funkcija. Ligitas māte Emilija saprot, ka viņas vīrs ir miris pēc kāda sapņa, kur viņš sarūk viņas acu priekšā:

Kādu nakti viņa redzēja viedu sapni. Viņa atkal bija Dubultos, savās mājās. Sēdēja guļamistabā pie spoguļa un ķemmēja matus. Istabā strauji ienāca vīrs. Viņa acīs bija tā šķelmīgā izteiksme, kas vēstīja par noslēpumu. Tātad būs dāvana. Kuru roku gribi, - Jānis ieprasījās. Emilija koķeti atbildēja, taču ikreiz bija izvēlējusies nepareizi. Jānis izmisis prasīja atkal un atkal. Emilija sāka uztraukties, kāpēc šoreiz vīrs tik ļoti paildzina ķircināšanos. Pēkšņi viņa ievēroja, ka pēc katras nepareizās atbildes Jānis saraujas mazāks. Emiliju pārņēma šausmas, un viņa traucās viņu glābt, noturēt, bet vairs nepaguva. Jānis izzuda. Bija palicis vien dāvanu sainis. Ieskatījusies viņa pazina brīnišķīgo zilo kleitu, ko vīrs kādreiz bija lūdzis savam draugam atvest viņai no Parīzes. Emilija pamodās. Tātad tā ir patiesība. Jāņa vairs nav.¹⁰⁴

Kopumā Emilijai sapņi ir kā realitātes interpretācija, emocionālais skaidrojums, kurā var dalīties ar citiem. Iespējams, izsūtītajiem bija grūti runāt par realitāti un savām bažām par citiem tuviniekiem tieši, tāpēc **sapnis piedāvāja vajadzīgo pastarpinājumu.**

¹⁰¹ Liepa, Anita. *Ekshumācija*. Rīga: Liesma, 1990, 411. lpp.

¹⁰² Turpat, 411. lpp.

¹⁰³ Turpat, 412. lpp.

¹⁰⁴ Kalniete, Sandra. *Ar balles kurpēm Sibīrijas sniegos*. Rīga: Atēna, 2001, 142. lpp.

Sapnis kļuva par meta naratīvu. Sapņi bija gan par zaudēto dzīvi Latvijā, gan par ikdienu izsūtījumā. Vairāki sapņi regulāri atkārtojas:

„Viņa (māte) bieži māju redzēja sapņos. Visa ģimene atkal bija kopā kādā no daudzajām laimīgi pavadītajām vasaras pēcpusdienām. Emilija un Jānis rimti noskatījās, kā puikas turpat pagalmā drauskojas un klaigā, kamēr mazais Ligucītis spēlējas ar suni. Tas bija viens no Emilijas laimīgākajiem sapņiem, kurā nebija jūtama Sibīrijas baigā ēna. Droši vien, ka mājā tagad dzīvo sveši cilvēki, tomēr Emilija nespēja to iztēloties. Reizēm viņa iedomājās, kā Ligita stāv pie žoga mazajiem vārtniņiem un nevar saņemties, lai tos atvērtu. Viņa justos tāpat, jo būtu neizturami sāpīgi kā beztiesīgai svešniecei tur ieiet.”¹⁰⁵

Māte Emilija savus sapņus apraksta savās vēstulēs meitai uz Latviju. Tā Ligita zina visus savas mātes sapņu pārstāstus:

„Man (autorei Sandrai Kalnietei) īpaši nozīmīgi šķiet Emilijas sapņu pārstāsti, jo tie ļauj ieskatīties manas vecmāmiņas zemapziņā. Sapņos viņa atkal ir kopā ar savu ģimeni, taču laimīgajās ainās vienmēr ir kāda trauksmes nots, kas iemieso nepiepildāmas ilgas un raizes par savu mīlo labklājību.”¹⁰⁶

Melānijas Vanagas darbā „Veļupes krastā” sapņi ir gan pravietiski, kas izskaidro ko iracionālu, gan sadzīviski, bez īpašas pravietiskas nozīmes. Sapņi ir medijs, lai izskaidrotu neizskaidrojamo, lai izsūtītie atrastu mieru situācijās, kas nebūtu akceptējamās normālā dzīvē. Viena no izsūtītajām sievietēm, kas nesen apglabājusi savu bērnu, sapnī redz, ka kāds cits bērns ir apglabāts tieši virs viņa kapavietas:

Bāzē Austrai Kārkliņai piedzima Vilnītis, kādu laiku badā pamocījās un arī nomira. Nebija, kur bērnu nolikt līdz apglabāšanai, tāpēc es iedevu savu veļas grozu, kas bija līdzīgs no mājas. Tur Austrā ielika bērniņu, un grozu viņai atļāva pakārt izbuškā pie griestiem.. Kāds bāzēnietis uztaisīja kastīti un Vilnīti aizveda uz Tjuthetas kapsētu paglabāt. Bet tā jau bija ziema, un krievu kapracis, lai vieglāki, kapu bija uzracis virsū Ķieģaļu

¹⁰⁵ Kalniete, Sandra. *Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos*. Rīga: Atēna, 2001, 145. lpp.

¹⁰⁶ Turpat, 140. lpp.

Rūsiņam, ko tikai pavasarī īsti uzzināja. Bet jau ziemā Vilmai sapnī bij Rūsiņš žēlojies, ka Vilnis guļot viņam virsū.¹⁰⁷

Lai arī Melānijas Vanagas darbā sapņi ir galvenokārt sadzīviski, tie tiek pieminēti pietiekami bieži. Tas norāda uz sapņu nozīmi izsūtīto cilvēku dzīvē. Sapņi daļēji aizstāj arī (publisku) reliģisko praksi un rituālus, kas izsūtījumā Sibīrijā nebija iespējami. Izsūtītās sievietes nevarēja pulcēties, lai tradicionāli atvadītos no saviem mirušajiem bērniem un citiem ģimenes locekļiem, lai kopā apraudātu skumtu un atbalstītu viena otru. Ar sapņu palīdzību izsūtītās sievietes vismaz daļēji aizstāj ieradumus un tradīcijas; sapņi ir veids, kā skumt un izdzīvot bēdas.

Lai raksturotu grūtības un psiholoģisko spriedzi, ko izjuta cilvēki, kas atgriezās no izsūtījuma vai trimdas, sapņi tiek izmantoti kā metaforiskas izteiksmes līdzekļi. Tie raksturo tās traumas, kas nāk cilvēkiem līdzī no prombūtnes, un ko padziļina fakts, ka realitāte Latvijā ir pilnībā izmainījusies.

¹⁰⁷ Vanaga, Melānija. *Veļupes krastā*. Rīga: Liesma, 1991, 72. lpp.

2.4. Savējie un citi marginālas pieredzes reprezentācijā

Savējie un svešie ir svarīgi postkoloniālās literatūras koncepti, kuri tieši attiecas arī uz postpadomju literatūru. Tie ir ļoti plaši izmantoti vēstījumos par izsūtījumu un trimdas pieredzi.

Savējo un svešo, citādības kategorijas uz postkoloniālo literatūrzinātņi pirmais attiecināja Francs Fanons un tālāk attīstīja vairāki citi šī virziena teorētiķi (Homi Baba, Gajatri Spivaka).

Edvards Saids savā darbā „Orientālisms” attīstīja postkoloniālo teoriju, norādot, ka imperiālistisko valstu pētnieki nevis radīja patiesas zināšanas par Austrumu zemēm, kuras kā kolonijas pakļāva attīstītās Eiropas valstis, bet gan konceptualizēja savus rietumnieku priekšstatus par šīm zemēm, pozicionējot Austrumu zemes kā eksotikas, kā atšķirīgas, kā „citas”. Orientālisms uzspieda Austrumiem specifiski rietumnieciskus uzskatus par tiem.¹⁰⁸

Francs Fanons, pēc izglītības psihiatrs, uzskatīja, ka koloniālisms neatstāj tikai politiskas un ekonomiskas, bet arī psiholoģiskas sekas. Viņš savā darba „Melnā āda, baltās maskas” („Black Skin. White Masks”) skaidro kolonizētā subjekta identitātes veidošanos un šīs identitātes īpatnības sekas – kolonizētajam subjektam tiek uzspiesta sevis kā svešinieka internalizācija (subject who is forced into internalization of the self as an „other”)¹⁰⁹.

Fanons norādīja, ka arābi, patstāvīgi svešinieki paši savā zemē, dzīvo absolūtā depersonalizācijā. Koloniālisma sociālā struktūra „...ir naidīga jebkuram mēģinājumam ielikt indivīdu atpakaļ tur, kur viņš pieder.”

Fanons redzēja un aprakstīja koloniālo attiecību sociālo antagonismu. Viņaprāt, cilvēka atsvešinātība koloniālisma apstākļos bija galēja – tās bija „indivīda” beigas. Fanons meklēja konceptuālu formu tam, kas varētu pārvarēt koloniālo attiecību sociālo

¹⁰⁸ Said, Edward W. *Orientalism*. London: Penguin Books, 2003.

¹⁰⁹ Bhabha, Homi K. Foreword to the 1986 edition. In Fanon, Frantz. *Black Skin, White Masks* [tiešsaiste]. London: Pluto Press, 2008 [skatīts 2012.g.17.okt.]. Pieejams: <http://melodypanosian.info/wp-content/uploads/2011/05/Frantz-Fanon-Black-skin-White-masks.pdf>, p. 12.

antagonismu. Viņš vēlējās atbrīvot melnādainos no mazvērtības kompleksu arsenāla, ko viņos bija izveidojusi koloniālā vide.¹¹⁰

Raksturojot imperiālisma politiku, iekarojot un pakļaujot jaunas zemes, Abduls Džonmahameds (*Abdul R. Janmohamed*) apgalvo, ka, lai iekarotu kādu zemi un dominētu tajā, ir nepieciešams radīt konfrontāciju starp pakļautās un pakļaujošās zemes rasi, valodu, sociālajām normām un ražošanas veidu.¹¹¹

Francs Fanons izsaka līdzīgu viedokli, apgalvojot, ka Antiļu salu iedzīvotājiem nebija izpratnes pašiem par savu vērtību, par savu identitāti, viņi vienmēr ir bijuši atkarīgi no „cita” klātbūtnes.¹¹²

Latvijas un citu Baltijas valstu pakļaušanas gadījumā dominēja ekonomiska, politiska un ideoloģiska konfrontācija – latvieši tika izsūtīti, balstoties uz viņu it kā ekonomisko piederību lieliem zemes īpašniekiem un rūpniekiem vai ideoloģisku piederību, piemēram, nacismam. Ja arī tas netika teikts izsūtītajiem cilvēkiem tieši, tas bija priekšstats, kas par viņiem bija radīts izsūtījuma vietās, un latvieši visur tika pozicionēti un sagaidīti kā nacisti. Izsūtītie bija spiesti sadzīvot ar to identitāti, ko viņiem bija radījuši citi.

Tas ļoti precīzi atkārtoto koloniālo situāciju, kad pakļauto cilvēku stāvoklis un patība tika atvasināta no kāda cita viedokļa par viņiem. Cilvēki pilnībā zaudēja savu stāvokli iepriekšējā sociālajā struktūrā, kļūdami subalterni. Līdzīgi lielai trimdas daļai ilgstoši nācās pierādīt to, ka viņi, īpaši vīrieši, nav dienējuši Vācijas armijā vai kā savādāk sadarbojušies ar fašistisko režīmu.

Savējo un svešo pretnostatījums balstās premisā, ka „svešie”, „citi” ir tie, kas nepieder varai un dominējošajai kultūrai, viņi ir tie, kas atrodas varas, kultūras un sociālās struktūras perifērijā. Postkoloniālajā teorijā svešie ir dominējošajai kultūrai nepiederošie; izsūtījuma autobiogrāfijās un autobiogrāfiskajos romānos tie ir deportētie, lielvaras

¹¹⁰ Fanon, Frantz. *Black Skin, White Masks*. [tiešsaiste]. London: Pluto Press, 2008 [skatīts 2012.g.17.okt.]. Pieejams: <http://melodypanosian.info/wp-content/uploads/2011/05/Frantz-Fanon-Black-skin-White-masks.pdf>, p.19

¹¹¹ Janmohamed, Abdul R. The Economy of Manichean Allegory. *The Post-Colonial Studies Reader*. London and New York: Routledge, 1995, p. 17.

¹¹² Fanon, Frantz, p. 163.

kolonizētie iedzīvotāji. Pēdējā desmitgadē postkoloniālā analīze tiek plaši lietota, runājot par vēstījumiem par padomju deportācijām uz Sibīriju un Tālajiem Ziemeļiem. Mazāk tā izmantota, lai analizētu Baltijas trimdas literatūru, tomēr daži literatūras teorētiķi un kritiķi to dara, piemēram, Irina Novikova un Sandra Meškova

Trimdas literatūras kontekstā svešie ir ieceļotāji mītnes zemēs, tie, kas nepieder dominējošajai makro kultūrai, bet pārstāv kādu mikrokultūru. Tādi bija arī latvieši, kas pēc Otrā Pasaules kara devās gan uz Zviedriju, gan no Vācijas pārvietoto nometnēm vēlāk izceļoja uz Lielbritāniju, Austrāliju, Dienvidameriku un Ziemeļameriku – ASV un Kanādu.

Indiešu izcelsmes literatūrzinātnieks Homi Baba, analizējot Fuko teoriju par moderno nāciju racionalitāti, nonāk pie secinājuma, ka visindividualizētākie subjekti ir tie, kas atrodas uz sociālo grupu robežām (who are placed on the margins of the social), kur saspīlējums starp disciplīnu un iespējām tikt sodītam par normu pārkāpumiem ir vislielākais. Baba turpina, ka ieliekot cilvēkus uz nācijas vēstījuma robežām, tiek iegūtas marginālas vēstures, kurās visspēcīgāk ir iesaistīti kolonizētie un sievietes.¹¹³

Ontoloģiski postkoloniālisms balstās uz binārām pozīcijām: savējo un svešo pretnostatījums izpaužas vairākos pretmetu pāros – tagadne–pagātne, iederīgie–neiederīgie, viņi–mēs, centrs–perifērija, privātais–publiskais.

Lietuviešu literatūras zinātniece Laura Laurušaite savā rakstā „Lietuviešu un latviešu trimdas romāns: postkoloniālās perspektīvas mēģinājums” („The Lithuanina and Latvian Exile Novel: an Attempt at a Post-colonial Perspective”) norāda, ka postkoloniālisma teorijai tipiskās bināro opozīciju attiecības, runājot par Baltijas trimdas romāniem, īsti neder, jo tās baltiešu romānos ir ārkārtīgi sarežģītas. Tās neiekļaujas vienkāršos tagadne–pagātne, viņi–mēs, perifērija–centrs pretstatos.¹¹⁴ Uz vienkāršu pretstatu nepietiekamību, lai saprastu kolonizēto tautu identitāti un savējo un svešo dalījumu, norāda arī Stjuarts Hols (*Stuart Hall*). Stjuarts Hols norāda, ka Karību salu iedzīvotāji savu

¹¹³ Bhabha, Homi K. *DissemiNation: time, narrative, and the margins of the modern nation. Narration and Nation*, ed. Homi K. Bhabha. London and New York, Routledge, 1993. p. 302.

¹¹⁴ Laurušaite, Laura. *The Lithuanina and Latvian Exile Novel: an Attempt at a Post-colonial Perspective. Back to Baltic Memory: Lost and Found in Literature 1940-1968*, Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2008, p. 172.

citādību ir internalizējuši, šī sajūta vairs nerodas ārējas ietekmes rezultātā. Tas ļauj subjektu vai veselu cilvēku grupu pozicionēt kā „citu” attiecībā pret dominējošo diskursu.¹¹⁵

Tas ļoti spilgti parādās faktā, ka analizētajās autobiogrāfijās „svešie” nav tikai izsūtītie un trimdā aizgājušie latvieši, bet tikpat bieži latviešu kopienas uztverē svešie ir vai nu Sibīrijas vietējie iedzīvotāji un varas pārstāvji, vai trimdas literatūras kontekstā tie ir jauno mītnes zemju pamatiedzīvotāji.

Savējo un svešo pozīcijas ir atkarīga no tā, kas ir tas, kurš skatās un kurš ir tas, uz kuru skatās; savējo un svešo iedalījums ir atkarīgs no tā, kas ir (iedomātais vērtējuma) centrs, ap kuru grupējas citas, bieži vien marginālas grupas.

Tāpat arī katrā pakļautajā, marginalizētajā grupā notiek tālāka sociālā stratifikācija, kur atkal kāds tiek padarīts par neiederīgo, par citādāko, par svešo. Detalizēti šis savējo–svešo iezīmēšanas process romānā „Sieviete dzintarā” un anonīmas vācu autores dienasgrāmatā tiks analizēts nākamajā nodaļā. Romānam „Sieviete dzintarā” ir pievērsta īpaša uzmanība, jo tas ļoti spēcīgi manifestē atstumšanas procesus jebkurā grupā, kur par upuriem tiek izvēlēti cilvēki, kas piedzīvojuši tādu pašu traumatisku pieredzi, kā citi grupas locekļi. Nereti par „otreizējiem” upuriem tiek izvēlēti cilvēki, kas to vismazāk pelnījuši, mēģinot kādam palīdzēt vai izrādot lielu augstsirdību. Tas arī parāda, ka katri represīvi apstākļi veicina „sociālā huligānisma” procesus pakļautajās cilvēku grupās un ka tālāka upuru iezīmēšana ir veids, kā pazemotās grupas nereti (at)risina savu kolektīvo traumu un pazemojumu.

Postkoloniālās literatūras teorētiķis Homi Baba norāda, ka postkoloniālajā situācijā pazūd robeža starp privāto un publisko, starp bijušo un nākamo etnisko piederību, un cilvēkiem, kas pārstāv dažādas, bieži vien antagonistiskas kopienas, ir jāvienojas par sevis reprezentācijas un varas formām.¹¹⁶

Baltijas un specifiski latviešu trimdas tekstu analīze atklāj dažādas attiecību formas ar „citu”. Laura Laurušaite runā par diviem kolonizācijas aspektiem – par ķermeņa

¹¹⁵ Hall, Stuart. *Cultural Identity and Diaspora. Framework*, ed. Jim Pinnes, No 36, 1990, p. 226.

¹¹⁶ Bhabha, Homi. *The Location of Culture*. London: Routledge, 1994, p. 9.

kolonizāciju un prāta kolonizāciju, ko pētniece tālāk iedala anti-kolonizācijā, paškolonizācijā un hibriditātē, pēc šī dalījuma klasificējot lietuviešu un latviešu trimdas literatūru.¹¹⁷

Margitas Gūtmanes varonei darbā „Vēstules mātei” ķermeniskā kolonizācija izpaužas kā vienaldzība pret ķermeni, kas nekur neatrod mājas, bet visu laiku ir ceļā – pārvietojas vai tiek pārvietots. Skarba ir arī vēstītājas tantes aiziešana – pēc triekas viņa vientuļa un nevarīga paliek ieslodzīta savā ķermenī, par kuru dienām ilgi neviens nerūpējas. Varonei tas ir kā galējas atsvešinātības simbols – ne tikai tantes dvēsele, bet beigās arī ķermenis iemieso totālo atsvešinātību un neiederību.

Ķermeniskā „citādība”, izsūtīto cilvēku kā indivīdu un līdz ar to arī viņu ķermeņa nevērtība vietējo varas pārstāvju un iedzīvotāju acīs spēcīgi atainota vēstījumos par deportācijām uz Sibīriju un Tālajiem Ziemeļiem. Šie vēstījumi sasaucas ar postkoloniālo literatūru par kolonizatoru brutālo un vardarbīgo izturēšanos pret melnādaino un citu kolonizēto tautu pārstāvjiem.

Izsūtītie latvieši jūtas kā „lopi”, ne vairs kā cilvēki. Daudzos vēstījumos ir norādīts uz padomju varas absolūto divkosību, ilgstošām ciešanām pakļaujot ne tikai pieaugušus cilvēkus, bet arī zīdaiņus un mazus bērnus, kuriem brauciens uz izsūtījuma vietu ir praktiski nepārciešams, jo viņiem vairs nav pieejams viņu pamatēdiens – mātes piens vai piena produkti:

Mazie bērni bija gandrīz badā, bet tas šīs akcijas rīkotājus neinteresēja. Pietika, ja runas un avīzes bija pilnas: „Viss cilvēkam!”, „Bērni – mūsu nākotne!” Īstenībā viņu izpratnē mēs gan vairs arī nekādi cilvēki nebijām. Labākajā nozīmē darba lopi, no kuriem vēl varēs šo to izspiest (un izspieda!). Sliktākajā – pēc iespējas ātrāk un klusāk likvidējama krava. Bērni saslīma un nīka visu ceļu.¹¹⁸

Ķermenis, kas ilgstoši ir turēts badā un nepiemērotos apstākļos (aukstumā, netīrībā), zaudē gan savas tipiskās vizuālās aprises un funkcijas, gan ietekmē cilvēka psihi

¹¹⁷ Laurušaite, Laura. *The Lithuanian and Latvian Exile Novel: an Attempt at a Post-colonial Perspective. Back to Baltic Memory: Lost and Found in Literature 1940-1968.* Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2008, 172. lpp.

¹¹⁸ Vanaga, Melānija. *Veļupes krastā.* Rīga: Liesma, 1991, 29. lpp.

un uzvedību. Visās šajā promocijas darbā analizētajās autobiogrāfijās un autobiogrāfiskajos romānos, izņemot Margitas Gūtmanes darbu „Vēstules mātei”, ilgstošs bads un tā izraisītās sekas, cīņa par pārtikas ieguvu ieņem būtisku jēdzienisku vietu – tas daudzējādā nozīmē ir ne tikai cilvēka ķermeni, bet arī prātu degradējošs stāvoklis, kas atstāj ilglaicīgas sekas.

Sandras Kalnietes romānā „Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos” autore vecmāmiņa cīnās par savas badā nomocītās un slimās meitas Ligitas izveseļošanas galvenokārt tikai ar mitru drānu, kas mazina drudža mokas, un ar mazliet pārtikas. Meitenes izskatu pilnībā ir izmainījis ilgstošais pārtikas trūkums un neēdība, aukstums un nabadzīgie dzīves apstākļi, kuros trūkst pat elementāru higiēnas līdzekļu un priekšmetu:

Emīlija bezpalīdzīgi noskatījās, kā viņas bērns pamazām izdilst. Biļinā Ligitas krāšņie, blondie mati tika nogriezti, atstājot simbolisku šķipsnu uz pieres. Plikā galva bija apsisusies ar strutainiem augoņiem. Utis, trekni nobarotos dibenus spīdinot, tajos barojās kā gaļas bļodās. Petropavlovskā Ligita saslima ar malāriju, kas ilgstošā bada novārdzinātajam ķermenim bija mirstamā kaite. Emilijas rīcībā bija tikai mitra drāna, ar ko likt atvēsinošas kompreses uz meitas pieres, kamēr viņa gulēja bada un malārijas pusnemaņā. Emilija pati vairs bija tikai kauli un āda, tomēr viņa katru kumosu atrāva sev un atdeva meitai. Visdrausmīgākais, ka Ligita gribēja mirt un Emilijai neizdevās atmodināt meitā dzīvības dzirksti un izraut viņu no bada apātijas.¹¹⁹

Ķermeniskie pārbaudījumi – bads un apģērba trūkums, situācijas, kad ķermenis tiek vardarbīgi atkailināts, tiek uztverts un internalizēts kā milzīgs kauns. A. Nesaules varoni romānā „Sieviete dzintarā” fakts, ka viņa kādreiz cietusi badu, vajā gadiem ilgi. Badā novārguša zēna tēls vajā Agati sapņos un nomodā. Agatei, jau kā pieaugušai un veiksmīgai sievietei, bieži liekas, ka viņa nav pienācīga ēdiena un apģērba cienīga:

Es tumsā sataustu veļu un nočukstu: ”Paldies.” Es atkārtēju šo vārdu pēc katra mugurā uzvilktā apģērba gabala, jo nu man vairs nesals, kad zaldāti izgrūdīs mani ārā aukstajā lietū. Reizēm tie ir nacistu uzraugi, kuriem uz piedurknēm ir roku pasēji ar kāškrustiem, bet biežāk gan krievu zaldāti ar neizteiksmīgajām, nežēlīgajām sejām un neskaidru runu. „Paldies,” es nomurminu, uzvelkot kurpes un zeķes, jo nu man nebūs basām kājām jāiet pa

¹¹⁹ Kalniete, Sandra. *Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos*. Rīga: Atēna, 2001, 123. lpp.

sasalušiem dubļiem. Es izbaudu brīvo, mīksto džemperī, ar atvieglojuma sajūtu aizpogāju svārkus. Man ir izdevies, man nometnē nesals, ar mani viss ir kārtībā.¹²⁰

No kauna un pazemojuma sajūtas viņa spēj atbrīvoties tikai ar psihoterapeites palīdzību. Kauns par savam ķermenim nodarīto kļūst par vainas sajūtu, saņemot pietiekamu ēdienu un apģērbu pēc kara un samērojot savu izglābšanos ar tiem, kas aizgāja bojā :

Bet, kāpjot lejā pa kāpnēm, mani pārņem vainas sajūta. Apģērbusies, siltumā, es virzos uz grauzdētas maizes, smaržīgas kafijas un saldu apelsīnu pusi. Mana māja ir stipra un droša, un kārtīga: te pat ziemas vidū iekšā zied hiacintes un narcises. Man ir viss, kā nav tiem, kurus sadzina vilcienos, nometnēs nomērdēja badā, spīdzināja, noindēja ar gāzi, nodūra ar durkļiem un nošāva. Es kustos apņēmības pilna, gribu izgaisināt šo vainas sajūtu.¹²¹

Par vainas un kauna sajūtu runā arī Veltas Tomas romāna „Aldaune” varone, kad viņai un viņas kolēģei DP nometnē Vācijā uzreiz pēc kara beigām reiz izdodas pamieļoties ar ANO vadītā palīdzības dienesta priekšnieka sunim domātājām kotletēm. Lai arī uzreiz pēc kotlešu notiesāšanas Aldaune un viņas jaunā kolēģe izjūt sāta sajūtu un apmierinājumu, ka piekrāpušas suni, tomēr nākamajā rītā abas jaunās sievietes nosolās sev un viena otrai tā vairs nekad nedarīt:

Vairs nekad! – gandrīz reizē sakām, pamājojot uz aktu skapi, kur vakar stāvēja trauks ar priekšnieka suņiem domāto ēdienu. Nē, nekad mēs vairs neēdīsim suņu ēsmu, lai tur vai kas! Visu nakti tās divas kotletes ir kremtušas mūsu apziņu, spiedušas kuņģī kā kauns. Badā nemaz tik viegli nemirsim, ābolu, maizes un sīpolu mums netrūkst. Un cigarešu devas pie algas!¹²²

Hertas Milleres romāna „Elpas šūpoles” varonim – padomju darba nometnes gūsteknim, Rumānijas vācu jauneklim, ķermeniskās ciešanas, ko rada nepietiekamais uzturs un smagais darbs, pāraug spēcīgos personificētos tēlos – piemēram, bada un garlaicības eņģeļi. Katra kustība, pat sava ķermeņa noturēšana vertikālā stāvoklī vai acs

¹²⁰Nesaule, Agate. *Sieviete dzintarā*. Rīga: Jumava, 1997, 17. lpp.

¹²¹Turpat, 17. lpp.

¹²²Toma, Velta. *Aldaune*. Rīga: Liesma, 1991, 124. lpp.

ābola pagriešana, ir kļuvusi par procesu, kas prasa milzu piepūli: „Kauli kļuva smagi kā dzelzs. Kad miesa nodilusi nost, kaulu nešana top par nastu un velk tevi iekšā zemē”.¹²³

Sofi Oksanena savā romānā „Attīrīšanās” runā par dzimumnoziegumiem, kas jebkurā kultūrā ir vieni no briesmīgākajiem un pazemojošākajiem ķermeniskajiem pārbaudījumiem. Sofi Oksanena izmanto cilvēka ķermeņa smaku, lai iezīmētu atšķirību starp režīmam lojālu cilvēku un viņa tuvāko cilvēku – sievu Alīdi, kas visu mūžu nespēj pierast pie šīs smakas. Alīde, kas reiz izvarota, lai atklātu informāciju KGB vīriem par sava māsas vīra atrašanās vietu, atpazīst šo vīriešu smaku pat pēc daudziem gadiem:

Vīrietis sveicināja. Aiz vīrieša stāvēja otrs, vecāks, arī viņš sveicināja, un Alīde cauri mārrutkiem sajuta KGB virsnieka smaku. Tā uzversmoja kā sasmacis pagrabs un padarīja rūgtu iekšā plūstošo āra gaisu. Alīde sāka elpot caur muti. Viņa zināja tādus vīrus. Vīriešus, kuriem bija tādu vīru stāja, kuri zināja, kā sodīt sievieti, un kuri bija ieradusies meklēt sodāmu sievieti. Tādu cilvēku nekaunīgā stāja, kuri plati smaida ar saviem zelta zobiem, uniforma apspīlēta, uzpleči nospriegoti, un zina, ka otrs nespēs pretoties nekam, ko viņi gribēs. Tādu cilvēku stāja, kam bija tādi zābaki, ka zem tiem var sabradāt jebko.¹²⁴

Ja smarža funkcionē kā nošķirtības, citādības zīme vēstījumos par svešo iejaukšanos kāda privātajā telpā, tad smarža citādā vidē ir arī piederības un piesaistes avots. Tā tīras veļas un istabā ilgi stāvējušu ābolu smarža ir māju sajūtas smarža galvenajai varonei romānā „Aldaune”:

Piegrūžu tiem degunu: smaržo tīra, ārā žūstoša veļa! Smaržos vēl ilgi, ienesta istabā, vēl gultā... tāpat kā telpa, kur pa ziemu glabāti āboli... Šīs divas smaržas man mīļas no mājām visu mūžu: saulē žuvušas veļas un ābolu istabas smarža.¹²⁵

Vēl viens citādības manifestēšanās veids trimdas gadījumā bija sociālā un mantiskā, kā arī vides piederība – latviešu ieceļotāji bieži vien bija kā zemnieki, kas nonākuši lielās pilsētās, kuru kultūra un dzīves ritms viņiem bija kas iepriekš nepieredzēts. Romāna

¹²³ Millere, Herta. Elpas šūpoles. Rīga: Zvaigzne, 2011, 26. lpp.

¹²⁴ Oksanena, Sofi, *Attīrīšanās*. Rīga: Jumava, 2011, 231. lpp.

¹²⁵ Toma, Velta. *Aldaune*. Rīga: Liesma, 1991, 132. lpp.

„Aldaune” varone savu ierašanos Kanādā no Vācijas DP nometnēm apraksta kā trūcīgu laucinieku ierašanos lielpilsētā:

Mēs izbirām no perona, sarindavājām paunas aiz sevis un apmulsām – kurp nu? Te mēs stāvējām – Akselis savā melnajā, no amerikāņu armijas drēbēm pārkrāsotā darba vīra uniformā, mēs ar Mirtu vēl mājās kara laikā darinātos lauku vadmalas slēpotāju tērpos, vēl Rīgas kurpnieka piemērotos, stingros sniega apavos – un Viesturs no tēva kara svārkiem pāršūtā mētelī. Pelēki, bāli, deviņas dienas uz novembra vētru svaidītā okeāna tvaikoņa, četras garas diennaktis neērtā vagonā pāri kontinentam braukuši, mēs nedroši mīņājāmies uz Prērijas sasalušās zemes sniegā. Pretim smaidīja koši tērpti, labi paēduši sagaidītāji.¹²⁶

Romāna varonei nav ilūziju par to, ka viņa un citi no DP nometnēm atbraukušie ir tikai veselīgs darbaspēks, ko Ziemeļamerikas valstis – Kanāda un ASV – ir piekritusi uzņemt:

Muitā mūs saņēma laipni un vēlīgi kā gana izsijātus, tātad valstij vēlamus ieceļotājus – veselīgākos no veselajiem. No Britu salām brauca smadzenes, no Eiropas kontinenta bēgļu muskuļi.¹²⁷

Melānijas Vanagas vēstītāja piemin mirušos bērnus, kurus viņu novārdzinātās un nabadzīgās latviešu sievietes nespēj ne pienācīgi iezārkot, ne apglabāt, jo Sibīrijas kolhozos nav dēļu un naglu zārku pagatavošanai, un Sibīrijas zeme ziemā ir tik sasalusi, ka tajā nav iespējams izcirst pietiekami dziļu kapu. Latviešu sievietes tomēr mēģina savus mirušos bērnus gan iezārkot, gan apglabāt ar pienācīgu cieņu. Sievietes šajā smagajā uzdevumā atbalsta viena otru:

Zviedrīte ar lielu staigāšanu un lūgšanu dabūja atļauju naglām, atļauju dēļiem, pagaidīja, kamēr sasiť kastīti, un ar visu nāca uz māju. Tā bija pievakare. Bērni, pārgaidījušies pusdienas, gulēja.

Otru dienu uz kapiem māte savu bērnu nesa viena pati, nesa rokās ar pāri plecam un šķirstiņam pārsietu dvieli.. Jurjānu Anniņa nesa divas lāpstas un stangu. Vairāk pavadītāju Inesītei nebija. Kapsētā šķirstiņu nolika uz sniega, un sievietes sasalušā zemē sāka kalt kapu. Ar lielām pūlēm līdz vakaram izkala nedziļu bedrīti, kur

¹²⁶ Toma, Velta. *Aldaune*. Rīga: Liesma, 1991, 72. lpp.

¹²⁷ Turpat, 65. lpp.

paglabāja bērnu. Es tur klāt nebiju un baidos bērnu ainu tuvāk aprakstīt.

Zviedrīte nebija pirmā māte, kurai pašai bija jārok savam bērnam kaps.¹²⁸

Anita Liepa piemin Gulagā ieslodzīto Latvijas mirušo virsnieku ķermeņus, kuri tiek likti kaudzēs pie barakām, lai citi ieslodzītie tos apglabātu. Tas viņiem ir ļoti smags fizisks darbs.

Anitas Liepas varonei Namedai ir ļoti svarīgi šo necienīgi, nepiedienīgi apglabāto ķermeni ekshumēt un apglabāt pēc tradīcijām un rituāliem, tādējādi vismaz pēc nāves atdotot tam cilvēcisko un ķermenisko integritāti. Viņai pārvest tēvocu mājās nozīmē atjaunot saikni ar viņu un atjaunot viņa cilvēcisko cieņu.

Ķermenis, kas ir necilvēcīgi turēts, arī zaudē gan savas tipiskās vizuālās aprises, gan funkcijas – daudzu autobiogrāfiju un autobiogrāfisku romānu autori (Herta Millere, anonīma vācu autore, Oļģerts Kroders, Jeržijs Kosinskis, Anna Franka) apraksta, kā mainās cilvēka ķermeņa pamatfunkcijas, piemērojoties badam un necilvēciskiem dzīves apstākļiem. Cilvēki sapampst, tiem pazūd dažas tipiskas fizioloģiskas funkcijas, cilvēki cīnās ar ķermeņa parazitāliem... ķermenis sāk dzīvot krīzes un izdzīvošanas režīmā.

Oļģerts Kroders savā autobiogrāfiskajā stāstā „Mēģinu būt atklāts” piemin gan badu, gan latviešu individuālismu tā pārciešanā, kad cilvēki vairs nespēja dalīties viens ar otru, bet domāja tikai par savu izdzīvošanu, gan atslēgšanos no dzīves realitātes un cīņas par izdzīvošanu, aizejot iracionālā un tikai mākslas pasaulē:

Vieni badojās mazāk, citi vairāk, bet – kā jau latvieši – katrs atsevišķi. Ja kādam gadījās sadabūt kaut ko uz zoba liekamu, jo sevišķi, ja tas bija kas relatīvi labāks, iegūtais tika rūpīgi slēpts no pārējiem, arī pašiem tuvākajiem. Neatceros nevienu gadījumu, kad kāds no mums būtu dalījies ar citiem savā guvumā. Tomēr pavasari sagaidījām, kaut galīgi noliesējuši un sakritušie.

Ar mani gadījās otrādi – es sāku pampt, kājas uztūka, ka varēju uzvilkt tikai pašus lielākos velteņus. Bet ļaunākais bija tas, ka neizturēja mana psihe, pakāpeniski zaudēju īstenības izjūtu. Es necietu un nemocijtos, bet pārcēlos it kā citā esībā, kur dzīvoju

¹²⁸ Vanaga, Melānija. *Veļupes krastā*. Rīga: Liesma, 1991, 81.–82. lpp.

iedomās par to, kas, kā man toreiz likās, nekad vairs nebūs. .. vienīgi izsalkums mani vēl saistīja ar realitāti, viss pārējais bija pilnīgi vienaldzīgs, diemžēl arī paša izskats, tīrība un tas, ko citi par mani domā. Mēnešiem ilgi man mugurā bija viens un tas pats krekls, bārdū sen jau vairs nedzinu, mazgājos reti un minimāli, īsi sakot – nebiju vairs par pilnu ņemams. Droši vien galu galā es būtu aizceļojis uz viņu sauli vēl pirms pavasara, ja mani nepamanītu kāda krievu meitene. Reizi pa reizei viņa iedeva man kādu gabalu maizes vai putras bļodu – tā bija nesavtīga līdzcietība, ko stiprināja vispārējā pareizticīgo mīlestība pret plānprātiņiem un vientiešiem.”¹²⁹

Melānija Vanaga ilgstošo badu izsūtījuma vietā raksturo īsi: „Cilvēki palika zaļgani, lieliem vēderiem, lielām acīm.”¹³⁰

Analizētajos darbos ļoti maz parādās tas, kā uz šīm ķermeniskajām ciešanām reaģē „pie varas esošie cilvēki” – kā un kāpēc viņos nerodas līdzjūtība pret citiem cilvēkiem, kas ciešs, deformējas, degradējas un iet bojā viņu acu priekšā. Autobiogrāfiskajos vēstījumos par izsūtījumu uz Sibīriju ir ļoti maz līdzjūtības un palīdzības, ko vietējie iedzīvotāji izrāda izsūtītājiem, neskatoties uz to, ka smagie dzīves un darba apstākļi un ilgstošais bads noved pie masveida izsūtīto nāves, īpaši bērnu nāves.

Vēstījumos parādās tikai atsevišķu vietējo iedzīvotāju atsevišķi līdzjūtības piemēri (M.Vanaga, O. Kroders). Iespējams, tas ir tāpēc, ka ideoloģiski padomju vara Sibīrijas un Tālo Ziemeļu iedzīvotāju acīs bija viņus padarījusi par ienaidniekiem, kuri iespējami smagi jā sodā. Izsūtītie ir tik ļoti iekonturēti kā ienaidnieki un svešinieki, ka uz viņiem vairs neattiecas vispārcilvēciskās kategorijas, un vietējie iedzīvotāji uzskata, ka deportētajiem ciest ir normāli (Līdzīgi badu un ciešanas kā sodu par kara uzsākšanu attēlo Velta Toma romānā „Aldaune”, attēlojot sabiedroto spēku attieksmi pret vācu bērniem pirmajos gados pēc kara beigām Vācijā). Vietējo iedzīvotāju vidū izsūtīto cilvēku svešinieku un ienaidnieku tēls ir izveidots ļoti noteikti, lai arī vēstījumos par izsūtījumu tas nav īpaši daudz akcentēts; lasītāji vairāk redz rezultātu, nevis svešinieka veidošanas procesu un mehānismu.

¹²⁹ Kroders, Oļģerts. *Mēģinu būt atklāts*. Rīga: Zvaigzne, 2011, 189. lpp.

¹³⁰ Vanaga, Melānija. *Veļupes krastā*. Rīga: Liesma, 1991, 93. lpp.

Daudz tieša naidīguma pret izsūtītajiem latviešiem ir attēlots Melānijas Vanagas autobiogrāfiskajā darba „Veļupes krastā”. M. Vanagas varone atceras izsūtīto latviešu ierašanos no metinājuma gala pieturā:

Kolhoznieki bija sagatavoti. Viņi labi zināja, kas ir jaunatbraukušās: kulaku un ekspluatatoru sievas, varmākas, kas par brīvu kalpinājušas nabagos, izsūkušas un pletnējušas savus kalpus un strādniekus. Darbu šīs smalki ģērbtās sievas nekad nav pazinušas. Fašistes. Te viņas atvestas, lai iemācītu strādāt. Un to viņām iemācīs teicami! Arī savus grēkus nožēlot!¹³¹

Melānijas Vanagas vēstītāja saredz gan varas manipulācijas ar izsūtītajiem latviešiem, gan nevienlīdzīgos darba nosacījumus, salīdzinot ar vietējiem iedzīvotājiem:

Mums, te Sibīrijā uz mūžu no metinātiem (Ačinskas izsūtīto no metnē parakstītie 20 gadi jau pēc gada bija jāpārraksta uz brīvprātīgu mūža katorgu, piedodiet – nomešanos), bija jāpadara paši smagākie un grūtākie darbi, bet izpeļņa no visiem strādniekiem pati mazākā. Par nenormētas dienas darbu mums nemaksāja pat tik, lai varētu paēst. Sākumā pilnā apmērā mēs saņēmām tikai lamas, naidu un pazemojumus. Katrs iezemietis mums lika tik daudz ciest, ka gandrīz arī pašas sākām sevi nicināt. Dienas vilkās garas un grūtas, pusbadā.¹³²

Lai arī vietējie Sibīrijas iedzīvotāji neizrāda lielu interesi un līdzjūtību par deportētajiem cilvēkiem, viņi (sibīrieši) nav tēloti pilnīgi viennozīmīgi. Ir situācijas, kad sibīrieši parāda gan savu cilvēciskumu pret varas marginalizētajiem latviešiem, gan savas mākslinieciskās intereses un tautas gara mantas. Melānija Vanaga atceras vienu sibīrieti, kura spēja stāstīt pasakas ārkārtīgi kontrastēja ar viņa nevīžīgumu un raupjumu ikdienā:

Dienā Vasjka bija rupjš, nežēlīgs pret sievieti un lopiem, netīrs, bez jebkāda dzīvesprieka. Taisni atbaidošs nesimpātisks. Bet pēc šiem uguns kuriem man par Vasjku radās pavisam cits – nezūdoši gaišs iespaids. Viņš man likās kā apburts princis, ko ļauna vara nobūrusi ubaga kārtā. Nekad vairs bāzes Vasjka man nelikās ne pārāk neglīts, ne pārāk dumjš, ne pārāk ļauns.¹³³

¹³¹ Vanaga, Melānija. *Veļupes krastā*. Rīga: Liesma, 1991, 40.–41. lpp.

¹³² Turpat, 66. lpp.

¹³³ Turpat, 95. lpp.

Līdzjūtības un izpratnes trūkums ir sporadiska parādība arī latviešu trimdinieku jaunajās mītnes zemēs – trimdinieki visbiežāk sastopas ar vienaldzību un neizpratni, pat naidīgumu.

Būtiska tendence savējo un svešo atspoguļojumā ir šī dalījuma mainīgums – šis dalījums vienmēr ir atkarīgs no tā, kurš skatās, kurš ir centrs, kurš vēstītājs ir centrā. No latviešu kopienas viedokļa – un izsūtījuma vēstījumi reflektē par izsūtījuma realitāti no izsūtīto viedokļa – svešie ir vietējie Sibīrijas vai Tālo Ziemeļu iedzīvotāji un padomju varas pārstāvji, ne vairs latviešu kopiena. Tā kā latviešu kopiena ir pietiekami liela un homogēna, tā ir grupa, kas ar sevi salīdzina vietējos iedzīvotājus. Sibīrieši tiek vērtēti ar latviešu kopienas sociālo un kultūras vērtību kontekstā, viņi ir kļuvuši par „citiem”. Šis vērtējums lielā mērā ir nelabvēlīgs vietējiem cilvēkiem – viņi ir attēloti kā neizglītoti, nekārtīgi, slinki, manipulatīvi, bieži vien smagā alkohola atkarībā esoši un bez jebkādam mākslinieciskām interesēm. Slinkošana un zagšana ir ikdienišķa parādība vietējo kolhoznieku dzīvē. Oļģerts Kroders savās atmiņās darbu Tālo Ziemeļu kolhozā apraksta kā ārkārtīgi neproduktīvu un gandrīz grotesku:

Ja arī no rīta sievas kaut kā aizvilkās līdz kolhoza laukam, tas neko nelīdzēja. Parasti viņas nolēma vēl drusciņ pagulēt, līdz saule iesildīs gaisu. Tad vajadzēja padziedāt, tad pusdienot, un tā ātri vien pienāca laiks kātot uz mājām. Un te pilnīgi bezspēcīgi izrādījās arī kolhoza priekšsēdētāja – tas bija miniatūrs, mūždien uz sava grabošā velosipēda salīcis vīrelis – izmisīgi nīknā bļausīšanās. Piedevām, ja arī kolhoza saimniecībā kaut kas izauga, to lielāko tiesu paši kolhoznieki nozaga – šai jomā visizmanīgākie bija noliktavu pārziņi un brigadieru, kas bez īpašām pūlēm varēja tikt klāt sabiedriskajam īpašumam, pārējiem nācās samierināties ar to, ko varēja nočiept turpat uz lauka vai kūtī.¹³⁴

Vienīgā vietējo iedzīvotāju grupa, ar kuru identificējas latviešu kopiena, ir vietējā inteliģence – tie ir galvenokārt ebreju ārsti vai citu deportēto tautību pārstāvji, galvenokārt vācieši. Daļa no viņiem arī ir tikuši kādreiz izsūtīti vai viņus kā savādāk ir represējis padomju režīms.

Varas pārstāvju un vietējo iedzīvotāju kā svešinieku, kā nepiederīgo un antagonistisko reprezentācija lieliski atbilst **reversās (apvērstās) kolonizācijas**

¹³⁴ Kroders, Oļģerts. *Mēģinu būt atklāts*. Rīga: Zvaigzne, 2011, 184. lpp.

konceptam – represētie latvieši jūtas kulturāli un sociāli pārāki par padomju varas pārstāvjiem un cilvēkiem, kam viņi ir spiesti dzīvot līdzās un kam ir zināma vara pār latviešiem (vai igauņiem un lietuviešiem). Sofī Oksanenas romānā „Attīrīšanās” reversā kolonizācija parādās arī vietējo igauņu attieksmē pret jaunās varas pārstāvju spēju sākt realizēt padomju pārmaiņu politiku Igaunijā:

Neticīgi smieklī vēlās no pilsētas uz pilsētu, no ciema uz ciemu. Saukļi „Cīnīsimies par Staļina lielo lietu!” un „Likvidēsim analfabētismu!” raisīja neizsakāmu jautrību, kurš gan varētu mums ko tādu jundīt nopietni! Īsti jokī bija ar virsnieku madāmām, kas bārkstainos naktskreklos gorījās viesībās, dejās un uz ielas, un kur nu vēl sarkanās armijas karavīri, kas vārītus kartupeļus mizoja ar nagiem, jo neprata lietot nazi! Kurš tādus ļautiņus lai ņemtu nopietni? Taču tad sāka pazust cilvēki un smieklī vērtās rūgti. Kad sākās sieviešu, vīriešu un bērnu slaktēšana un lādēšana vagonos, anekdotes skandināja kā lūgšanas.¹³⁵

Šajās pārākuma epizodēs parādās izsūtīto un trimdā izklīdušo latviešu vēlme uztvert, reprezentēt un līdz ar to turpināt veidot un uzturēt sevi kā izglītotu kultūras tautu, kas nezaudē pašcieņu pat ekstremālās situācijās un ilgstošos pārbaudījumos.

¹³⁵ Oksanena, Sofī. *Attīrīšanās*. Rīga: Jumava, 2011, 101-102. lpp.

2.5. Savējie un svešie un traumu dziedēšana

Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintarā” un anonīmas autores dienasgrāmatā „Sieviete Berlīnē” („Eine Frau in Berlin”) savējo un svešo tēma līdzās Otrā pasaules kara izraisītajām civiliedzīvotāju – īpaši sieviešu un bērnu – ciešanām ir viena no vadošajām. Līdzās savējo un svešo pretnostatījumam, kas neizbēgami izriet no kara stāvokļa noteiktā divu interešu grupu vardarbīga pretnostatījuma, abas autores īpaši interesē tas, cik un kas tiek pateikts un kas – noklusēts par traumatisku pieredzi. Abas autors interesē tas, kā kara nodarījumus pieņem sabiedrība, kopiena un indivīds. Būtiski ir tas, kā par piederības un nepiederības jautājumiem reflektē pati par „svešo” padarītā grupa savā iekšienē, un kāda vieta tajā tiek iedalīta upuriem un varmākām.

Abi teksti par savējo un svešo tēmu runā tieši – pirmajā personā. Lai arī Agate Nesaule savu darbu ir nosaukusi par romānu, kas pieļauj izdomātas detaļas, tas ir balstīts uz autores autentisku pieredzi. Nesaule daļu vēstījuma – tur, kur Agate vēl ir bērns – ir mēģinājusi maksimāli pietuvināt bērna izjūtām un lietu izpratnei. Dienasgrāmatā „Sieviete Berlīnē” autentiskais pietuvinājums varones pieredzei ir tiešs, jo darbs tapis paralēli tajā atspoguļotajiem notikumiem, Sarkanajai armijai ieņemot Berlīni 1945. gada pavasarī.

Dienasgrāmata „Sieviete Berlīnē” pirmo reizi tika publicēta 1954. gadā ASV; tās autore ir Marta Hillersa (*Marta Hillers, 1911-2001*). Autores anonimitātes saglabāšanai dienasgrāmata līdz autores nāvei 2001. gadā tika publicēta anonīmi. 1959. gadā „Sieviete Berlīnē” tika publicēta arī vāciski, bet grāmata tika uzņemta ļoti naidīgi. 2008. gadā Maks Ferberboks (*Max Färberböck*) pēc dienasgrāmatas uzņēma filmu ar tādu pašu nosaukumu.

Būtiska atšķirība starp abiem tekstiem ir retrospektīva skatījuma klātbūtne – tā ir spēcīga Nesaules darbā, bet tās vispār nav vācu autores dienasgrāmatā, kura tapusi pāris mēnešu laikā 1945. gadā. Darbība un tās dokumentējums „Sievietē Berlīnē” ir praktiski vienlaicīgi. Nesaule pie savas bērņības pieredzes atgriežas gandrīz pēc 50 gadiem, skatot to caur psihoanalīzes un feministiskās literatūrkritikas prizmu. Šī gadījuma sakarā Irina

Novikova citē Rolānu Bartu: „jautājums ir par subjektivitāti, kas raksta, un subjektivitāti, kas bija, kā arī par atmiņas un izdomājuma robežām”.¹³⁶

Nesaule savā romānā tēlo situācijas, kurās cilvēkiem tiek uzspiesta un „uzrādīta” viņu citādība: tā ir smaka (iemītnieku dezinfekcija nometnēs, seska smaka uz Agates māsas vīra Ulda drēbēm), fiziska norobežošana (ieslodzījums, nometnes, dzīve trūcīgajos rajonos ASV pilsētās), atšķirīgais politiskais un sociālais statuss (baznīcēni ASV aizvirzās tālāk no latviešu ģimenēm), arī valoda, kas analizēta iepriekšējā nodaļā. Ieslodzījums vai slēpšanās/vajāšana ir citādības, totāla pretnostatījuma situācija. Irina Novikova savā rakstā „Ieslodzījums sievietes atmiņās” („Internments in Women’s Memories”) norāda, ka cilvēka pārvietošanās un dzīves telpas brīvības ierobežojumi rada atsvešinātību, citādību, naidu starp tiem, kas “pieder”, un tiem, “kas ir trimdā”¹³⁷. Norādot kāda citādību, vienlaicīgi tiek norādīta sava piederība. Ar citādību iezīmētie cilvēki sāk savu nepiederību internalizēt – „citādie” sāk pašizolēties un marginalizēties. Tā mazā Agate ir priecīga par katru slimību, kas ļauj viņai palikt mājās un neiet uz skolu, jo tur meitene jūtas neiederīga sava apģērba, savu vecāku un vides dēļ, neskatoties uz teicamajām sekmēm mācībās.

Pastāvot kara laika sabiedrības dalījuma pretējās nometnēs, uzbrucējos un savas zemes aizstāvjos, upuros un varmākās, tomēr arī katra „citādā” grupa ar vienādu vai līdzīgu traumatisku pieredzi savā iekšienē veido mazākas „citādo”, atstumto grupas. Uz to norāda arī Laura Laurušaite, analizējot latviešu un lietuviešu trimdas romānus postkoloniālās literatūrkritikas kontekstā, kur viena no pieejām ir izteiktais savējo un svešo nošķīrums. L. Laurušaite norāda, ka neatkarīgi no postkoloniālo kritiķu parasti uzsvērtās sievietes solidaritātes un kopējām darbībām, kas viņām palīdz tikt galā ar fiziskiem un emocionāliem pazemojumiem. No otras puses, sievietēm kā minoritātes grupai ir arī sava iekšējā subordinācija: spēcīgākās grupas biedres pazemo vājākās. Lai gan sievietes pašas ir izvarošanas upuri Lobetālē, kur viņas ir panākusi Sarkanā Armija, šī sievietes grupa mēģina

¹³⁶ Novikova, Irina. Sievietes autobiogrāfija: dzimte un žanrs (salīdzinoši aspekti). *Par agru? Par vēlu? Feministiskās idejas, konteksti, pieejas*. Rīga: LU Dzimtes studiju centrs, 2001, 88. lpp.

¹³⁷ Novikova, Irina. Gender of Internments – Memory Narratives of Wakako Yamauchi and Agate Nesaule. *Literature on the Move: Comparing Diasporic Ethnicities in Europe and the Americas*. Red. Marçais, Dominique, Niemeyer Marc, Vincent Bernard, Waegner Cathy. Heidelberg: Universitätsverlag, 2002, p. 297.

mazināt savas sāpes un iegūt simbolisku varu, izslēdzot no sava vidus un vērtējot Hildu (Agates Nesaules romāns „Sievietes dzintarā”).¹³⁸

„Citādība” ir internalizēta un tiek aktīvi reproducēta. Savā ziņā „citādības” uzspiešana kādai grupai kļūst par priekšnosacījumu vismaz iedomātai piederībai „kaut kam labākam”; tā kļūst par daļēju vai pilnīgu mimikriju ar kādu labāku, privilēģētāku, lai arī bieži vien tikai iedomātu references grupu.

Nesaules romānā dalījums savējos un svešos ir izteikts pat līdzīgas traumatiskas pieredzes cilvēku vidū, lai arī šīs traumas latviešu sabiedrībā tiek slēptas un noklusētas. Vācu rakstniece savā dienasgrāmatā, gluži pretēji, uzrāda lielāku Berlīnes civiliedzīvotāju (kas pārcieta Sarkanās Armijas ienākšanu Berlīnē 1945. gada aprīlī – maijā) solidaritāti un vismaz mēģinājumus, ja ne spēju, tikt galā ar pazemojošajiem notikumiem un vardarbību, kam viņi tika pakļauti. „Sievietē dzintarā” vardarbība pret sievietēm un bērniem paliek spēcīgs latviešu sabiedrības tabu, par ko nekad nerunā un vairumā gadījumu pārējie sabiedrības locekļi arī nepalīdz upuriem sadzīvot ar notikušo. Sabiedrība uzrāda solidaritāti, lai ignorētu šo pieredzi un padarītu to par katra individuālā upura personisku, ne kolektīvu problēmu.

Abos darbos galvenās darbojošās varones ir sievietes: Nesaules romānā – sākotnēji bērns, 6–8 gadus veca meitene, vēlāk pusaudze, dienasgrāmatā „Sievietē Berlīnē” – trīsdesmitgadīga sieviete, žurnāliste ar labu izglītību. Mazā Agate ir nobijusies, samulsusi, pazemota – gan sevī, gan mātes dēļ – meitene jūtas vainīga par to, kas noticis ar māti Lobetālē un vainīga arī par to, ka izjūt neuzticību un pat naidu pret māti pēc tam, kad māte mēģināja aizvilkt meiteni uz nošaušanu pirms citām sievietēm un bērniem. Agate ir pilnībā atkarīga no citu cilvēku domām un lēmumiem; viņa pati savā dzīvē nosaka ļoti maz. Iespējams, te meklējama daļa no abu tekstu skatījuma ļoti būtisko atšķirību atslēgas: situācijas, ko spēj atrisināt pieaugusi, izglītota sieviete, kura pati pieņem sev svarīgus lēmumus, kurai ir profesionāls darbs un apkārt līdzvērtīga kaluma cilvēki, kāda ir „Sieviete

¹³⁸ Laurušaite, Laura. *The Lithuanian and Latvian Exile Novel: an Attempt at a Post-colonial Perspective. Back to Baltic Memory: Lost and Found in Literature 1940-1968*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2008, 174. lpp.

Berlīnē” galvenā varone, nav pa spēkam Agatei „Sievietē dzintarā”, kamēr viņa nav atradusi profesionālu palīdzību jau kā pieaugusi sieviete ASV.

Līdzās nevarībai, jo bērnam trūkst pieredzes un zināšanu, lai saprastu un ietekmētu apkārt notiekošo, nomācošs ir klusums un visa notikušā noliegums Agates ģimenē. Viņai ir vajadzīgi daudzi turpmākās dzīves gadi, izglītība un psihoterapeita palīdzība, lai saprastu, kas īsti notika ar viņu, viņas māti un citām sievietēm kara gaitās Vācijā, DP nometnēs un pēc tam arī emigrācijā ASV un kā ar šo pieredzi sadzīvot.

Nesaules romāna varone Agate no sākuma nesaprot, kas notiek ar sievietēm un meitenēm Lobetālē, Vācijas ciematā, kur bēgļus panākuši Sarkanās Armijas kareivji. Vācu ciemata civiliedzīvotāji kopā ar bēgļiem tiek ieslodzīti slimnīcas pagrabā. Pēc tam, kad kareivji ir nošķīruši vīriešus no sievietēm un bērniem, viņi tās aplaupa. Pēc tam - sāk izvarot. Pagrabā ieslodzītās mātes cenšas padarīt savas meitas mazāk pievilcīgas, nosmērējot viņām seju vai vienkārši mēģinot viņas slēpt zem mantām un apģērbiem. Tieši tāpat ar savām meitām anonīmās autorenes dienasgrāmatā „Sieviete Berlīnē” rīkojas berlīnieši, mēģinot padarīt viņas padomju karavīriem neredzamas un nepieejamas. Agates mātes galvenais norādījums savām meitām ir klusēt un nekādā veidā neizaicināt krievu karavīrus. Tas, cik lielā mērā pagrabā ieslodzītās sievietes viena otru atbalsta un vai vispār to dara, romānā ir maz atspoguļots.

Savukārt, „Sieviete Berlīnē” pauž Berlīnes iedzīvotāju vitalitāti, spēju garīgi norobežoties no varmākām un vienam otru atbalstīt. Galvenā varone ir priecīga, ka var dalīties savos pārdzīvojumos ar dzīvokļa kaimiņiem, ka spēj viņai izdarīt nelielus pakalpojumus: “..es viņai (atraitnei) patiku. Kopīgie pārdzīvojumi mūs bija satuvinājuši”.¹³⁹

Mazā Agate „Sievietē dzintarā” vitalitāti, līdzjūtību, humoru un spēju darīt lietas savā labā meklē un atrod ne savā mātē, bet sievietēs sev apkārt – Omītē, Saulīša kundzē, vienā no savām angļu valodas skolotājām ASV. Čigāna kundze, ko Agates ģimene satiek uzreiz pēc ieceļošanas ASV, Agati fascinē ar savu spēju rīkoties un runāt arī par neviennozīmīgām un sarežģītām lietām ar humoru un pašcieņu.

¹³⁹ Anonīma autore. *Sieviete Berlīnē. Dienasgrāmatas ieraksti 1945.gada 20.aprīlis–22. jūnijs*. Rīga: Adria, 2005, 230. lpp.

Galvenā varone „Sievietē Berlīnē” jūt, ka savā ziņā viss, kas ir noticis ar viņu pret viņas pašas gribu, kaut kādā veidā ir padarījis viņu stiprāku: „No vienas puses, mans stāvoklis ir labs. Esmu sveika un vesela. Fiziski man nekas slikts nav noticis. Man ir tāda sajūta, it kā tagad es būtu labāk apbruņota dzīvei, it kā starp kāju pirkstiem man būtu izaugusi peldplēve, lai es varētu izkulties no šī purva, it kā mans augums būtu īpaši lokans un sīksts.”¹⁴⁰ Galvenā varone uzrāda apskaužamu radošu un cilvēcisku dzīvotspēju – tiklīdz tiek ierobežota padomju karavīru patvaļa pret Berlīnes civiliedzīvotājiem, viņa uzmeklē savus bijušos izdevniecības kolēģus un sāk strādāt pie jauna žurnāla numura sagatavošanas.

Demarkācijas līnija starp savējiem un svešajiem, starp tiem, kas iederas, un tiem, kas ne, tiek novilkta ļoti izsmalcinātos veidos. Viens no dažādības atražošanas posmiem ir pati mazā grupa, kas jau ir „svešie” kādas lielākas grupas skatījumā. „Svešo” grupa pati savā vidū veido savus atstumtos, vēlreiz sodot upurus un stigmatizējot tos. Viena no šādām apakšgrupām ir bērni un sievietes, kas cietušas no vardarbības kā civiliedzīvotāji. Nesaule „Sievietē dzintarā” norāda uz to, ka bērnu un sieviešu traumas paliek viņu pašu ziņā, kamēr karavīru ciešanas un pārdzīvotais ir legītīms – viņi ir tie, kas tiek uztverti kā kara upuri un varoņi, ar tam atbilstošu sabiedrības iedalīto izpratnes un līdzjūtības devu.

Pēckara sabiedrībā runāt par izvarošanu bija absolūts tabu; pat mūsdienās šī kara laika nozieguma juridiskās interpretācijas ir ļoti neskaidras. Ronda Kouplenda (Rhonda Copeland) savā rakstā „Dzimtes izcelšana. Izvērtējot kara laika noziegumu pret sievietēm” („Surfacing Gender. Reconceptualizing Crimes Against Women in Time of War”) krājumā “Sievietes un karš” („The Women and War Reader”) secina, ka vēsturiski sieviešu izvarošanai karā ir pievērsta ļoti maza uzmanība. Kad karš ir beidzies, izvarošana tiek uzskatīta tikai par tā “blakusproduktu”, tikai par disciplīnas pārkāpumu, mirkli, kad karavīri ir zaudējuši kontroli pār sevi pēc visiem kara sasprindzinājumiem¹⁴¹. Kad Agates māte Valda latviešu centrā reiz mēģina ierunāties par to, ka ne tikai vīrieši cieta, karojot

¹⁴⁰ Anonīma autore. *Sieviete Berlīnē. Dienasgrāmatas ieraksti 1945.gada 20.aprīlis–22. jūnijs*. Rīga: Adria, 2005, 179.lpp.

¹⁴¹ Copeland, Rhonda. Surfacing Gender. Reconceptualizing Crimes Against Women in Time of War. *The Women and War Reader*. Ed. Lois Lorentzen, Jennifer. New York: NYU Press, July 1, 1998, p.63.

frontē, bet ka arī sievietes karā piemeklēja briesmīgas lietas, pārējie centra apmeklētāji sastingst bailēs; neviens šo domas pavedienu neuztver un sarunu neturpina.

Nesaule šo iekšējo izslēgšanu dokumentē, sākot ar bēgļu gaitām Vācijā līdz pat trimdas sabiedrībai pēckara ASV. Pirmais gadījums, kad mazā Agate piedzīvo upura demonizāciju savējo vidū, ir Vācijā, pašā bēgļu gaitu sākumā. Kad jauna vāciete Hilda „piesakās” uz izvarošanu kādas vienpadsmit vai divpadsmit gadus vecas meitenes vietā, viņa netiek uztverta kā varone un neviens viņai neizsaka pateicību. Notiek pretējais – pārējās sievietes no viņas novēršas: „Kad Hilda vēlāk atgriezās, pārējās sievietes meta uz viņu naida un nosodījuma pilnus skatienus. Tikai pārbiedētās meitenes māte sāka kaut ko teikt, bet pārdomāja. Hilda atgriezās savā vietā līdzās Omītei, kamēr citas sievietes, likās, veidoja apli, no kura viņa bija izslēgta.”¹⁴² Omīte, šķiet, ir vienīgā, kas dara to, ko neatbalsta pārējās ieslodzītās sievietes – jūt līdzī un mierina Hildu.

Hilda paliek „svešā” visu turpmāko laiku Lobetālē, neskatoties uz to, ka daudzām sievietēm ir līdzīgs liktenis un tas, ka Hilda tiek izmantota daudzkārtīgi, nav viņas izvēle. Turklāt, viņa ir izrādījusi neatmaksājumu augstsirdību pusaudzei. Tomēr sieviešu muguras saslēdzas lokā, atstājot Hildu ārpusē; „Hilda sēdēja viena pati, atkal vaļēju mēteli”.¹⁴³ Šajā grupā vispareizāk ir klusēt un izlikties, ka nekas nav noticis. Upura atstumšanā vienlīdz piedalās gan vāciešu, gan bēgļu (tajā skaitā latviešu) sievietes.

Vēl viens noziegums, ko ieslodzītās sievietes nepiedod Hildai, ir tas, ka viņa spēj runāt par notikušo. Nesaules un anonīmās vācu autores darbos ļoti krasi atšķiras traumatiskās pieredzes noklusēšanas un verbalizācijas līmenis. Mazā Agate cieš no tā, ka viņas ģimene nerunā par notikušo arī pēc tam, kad no gūsta tiek atbrīvots tēvs, viņi vairs nav tiešā padomju kareivju apdraudējumā un ir atgriezušies, lai sakoptu padomju karavīru izdemolēto Lobetāles slimnīcu: „Varbūt vecāki runāja ar māsu un mani, varbūt viņi savā starpā pārsprieda notikušo, bet es neatceros, ka viņi būtu kaut ko teikuši. Es viņus tagad redzu, klusējošus, strādājam, ne runājam.”¹⁴⁴

¹⁴² Nesaule, Agate. *Sieviete dzintarā*. Rīga: Jumava, 1997, 78. lpp.

¹⁴³ Turpat, 80. lpp.

¹⁴⁴ Turpat, 101. lpp.

Tomēr šī nomācošā klusēšana nav raksturīga visai latviešu bēgļu kopienai. Citas ģimenes savā starpā sarunājas: „Tomēr es atceros, kā citi runāja; patiesībā vienīgās īsti spīlētās tālaika atmiņas ir dažādie stāsti.”¹⁴⁵ Ļoti līdzīga ir situācija „Sieviete Berlīnē” – pazemotie un piesmītie berlīnieši dalās savos piedzīvojumos un viedokļos par padomju karavīriem: „Tā mēs plāpājām, un mūsu izsmiekls bija atreibība tiem, kas mūs pazemojuši”.¹⁴⁶

Iespējams, ka dažādas ģimenes ar kara pārdzīvojumiem tika galā dažādi, tomēr arī jaunajās mītnes zemēs kara laikā pieredzētais un zaudējumi nebija oficiālās publiskās retorikas daļa. Modris Ekšteins savā vēsturiskajā romānā „Ceļš no rītausmas līdz rītausmai” („Walking Since Daybreak”) norāda uz visaptverošo un stindzinošo izolāciju, kas apņēma emigrantus ASV un Kanādā gan ekonomiski, gan sociāli, gan kultūras ziņā.¹⁴⁷

Redzams, ka Nesaules romāns atklāj daudz lielāku sabiedrības un kopienas noslēgšanos un distancēšanos no traumatiskās pieredzes Latvijas bēgļu un trimdas sabiedrībā. Upuri tiek atstumti un līdz ar to sodīti otrreiz, kamēr „Sieviete Berlīnē” uzrāda grupas solidaritāti, spēju vienoties par kādas pazemojošas pieredzes interpretāciju, par spēju nepadarīt to par kritēriju tālākai iekšējai atsvešināšanai un sodīšanai vismaz savējo, līdzīgas pieredzes cilvēku, kopienā.

Ja latviešu trimdas sabiedrībā latviešu sievietei pieminēt izvarošanu kara laikā bija pilnīgs tabu, tad (vismaz) daļa Vācijas sieviešu šo pieredzi eksternalizēja, tādējādi kļūstot par vienu no daudzajām likteņa māsām:

..tagad tas pieder pie kolektīvā pārdzīvojuma, par kuru jau iepriekš bija zināms, ar ko mūs jau iepriekš biedēja, – tātad runa ir par ko tādu, kas noticis pa labi, pa kreisi, tepat blakus, kas zināmā mērā rada piederības sajūtu. Šī izvarošanas kolektīvā forma tiks arī kolektīvi pārdzīvota. Sievietes cita citai palīdzēs, runās par to,

¹⁴⁵ Nesaule, Agate. *Sieviete dzintarā*. Rīga: Jumava, 1997, 101. lpp.

¹⁴⁶ Anonīma autore. *Sieviete Berlīnē: Dienasgrāmatas ieraksti 1945.gada 20.aprīlis–22. jūnijs*. Rīga: Adria, 2005, 209. lpp.

¹⁴⁷ Ekšteins, Modris. *Walking Since Daybreak. A Story of Eastern Europe, World War II, and the Heart of Our Century*. Boston: A Peter Davison Book., 1999, p. 88.

atvieglos sirdi un arī citām dos iespēju sirdi atvieglot, izsplaut pāridarījumu.¹⁴⁸

Kā uzreiz gan norāda autore, tas nenozīmē, ka šī kolektīvā dziedināšana būs efektīva visām sievietēm un sniegs viņām iespēju turpināt normālu dzīvi. Gan pēc dienasgrāmatas „Sieviete Berlīnē” publicēšanas vācu valodā, gan pēc tās uzņemtajā filmā ir skaidri redzams, ka ne cietušo sieviešu ģimenes vīrieši, ne plašāka sabiedrība bija spējīga uzņemt notikušo ar sapratni un līdzjūtību; daudzi vainoja Berlīnes sievietes par notikušo.

¹⁴⁸Anonīma autore. *Sieviete Berlīnē. Dienasgrāmatas ieraksti 1945.gada 20.aprīlis–22. jūnijs*. Rīga: Adria, 2005, 153. lpp.

2.6. Valoda postkoloniālajos vēstījumos

Francs Fanons savā darbā „Melnā āda, baltās maskas” raksta, ka „Runāt nozīmē spēju lietot zināmu sintaksi, saprast tās vai citas valodas morfoloģiju, bet, pirmkārt, tas nozīmē pieņemt kultūru, atbalstīt civilizācijas nozīmi.”¹⁴⁹

Valoda kara, izsūtījuma un trimdas feministiskajos autobiogrāfiskajos naratīvos darbojas kā etniskās, sociālās un izglītības piederības vai izslēgšanas zīme, neveiksmes vai veiksmes apliecinājums. Valodai ir krasi pretējas funkcijas – labas jaunās mītnes valodas zināšanas paver durvis uz izglītību, karjeru, dzīvi šajā jaunajā zemē, turpretī valodas nezināšana darbojas kā atsvešinātības, „citādības” kritērijs un, galu galā, pamats totālai atstumšanai un atsvešinātībai.

Valodas situācija dažādos naratīvos arī norāda, cik atšķirīga ir valodas politika vai tās neesamība dažādās izsūtījuma un trimdas situācijās un kontekstos.

Valoda dažādi parādās kā identitātes daļa Latvijas un trimdas autoru darbos – latviešu autoru darbos tā ir gandrīz noklusēta, turpretī trimdas autoru darbos par valodu tiek ļoti aktīvi reflektēts kā par piederības vai nepiederības aģentu trimdinieku jaunajās mītnes zemēs.

Darbos par izsūtījumu uz Sibīriju valodas lietojums tiek pieminēts ļoti nedaudz, lai arī liela daļa izsūtīto cilvēku krievu valodu vispār neprata, un šīs prasmes trūkums būtiski ietekmēja viņu dzīvi izsūtījumā – viņu spēju sazināties sadzīves situācijās ar padomju varas funkcionāriem un Krievijas un/vai Sibīrijas vietējiem iedzīvotājiem, darbā kolhozos u.c. izsūtījumā radītajās darba vietās, bērniem apmeklējot/neapmeklējot skolu.

Melānija Vanaga romānā „Veļupes krastā” krievu valodas zināšanas un valodas lietojumu piemin nedaudz – attiecībā uz savu dēlu, kas pirmajā izsūtījuma gadā nevar uzsākt skolas gaitas, jo nezina krievu valodu: „Pļavā gandrīz visi bija krievi, no kuriem puika nekā nesaprata. Viņam viss bija jāparāda ar rokām. Bet pēc dažām dienām puika jau

¹⁴⁹ Fanon, Frantz. *Black Skin, White Masks*. [tiešsaiste]. London: Pluto Press, 2008 [skatīts 2012.g.17.okt.]. Pieejams: <http://melodypanosian.info/wp-content/uploads/2011/05/Frantz-Fanon-Black-skin-White-masks.pdf>, p. 47.

zināja visus tehniskos terminus un vēl pēc dažām – arī citus tikpat nozīmīgus, tikai mājā skaļi nelietojamus vārdus.”¹⁵⁰

Otrajā izsūtījuma gadā zēns skolas gaitas nevar uzsākt, jo viņam nav apģērba. Arī trešajā skolas gaitas gandrīz nākas atlikt, jo Alnim nav ko vilkt mugurā. Bet valodas nezināšana jau otrajā dzīves gadā netiek minēta kā šķērslis skolas apmeklējumam; tas nozīmē, ka zēns gada laikā, dzīvojot un strādājot izsūtījuma apstākļos, krievu valodu ir iemācījies.

Tas, kādā valodā zēns mācās katrā savas dzīves posmā, romānā pat netiek pieminēts, jo acīmredzot, vienas vai otras valodas lietojums nerada nekādas būtiskas problēmas. Aļņa vēstules no Latvijas mātei, kura joprojām ir izsūtījumā, ir krievu leksikas pilnas. Tas nozīmē, ka Latvijas skolās, kurās puisis nu jau pāris gadus ir mācījies, viņa latviešu valodas prasmei nekāda uzmanība nav pievērsta. Kopumā, romānā nav tiešas paša zēna refleksijas par valodas vidi un situāciju – vai viņam ir viegli to apgūt, ar kādām izjūtām viņš to dara, kādas ir sajūtas šajā procesā, utt.

Pati romāna varone savas „attiecības” ar krievu valodu vispār nepiemin. Viņas profesionālā darbība (rēķinvede, grāmatvede) ļauj domāt, ka viņas krievu valodas zināšanas ir labas.

Romānā „Veļupes krastā” ir pāris atsauces uz latviešu izsūtītajām sievietēm, kas kolhozā nevar dabūt darbu, jo neprot runāt krieviski. Tāpat Oļģerts Kroders savā atmiņu grāmatā „Mēģinu būt atklāts” norāda uz vairākām situācijām, kad izsūtītie latvieši neprot krievu valodu un izmanto to kā ieroci, lai vismaz daļēji ignorētu varas pārstāvju komandas un pavēles. Kroders apraksta vairākas situācijas, kad izsūtītie latvieši atteicās izpildīt viņiem uzliktos pienākumus:

Piedzīvojām arī pirmo sadursmi ar varas pārstāvjiem, kas bija sadomājuši, ka mums jāpiedalās ogļu izkraušanā no preču vagoniem. Mēs, protams, atteicāmies – mums taču nebija nekādu darba tērpu, un neviens nevēlējās sabojāt to varbūt vienīgo, kas viņam mugurā. Nelīdzēja ne kliegšana, ne lamāšanās, ne draudi, mēs palikām nelokāmi – varbūt arī tāpēc, ka tikai daži saprata,

¹⁵⁰ Vanaga, Melānija. *Veļupes krastā*. Rīga: Liesma, 1991, 63. lpp.

kādiem vārdiem mēs tiekam gānīti, ar kādiem sodiem mums draud.¹⁵¹

Daudz jūtīgāk pret valodas lietojumu izturas Sandras Kalnietes romāna „Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos” varones – Ligitas māte jūtas kā pazaudējam pati sevi, kad viņas vārds tiek krieviskots, pieliekot tam klāt arī tēva vārdu. Ligitas mātes nepatika pret šo vārda maiņu ir minēta vairākas reizes. „Tagad mani sauc Emilija Ivanovna un manu saimnieci Olga Vasiļjeva”. Šajā „Emilija Ivanovna” skanēja tāds rūgtums un bezcerība. Ligita atcerējās, cik ļoti Emilijai derdzās Ivanovnas, Petrovnas un Viktorovnas, ko vietējie sibīrieši tūdaļ piekabināja latviešu vārdiem. Labi, ka Emilija nezināja – tagad arī Latvijā viņas meitu mēdza uzrunāt par Ligitu Janovnu”.¹⁵²

Sofija Maklenana norāda, ka cilvēka atteikšanās nosaukt savu vārdu, palikt anonīmam, ir pretošanās varai. Bet – esot „bezvārdīgam”, cilvēkam arī nav savas patības; viņa teiktais nevienam neko nenozīmē. Izsūtījuma gadījumā vārda maiņa ir varas manipulācija –, sākot saukt viņu vārdā, kurš cilvēkam pašam ir gandrīz neatpazīstams, cilvēkam tiek atņemta viņa iepriekšējā identitāte.

Krievu valodas plašais lietojums līdzās latviešu valodai jebkurā vietā ir tas, kas būtiski atšķir pirmskara Latviju no Latvijas pirms Otrā pasaules kara. Sandras Kalnietes vēstījuma varonei – autores mātei Ligītai – ir liels pārsteigums, kad, atgriežoties no izsūtījuma Sibīrijā, krievu valoda Latvijā ir dzirdama vairāk nekā latviešu: „Asaras Emilijai sasprāga acīs, kad Aina lasīja, ka Rīgas vilcienā Ligita pirmo reizi izdzirdusi latviešu valodu. Rūgts bija nākamais meitas teikums, ka vairums braucēju gan krieviski vien runājuši.”¹⁵³

Līdzīgas ir mazās Billes izjūtas, ierodoties Rīgā no vasaras, kas pavadīta pie mātes draudzenes laukos, un redzot vilcienā un Rīgas stacijā daudz cilvēku, kas ģērbti pamanāmi savādāk nekā Latvijas iedzīvotāji un runā krieviski. Bille izjūt milzīgu atsvešinājuma mirkli – pasaule vairs nav tā, kas bija iepriekš.

¹⁵¹ Kroders, Oļģerts. *Mēģinu būt atklāts*. Rīga: Zvaigzne, 2011, 183. lpp.

¹⁵² Kalniete, Sandra. *Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos*. Rīga: Atēna, 2001, 148. lpp.

¹⁵³ Turpat, 141. lpp.

Anita Liepas romānā „Ekshumācija” krievu valodai ir vairākas funkcijas – tā ir vēstītājas mātes brāļu Aleksandra un Anatolija otrā valoda, ko viņi apguvuši Krievijas karaskolās un ko viņi izmanto savā profesionālajā darbā. Arī pašai galvenajai varonei Namedai krievu valoda nav problēma, piemēram, izmeklēšanas procesā viņai pašai jātulko savas Noriļskas ekspedīcijas piezīmes no latviešu uz krievu valodu.

Lai arī lietojuma līmenī krievu valoda Namedas Noriļskā satiktajiem bijušajiem Latvijas virsniekiem pēc cietumos pavadītā laika nav problēma, Namedas uzsāktā dziesma krievu valodā kādā noriļskiešu privātā sarīkojumā izsauc lielu pretestību – krievu dziesmas virsnieki atsakās dziedāt.

Sofija Maklenana savā pētījumā „Trimdas dialektika” („The Dialectics of Exile”) norāda, ka trimdai ir svarīgs gan nacionālisms, gan nacionālā identitāte. Bez ticības, ka pastāv saikne starp indivīdu un vietu, trimdai nav nozīmes.¹⁵⁴ Valodai ir duālā nozīme – dzimtā valoda ir saikne ar dzimteni, mītnes zemes valoda – vienīgā iespēja pastāvēt jaunajā dzīvesvietā.

Agates Nesaules varones attiecības ar valodu – ar angļu valodu – ir vissarežģītākās. Mazā Agate pēc ierašanās ASV izjūt noraidījumu, pat atklātu nepatiku, ko pret viņu un citiem latviski runājošiem cilvēkiem pauž vietējie iedzīvotāji. Reiz tramvajā, atgriežoties no kino filmas un pārrunājot tikko redzētu filmu ar savu uzticīgo filmu apmeklējumu kompanjonu Tumsīša kundzi, kāda angļiski runājoša pasažiere norāj viņas abas par „nesaprotamas valodas lietošanu”. Pēc šīs vārdu pārmaiņas Tumsīša kundze uz kino vairs nebrauc.

Agate savam angļu valodas apguves procesam izseko detalizēti. Sākotnēji meitene apbrīno Čigānes kundzi, pirmo cilvēku, ka varones ģimeni sagaida ASV. Čigānes kundze, liekas, zina ne tikai angļu valodu, bet arī sociālo kodu, kas tās lietojumu padara tik dabisku un iederīgu Amerikas vidē. Drīz meitene izjūt lielu spiedienu no apkārtējās vides iemācīties angļu valodu. Agate arī ķeras klāt šim darbam, iestājoties vietējā bibliotēkā. Pirmā grāmata angļu valodā, kuru viņa mēģina lasīt ir „Vējiem līdzi”, grāmata, kas ir amerikāņu literatūras un kultūras ikona. Agate sāk ar labāko, jo atpakaļceļa viņai tāpat nav.

¹⁵⁴ McLennen, Sophia. *The Dialectics of Exile. Nation, time, Language, and Space in Hispanic Literatures*. West Lafayette: Purdue University Press, 2004, p. 21.

Liels ir varones prieks, kad vārdi un teikumi sāk veidot jēgu. Agate precīzi fiksē šo mirkli – tas ir prasījis lielu darbu, un tā iznākums ir tik svarīgs meitenei. Līdzīgu prieku par spēju domāt un saprast angļiski viņa izjūt savā pirmajā skolas gadā ASV, kad viņa stundas laikā pirmo reizi spēj noformulēt un dod skolotājai mutisku atbildi visas klases priekšā.

Agates māšas Beātes vīrs Uldis ASV tā arī neatrod profesionālu darbu savas sliktās angļu valodas dēļ. Viņa gadījumā valoda ir profesionālās un sociālās izslēgšanas un marginalizācijas aģents.

Secinājumi par 2. nodaļu:

1. Femīnie vēstījumi par izsūtījumu un trimdu ir balstīti dažādā autoru motivācijā – no vēlmes saglabāt savas dzimtas vēsturi, rast izskaidrojumu noklusētai indivīdu un tautas vēsturei un skaidrot to maksimāli lielam lasītāju lokam arī ārpus Latvijas līdz vēlmei saprast un sadziedēt kara, izsūtījumu un trimdas radītās traumas. Šo vēstījumu funkcija ir arī radīt jaunu mītu par latviešu tautas raksturu, vēsturi un izdzīvošanu dramatisku vēsturisku notikumu laikā.
2. Postpadomju vēstījumi par izsūtījumu kopumā konstruē ne tikai valstiskās kontinuitātes un atmiņas, bet arī izteiktu **pretestības diskursu**. Izsūtījuma vēstījumos dominē arī individuālās pretestības diskurss. Indivīda (sievietes) identitāte lielā mērā tiek konstruēta no retrospektīva skatupunkta; darbu publicēšanas laikā disidence ir kļuvusi pievilcīgāka un pieejamāka nekā to bija iespējams realizēt padomju varas laikā. Tas parādās arī darbu recepcijā (Guntis Berelis, Ausma Cimdiņa un Visvaldis Lāms). Izsūtījuma pieredzes iekonturēšana mūsdienu latviešu literatūras kontekstā nav pabeigts process. Literatūras interese par 20. gs. noklusēto pieredzi un tās atspoguļojumu turpina pieaugt.
3. Vēstījumos par izsūtījumu un trimdu svarīgu lomu ieņem sapņi kā psihoanalītiskās un feministiskās literatūras elementi. Sapņi (pat vairāk nekā reliģiskā prakse) ir emocionālu satricinājumu un sarežģītu situāciju atrisināšanas medijs. Sapņi funkcionē arī kā sieviešu solidaritātes, pretestības un pirmspadomju identitātes medijs.
4. Visi analizētie darbi uzrāda skaidru postkoloniālajai literatūrai raksturīgo „es/mēs” un „citi” nošķirumu. Izsūtījuma vēstījumos „citi” ir svešinieki – padomju varas pārstāvji, militārpersonas, izsūtījuma vietu iedzīvotāji; šajā grupā praktiski neparādās latviešu kolaboracionisti. Trimdas vēstījumos „es/mēs” un „citi” dalījums ir komplicētāks – abi analizētie darbi uzrāda iekšēju savējo un svešo struktūru un hierarhiju arī par upuriem padarītājās grupās un mononacionālajās kopienās. Trimdas vēstījumi dalījumu „mēs”

un „citi” izvērš vairākās dimensijās (sociālais statuss, seksuālā piederība, nacionālā piederība, izglītības līmenis, valodas piederība).

5. Valoda un tās lietojums ir būtiski postkoloniālās literatūras elementi, kas izsūtījuma vēstījumos parādās nedaudz, pat ik kā slēpti, kamēr trimdas vēstījumos valoda ir viens no galvenajiem piederības/nepiederības aģentiem un aspektiem. Mītnes (vai nometinājuma) zemes un izsūtījuma vietas valodas apgūšana ir kritisks priekšnosacījums cilvēku spējai integrēties un darboties jaunajā vietā. Izsūtījuma vēstījumos valodas prakse, apguve un lietojums ir noklusētās tēmas, kas tiek atspoguļotas ļoti fragmentāri, kamēr akulturācija un attieksme pret to, apgūstot mītnes zemes valodu/as, ir viena no centrālajām tēmām analizētajos trimdas vēstījumos.
6. Dalījums savējos un svešajos izsūtījuma un trimdas vēstījumos ir ļoti būtisks un tiek reprezentēts vairākos veidos – izmantojot tautības, sociālās grupas, politiskās piederības, izglītības līmeņa, dzimtes, valodas, krāsas (vai tā iztrūkuma) un smakas nošķiruma kategorijas.
7. Analizētie vēstījumi uzrāda ļoti lielu izsūtīto un vietējo, trimdinieku un mītnes zemju atsvešinātību un visa veida nošķirumu. Vietējo iedzīvotāju līdzjūtības epizodes pret izsūtītajiem ir izņēmuma gadījumi.
8. Savējo un svešo dalījums ir ļoti izteikts, lai arī dalījums grupās ir atkarīgs no skatītāja perspektīvas, un bieži nevis izsūtītā latviešu kopiena vai trimdas latvieši ir svešinieki, bet gan vietējie un mītnes zemju iedzīvotāji, kas pierāda to, ka savējo-svešo dalījums ir mainīgs un nav ontoloģiski viennozīmīgs.
9. Izsūtītie latvieši identificējas galvenokārt ar nelielo vietējās inteliģences daļu Sibīrijā un Tālajos Ziemeļos – vietējiem ārstiem un nedaudziem varas pārstāvjiem, kas arī paši nereti ir vai nu izsūtīti vai kā savādāk padomju varas represēti.
10. Valoda funkcionē kā ļoti spēcīgs trimdas un mītnes zemes pamatiedzīvotāju nošķiruma aspekts; valoda funkcionē kā svešinieka vai savējā (piederības) zīme.

3. Mātes un meitas, tēvi un dēli feministiskajos naratīvos

Autobiogrāfiskajam subjektam ir ļoti svarīga tā identitāte un reprezentācija. Autobiogrāfiskās literatūras teorētiķe Sidonija Smita uzskata, ka tās sievietes, kam nav būtiska (paš)reprezentācijas robežu novilkšana, neraksta autobiogrāfijas un paliek citu sieviešu noteiktajā klusēšanas zonā.¹⁵⁵

Mātes–meitas attiecības lielā mērā ir atšķirīgas no mātes–dēla attiecībām, jo tās nosaka atšķirīgie meitenes un zēna individuācijas procesi no mātes. Dēls tiek audzināts neatkarībai, viņa attīstībā augstu tiek vērtēta spēja nošķirties no mātes pasaules un pieņemt savus lēmumus, aizstāvēt savas tiesības, kamēr meitene tiek vērtēta pēc tā, kādas ir viņas attiecības ar citiem cilvēkiem, īpaši māti.

Filips Leženē (*Philippe Lejeune, 1938*), runājot par autoru un viņa saistībām autobiogrāfijā, nostiprina žanra vīrišķo tradīciju, balstot to uz autora individuālismu un autonomiju. Šī pieeja dod autonomajam stāstītājam iespēju kļūt par savu panākumu aģentu. Nereti stāstītājs sevi pozicionē opozīcijā pasaulei. Šāda subjekta definīcija veicina pasaules skatījumu, kas nostiprina subjekta integritāti un nošķirtību no pasaules un padara mazāk nozīmīgas saiknes un atkarību, kas pastāv personiskā un sabiedrības līmenī. Šo nošķirtību – sākotnēji fizisku, bet ļoti drīz arī mentālu – ilustrē poļu ebreju izcelsmes amerikāņu rakstnieka Jeržija Kosinska romāna „Nokrāsotais putns” galvenais varonis, uz kuru atsaucas Agate Nesaule romānā „Sieviete dzintarā”. Sākotnēji mazais, Otrā pasaules kara sākumā kādas Austrumeiropas valsts zemnieku rokās nodotais ebreju zēns, ir emocionālas un fiziskas vardarbības objekts, līdz viņš pats kļūst pietiekami stiprs un viltīgs, lai sāktu nodarīt apzinātu un bieži vien beziemesla ļaunumu citiem.

Nensija Čodorova (*Nancy Chodorow, 1944*) ir viena no psihoanalītiķēm, kas apšaubā Leženē individuālistisko, opozicionāro paradigmu. Viņa savā grāmatā „Mātišķuma reprodukcija: dzimtes psihoanalīze un socioloģija” („The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Socialology of Gender”) uzsver, ka vīriešu un sieviešu identitāti veido dažādi socializācijas procesi. Meitas savu dzīvi veido daudz lielākā saistībā ar māti nekā to dara zēni; meitenes dzīve un attīstība ir attiecību attīstība. Meitene ir

¹⁵⁵ Smith, Sidonie. *A Poetics of Women's Autobiography. Marginality and the Fiction of Self-Representation*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1987, p. 44.

nedalāma no savām attiecībām ar citiem cilvēkiem, kamēr zēni tiek audzināti neatkarībai, viņu attīstība ir viņu pašu ceļš, to tik dominējoši nenosaka attiecības ar citiem cilvēkiem¹⁵⁶. Vēl vairāk, sievietēm prototipiskās mātes–bērna attiecības, kuras raksturo piesaiste un izplūdis sevis–citu nošķīrums, ietiecas arī pieaugušo dzīvē. Zēni, gluži pretēji, definē sevi pretstatā mātes figūrai un visam, ko tā pārstāv, zēni attīstās par vīriešiem, noliedzot un devalvējot mātes pārvaldīto bērnības pasauli.

Praktiski identisku tēzi izsaka arī Mērija Meisone (*Mary Mason*), sakot, ka vīrieši autobiogrāfijās uzsver individuālismu, bet sievietes definē savu identitāti, izejot no attiecībām ar citiem. Viņa apšaubā arī sieviešu autobiogrāfiju fragmentārismu un kontinuitātes trūkumu, kas bieži tiek pretstatīts lineāriem un hronoloģiskiem naratīviem, ko radījuši vīrieši.¹⁵⁷

Šajā nodaļā tiks analizētas mātes–meitas attiecības un mātes–dēla attiecības, kuras noteikušas un/vai ietekmējusi kara, izsūtījuma vai trimdas situācijā. Atsevišķi tiks analizētas un salīdzinātas mātes-meitas antagonistiskās attiecības Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintarā” un Vizmas Belševicas Billes triloģijā kā divi nozīmīgi marginālu attiecību modeļi latviešu literatūrā par Ulmaņlaika norietu un otrā pasaules kara laiku. Nedaudz tiks ieskicēts arī bērnu–vecāku attiecību zīmējums latviešu literatūrā.

Otrajā apakšnodaļā tiks analizētas mātes-meitas un mātes–dēla attiecības Melānijas Vanagas darbā „Veļupes krastā”, Sandras Kalnietes dokumentālajā romānā „Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos”, Margitas Gūtmanes prozas darbā „Vēstules mātei” un Anitas Liepas romānā „Ekshumācija”.

¹⁵⁶ Chodorow, Nancy. *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkley: University of California Press, 1978, pp. 96.–97.

¹⁵⁷ Citēts no Novikova, Irina. Sieviešu autobiogrāfija: dzimte un žanrs (salīdzinoši aspekti). *Par agru? Par vēlu? Feministiskās idejas, konteksti, pieejas*. Rīga: LU Dzimtes studiju centrs, 2001, 85. lpp.

3.1. Karš ar māti dzimtenē un trimdā

Agates Nesaules romāns „Sieviete dzintarā” un Vizmas Belševicas autobiogrāfija „Bille” uzrāda destruktīvas un antagonistiskas attiecības bērnu un vecāku, precīzāk – mātes un meitas, starpā latviešu ģimenēs. Šīs attiecības ir izprovocējuši gan traumatiski pārdzīvojumi (karš, trimda), vecāku personība (slimība, alkoholisms, depresija), gan noteikušas stabilas sabiedrībā pieņemtās normas. Liela nozīme ir videi, tēloto cilvēku piederībai kādai sociālai grupai un arī tautībai. Triloģijā „Bille” ir izteiktas atšķirības tajā, kā pret saviem bērniem izturas trūcīgās latviešu pilsētnieku un vāciešu ģimenes. Tāpat atšķiras vecāku un bērnu attiecības trūcīgās un labklājīgās latviešu ģimenēs: Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintarā” galvenā varone Agate fizisku vardarbību vispār nav pieredzējusi, līdz viņa redz, kā apsargs piekauj vienu ieslodzīto vācu nometinājuma nometnē. Tikmēr Billes pasaulē fiziski sodi ir ikdiens. Abi romāni ļoti skaidri iezīmē mazvērtīguma un nedrošības sajūtu, ko vecāki atstāj savos bērnos.

Agates Nesaules romāns „Sieviete dzintarā” un Vizmas Belševicas triloģija „Bille” atspoguļo lai arī antagonistiskas, tomēr savā starpā ļoti atšķirīgas mātes-meitas attiecības. Nesaules darbā, neskatoties uz mātes spēcīgo un apzināto emocionālo vēsumu pret meitu, viņa (māte) dara visas praktiskās lietas, lai meitu dzīve veidotos veiksmīga. Agates māte ir tā, kas uzstāj uz ģimenes izbraukšanu no DP nometnes Vācijā uz ASV, ne Dienvidameriku, lai abas meitas varētu iegūt izglītību un dzīvē būt noteicējas pašas par sevi. Agates māte nekad nepieļauj fizisku vardarbību pret Agati. Billes māte ir skarba gan vārdos, gan darbos, gan savā nespējā un nevērībā uzņemties atbildību par meitu. Bille ļoti agrīni kļūst apgādniece pati sev, arī mātei un mazajam brālītim. Atšķirīga ir arī meitu attieksme pret māti un pasauli – Bille ir karstāvoklī ne tikai ar savu māti, bet gandrīz ar visiem pieaugušajiem, viņas antagonisms ar pieaugušo pasauli ir visaptverošs, kamēr Agates naidīgums pret māti ir selektīvs – ar citām sievietēm meitene veido pieķeršanās un maiguma pilnas attiecības, ar daudziem pieaugušajiem – pieklājīgas un/vai neitrālas attiecības.

Abi romāni uzrāda antagonisma devu, kuru var raksturot ar vārdu „karš” – tik dziļas ir pretrunas mātes-meitas starpā jebkuros apstākļos, gan antagonismu, kuru saasina tādi smagi pārdzīvojumi kā karš. Tāpēc izmantoju Intas Ezergailes virsrakstu „Karš un māte/Karš ar māti” („War and/with Mother”), ko viņa ir devusi esejai par Agates Nesaules

romānu „Sieviete dzintarā” savā grāmatā ”Nostalgia and Beyond” par 11 latviešu sieviešu autorēm.

Meitas individuācijas process no mātes bieži vien nav harmonisks un ietver daudzas tiešas un netiešas konfrontācijas. Ja mātes figūra ir pārāk dominējoša un agresīva, tā draud meitu absorbēt. Ja meita pretojas šai absorbēšanai, veidojas tiešas un netiešas konfrontācijas un naidīgums. Abi analizētie darbi – Agates Nesaulas „Sieviete dzintarā” un Vizmas Belševicas trioloģija „Bille” spilgti uzrāda dažas no šīm individuācijas grūtībām – mātes nespēju pieņemt meitu, kāda tā ir, cienīt viņu kā neatkarīgu indivīdu („Bille”), meitas sodīšana par dzīves sarūgtinājumiem un pāridarījumiem, kuros viņa (meita) nav vainīga („Sieviete dzintarā”), kā arī mātes atbildības uzvelšanu meitai (abi darbi).

Vēsturiskais konteksts, bērnu un vecāku un specifiski mātes–meitas attiecību modeļi latviešu literatūrā, tāpat kā citu tautu literatūrā un kultūrā, laika gaitā ir ļoti mainījušies. Sandra Sebre norāda uz daudziem „emocionāli distancētu mātes-meitas attiecību” gadījumiem latviešu literatūrā, kā piemēru minot Gunas un viņas mātes attiecības Aspazijas lugā „Sidraba šķidrauts”.¹⁵⁸

Neskatoties uz latviešu tautas dziesmās konstruēto bērna cieņu, mīlestību, rūpēm par saviem vecākiem, it īpaši māti, 20. gs. sākuma un pirmās puses literatūra atspoguļo latviešu ģimenēs izplatītu vecāku patvaļu un nežēlību pret bērniem, bargu fizisku sodu piemērošanu it kā audzinošos nolūkos, kas pilnībā tiek akceptēts sabiedrībā (Sudrabu Edžus „Dullais Dauka” un „Velnu dzinējs”, Jānis Grīziņš „Vārnu ielas republika”, Jānis Poruks „Laimzemes skola”). Dažos no šiem darbiem māte nav tā („Dullais Dauka”, „Laimzemes skola”), kas vardarbīgi soda savu bērnu pati, bet viņa pieļauj brutalitāti un vardarbību pret bērnu, ko viņam nodara citi. Te iezīmējas tieša paralēle ar Vizmas Belševicas romānā „Bille” tēloto Billes kaimiņu meitenes Ausmas ģimeni, kur tēvs savas divas pusaudzes meitas bieži sit bez jebkāda iemesla, tikai „profilaktiskos” nolūkos, bet meiteņu māte tam pat nepretojas. Šādu attiecību destruktīvā iedarbība uz meitām ir ļoti ātra; tā parādās kā meitu izpostītā dzīve jau pēc pāris gadiem (vecākās meitas prostitūcija,

¹⁵⁸ Sebre, Sandra. Political and Relational: Autobiographical Narrations of Latvian Women across Three Generations. *Journal of Baltic Studies*. XXXVI/1, Spring, 2005, pp. 69.–82.

alkoholisms). Līdz šim laikam tēvs no ģimenes jau ir pazudis, iesaistoties padomju armijā, bet savu jauno darbu viņš ir izdarījis.

Arī darbos, kas tēlo harmoniskas bērnu un vecāku attiecības un ir latviešu literatūras „zelta fonds”, piemēram, Annas Brigaderes „Dievs. Daba. Darbs” (1926), ir norādes uz to, ka vecākiem pacelt roku pret bērnu ir normāla parādība un vecāku izvirzītie uzvedības noteikumi, kas jāievēro bērniem, nemitīgi mainās. Tāpat mūsdienu literatūra tēlo bērnu un vecāku atklātu naidīgumu un antagonismu.

Romāns „Sieviete dzintarā” un triloģija „Bille” ir autobiogrāfiski vai daļēji autobiogrāfiski naratīvi, kuros ļoti svarīga ir subjekta definēšana un pozicionēšana attiecībā pret citiem, subjekta attiecības ar citiem tēliem.

Romānu „Sieviete dzintarā” sižetiski veido divi paralēli stāsti – Agates vecāku ģimenes trimdas gaitas – Latvijas atstāšana 1944. gada vasarā, ceļš cauri Vācijai un tās dažādajām nometnēm un nometinājuma vietām, došanās uz trimdas zemi ASV un iedzīvošanās tur, un otra sižetiskā līnija, ko veido Agates un mātes konflikts un jau pieaugušās Agates mēģinājumi rast izlīgumu ar māti, kas arī, vismaz formāli, romāna ietvaros izdodas.

Māte ir emocionāli atsvešināta no Agates. Māte to arī dažādos veidos uzsver, piemēram, rūpējoties par nomāktiem un neveseliem cilvēkiem nometnē Vācijā, veltot tiem savu laiku un līdzjūtību, un pat materiālos līdzekļus, bet šādu uzmanību nekad neveltot savai meitai. Agate to uztver kā apzinātu un liekulīgu mātes attieksmi.

Otrkārt, māte ir padevusies arī kā sieviete – viņa ir pieticīga apģērbā, pelēka, bez prieka. Liekas, ka zaudējot savas aizraušanās (komponists Sniegs, mācītājs Brauns), māte ir zaudējusi arī savu vitalitāti un sievišķīgo pievilcību. Mātei vairs nav dzīvības spēka priekš savām meitām. Treškārt, māte savu vecāka atbildību ļoti bieži novel uz Agates pleciem, tā piemēram, māte nepavada meiteni uz skolu pirmajā Agates skolas dienā ASV, māte necenšas mierināt un aizstāvēt Agati pēc tam, kad kinoteātrī viņai uzmācās kāds vīrietis un lieta nonāk līdz tiesai. Māte uztver šo situāciju kā Agates apzinātu pāridarījumu. Pēc tiesas māte uz laiku pārstāj sarunāties ar savu meitu: „Viņa to (tiesu) nekad vairs

nepiemin un, cik man zināms, tēvam par to nestāsta. Apmēram pēc nedēļas viņa atsāk ar mani sarunāties, bet viņas balss tonis vienmēr ir kaut kādā nenosaukamā veidā citādāks.”¹⁵⁹

Īpaši dārga meitenei kļūst Saulīša kundze, ar ko Agate sadraudzējas DP noietnē Vācijā. Šī sieviete ir vitāla, ārēji koša un krāšņa noietnes trūcīgajos apstākļos, viņa nelegāli savā istabā tur sivēnu, audzē puķes un viņai ir pat mīļākais! Agate apbrīno Saulīša kundzes drosmi pretoties britu karavīru mēģinājumiem konfiscēt viņas sivēnu Pārslīņu, par viņas spēju radīt skaistumu, lai kur viņa būtu, spēju nezaudēt cerību arī sakāves brīžos un prieku, kad kundze uzdzied pati sev, savam iepriecinājumam. Līdzīga Saulīša kundzei ir ASV pirmā satiktā latviete Čigāna kundze – krāšņa, vitāla, gatava palīdzēt citiem un risināt visus dienaskārtības jautājumus, pat ja daži no tiem ir mulsinoši, un izvēlēta stratēģija ir kļūdaina kā situācijā, kad Čigāna kundze kafejnīcā noceļ desertu no deguna priekšas kādam amerikāņu pārim par milzīgu samulsumu Agatei un viņas mātei.

Plaisa Agates un mātes attiecībās sākas jau Latvijā, kad Agate kopā ar māsu Beāti vēro, kā māte flirtē ar komponistu Sniegu, kas palīdz mātei iemācīties braukt ar velosipēdu. Māte bieži ir emocionāli vēsa pret Agati – domās vai savā lasāmajā nogrimusi. Inta Ezergaile detalizēti analizē epizodi romānā, kad Agate redz sapni, kurā māte kļūst par raganu, pat vēl vairāk – raganu ar vīrieša pazīmēm, kas norāda uz grūto individuācijas procesu mātes un meitas attiecībās un šo attiecību ambivalento dabu jau Latvijā. Sandra Meškova savā grāmatā „Subjekts un teksts” secina: „Sastapšanās ar mātes ēnas pusi, māti – raganu, māti – slepkavu iezīmē krasu simbiotiskās saites pārrāvumu”.¹⁶⁰

Agates un mātes konflikts saasinās ģimenei jau esot Vācijā, kad bēgļus no Austrumeiropas ir panākusi Sarkanā armija – māte velk Agati uz nošaušanu pirms citiem, lai aiztaupītu Agatei šausmas, noskatoties, kā vispirms tiek nošautas citas sievietes un bērni. Tā izrādās viltus trauksme – padomju kareivji nav atveduši Lobetāles darbinieces un bēgļus uz nošaušanu, tikai uz iebiedēšanu, bet mežonīgā fiziskā cīņa par dzīvību un nāvi starp māti un meitu neatgriezeniski izmaina viņu attiecības. Inta Ezergaile esejā „Karš un

¹⁵⁹ Nesaule, Agate. *Sieviete dzintarā*. Rīga: Jumava, 1997, 195. lpp.

¹⁶⁰ Meškova, Sandra. *Subjekts un teksts*. Daugavpils: Saule, 2009, 153. lpp.

māte/Karš ar māti” raksta, ka „Agates traumu rada ne tik daudz viņas pašas kara un trimdas pieredze, bet karš un trimda to (traumu) drīzāk pastiprina.”¹⁶¹

Nesaules varone savu galējo frustrāciju un naidu ekstrapolē citos tekstos, uz kuriem viņa atsaucas savā romānā – Annas Frankas dienasgrāmatā (ar mātes noliegumu un tēva dievināšanu) un jo īpaši Jeržija Kosinska „Nokrāsotajā putnā” – ar mazā ebreju zēna totālu agresiju un naidīgumu pret pasauli pēc pārciestajiem pāridarījumiem kara laikā. Zēns ne tikai atiebjas saviem pāridarītājiem (iegrūžot vienu zemnieku žurku pilnā bunkurā mežā), bet arī dara pāri jebkuram, kam var nodarīt pāri, tādējādi atiebjas visiem (nolaižot no sliedēm civilu vilcienu ar pasažieriem pēc tam, kad tirgū kāds zemnieks ir pret viņu rupji izturējies).

Triloģijas „Bille” sižets ir kā nospriegota lejupejoša spirāle, kur katrs nākamais notikums tikai saasina mātes un meitas konfliktu, atsperei atsprāgstot pašās triloģijas beigās, kad Bille ir izaugusi līdz tam, lai protestētu – līdz fiziska protesta iespējai – pret mātes mūžīgajiem pārmētumiem pēc tam, kad Bille tik tikko izraujas no padomju kareivjiem, bet māte piekauto un pārbiedēto Billi vaino izlaidīgā uzvedībā.

Lai arī Billes attiecības ar pieaugušajiem kopumā nav harmoniskas, vizizteiktākais un konsekvētākais antagonisms izpaužas Billes attiecībās ar savu māti. Te simbiotiskā mātes-meitas saite jau ir traumēta no paša sākuma. Mātes atsalumu neiezīmē kāds konkrēts notikums, kā tas ir Nesaules romānā „Sieviete dzintarā”. Triloģijā „Bille” mātes nepatika un neiecietība pret savu meitu ir dotais, kas nekad nav īsti izskaidrots. Ilona Ļaha uzskata, ka mātes sarūgtinājums par meitu ir atskaņas no sarūgtinājuma, ko mātei ir sagādājusi laulība ar Billes tēvu: „Izteikums „Gūtmaņu asinis” skaidri norāda uz Billes mātes neapmierinātību ar savu dzīvi un neizdevušos laulību, nevis abstrakto ļaunumu. Māte, nevarēdama piedot vīram savu neizdevušos dzīvi, kļūst īgna ikreiz, redzot tēva kopiju Billi, un tādējādi nespēj apturēt savu negatīvo attieksmi pret savu bērnu.”¹⁶² Tomēr Billes māte,

161 Miške Ezergailis, Inta. *Nostalgia and Beyond. Eleven Latvian Women Writers*. Maryland: Univ. Press of America, 1998, p. 212.

162 Ļaha, Ilona. Autobiogrāfisko tēlojumu specifika 20. gs. beigu un 21. gs. sākuma zviēdru un latviešu rakstnieku darbos. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē*: Rakstu krājums, 14. Liepāja: LiePA, 2009, 72. lpp.

tāpat kā viņas māte – Billes vecmāmiņa – ir ļoti kritiskas un neiecietīgas pret meiteni arī situācijās, kuras ir pilnīgi neatkarīgas no tēva. Visas ģimenes problēmas neizriet no tēva alkoholisma un straujās dabas vien; māte pati nespēj būt kontaktā ar cilvēkiem, ir nervoza, arī viņas attiecības ar savu māti un citiem cilvēkiem nav līdzsvarotas un sirsnīgas.

Billes attiecības ar māti iezīmē mātes pārmetumi par meitenes it kā pagātnes ļaunajiem darbiem, dusmas, aizliegumi un draudi nākotnei. Māte dažādos veidos pauž, ka viņu sarūgtina meitas neglītums un lempīgums, Billes mēģinājumi izrādīt pieķeršanos mātei tiek noraidīti. Bille jau savās pirmajās atmiņās identificē sevi ar mātes lietotajiem nievājošajiem apzīmējumiem – „lēvurs, jēlnadzis, kraupis, ķēms, miglas mērkaķis”. Te ir velkamas paralēles ar ASV rakstnieces, Pulicera un Nobela prēmijas laureātes literatūrā, Tonijas Morisones romānu „Viszilākā acs” („The Bluest Eye”), kurā māte kopš meitas dzimšanas brīža ienīst viņu par neglītumu, bet tēvs, lai arī mīl meitu, nezina, kā savu mīlestību realizēt un galu galā pilnībā sagrauj meitas dzīvi. Melnādainā meitene dzīvo ar vienu vienīgu sapni – reiz iegūt zilas acis kā absolūtā skaistuma zīmi, kas viņai dotu iespēju izrauties no vecāku naida, vardarbības un rasisma pilnās dzīves.

Ne tikai mātes izvēlētos un Billei adresētos vārdus, bet arī runas veidu, raksturo naidīgums: „mammucis uzrūc, mammucis uzbrēc, mammucis nikni saka..”. Arī mātes apzīmēšana ar pamazināmo formu „mammucis” ir vismaz ironiska, jo gan mātes valoda, gan teiktā saturs un attieksme pret Billi ir pretrunā ar šajā deminutīva formā it kā ietverto mīļumu un intimitāti.

Kopumā, Billes attiecībās ar pieaugušajiem dominē antagonisms. Gandrīz visi romānā attēlotie pieaugušie (vecāmāte, mīļo tante, mātes bērniņas draudzene Milda no Lejasruļiem) var būt skarbi un raupji attiecībās ar meiteni – gan emocionāli, gan fiziski. Mātes bērniņas draudzene Milda ignorē Billes smago stāvokli pēc tam, kad Bille pārstiepjās siena pļavā – Milda pat neizsauc ārstu, lai tas novērtētu meitenes stāvokli un sniegtu viņai palīdzību. Billes pusnemaņas stāvoklis ilgst pusotru mēnesi.

Pieaugušo attieksmei pret bērniem nav noteikumu – tā ir subjektīva un voluntāra, pieaugušo dusmas var „nākt pār bērnu galvām” jebkurā mirklī, kā tas ir Billes tēva māsas mīļotantes gadījumā „...ko mīļotante sauks par blēņām, iepriekš nekad nevarēja

paredzēt.”¹⁶³ Līdzīgs ir arī mazās Anneles vērojums par pieaugušo uzvedību Annas Brigaderes bērnības stāstā „Dievs. Daba. Darbs”: „...lielie soda tādēļ, ka lielajiem ir vara sodīt, vienalga, vai tāds sods pelnīts vai nepelnīts, un tādēļ tas jāizcieš..”¹⁶⁴

Vienīgais cilvēks – vienīgā sieviete, kas nekad nav ļauna pret Billi, ir Krikštūlmāte. Tā ir Billes Mārupes radu kaimiņu māju saimniece, kas priekšlaicīgi novecojusi, darot visus saimniecības darbus un rūpējoties par vīru, kas sakropļots Pirmā pasaules kara cīņās. Billi pārsteidz Krikštūlmātes skarbais liktenis, ļoti jaunai kļūstot par smagi slimā vīra kopēju un vienīgo strādnieci zemnieku saimniecībā, un tajā pašā laikā viņas maigums, izpalīdzība un līdzcietība, kas ir negaidīs pretstatā viņas nežēlīgajam liktenim.

Krikštūlmāte bez šaubīšanās piedāvā Billei patvērumu savā mazajā un neērtajā mājā, kad otrā pasaules kara sākumā Billes radnieki Mārupē meiteni atsakās uzņemt pie sevis. Arī Billes māte pieņem šādu lietu kārtību, rūpējoties un gādājot tikai par Billes mazo brālīti. Krikštūlmāte ir pieņēmusi savu likteni tādu, kāds tas ir, nemītīgi neatsaucoties uz zaudēto paradīzi – jaunību un pārticību. Billes vecāku gadījumā zaudētā paradīze ir bijusi no Billes tēva vecākiem mantotā nauda un savs uzņēmums, kas bankrotējis; tā Billes mātei ir bijusi vienīgā veiksmes iespēja dzīvē.

Billes attiecības ar pieaugušajiem uzrāda gan Billes skarbumu attiecībās ar citiem cilvēkiem, gan ar pasauli, gan arī tā laika sabiedrības un pieaugušo attieksmi pret bērniem un pusaudžiem. Billes kategorismu un neatlaidību, kas bieži saērcina vecākus, lieliski attēlo Dace Bonāte titullomā Nacionālā teātra izrādē „Bille” (pirmizrāde 12.02.2009., režisors Valdis Lūriņš).

Guntis Berelis savā „Latviešu literatūras vēsturē” Billi raksturo kā „mūžīgos mazvērtības kompleksos iegrimušu meiteni.”¹⁶⁵ Lai arī mātes nicinājums pret Billi ir milzīgs, Vizma Belševica nepozicionē viņu tikai kā cietēju – autores balss ietver arī lielu daļu pašironijas un kritisku vērtējumu par Pirmās Latvijas Republikas realitāti, karu un padomju laiku sākumu. Tomēr Billes dzīve nav tikai viņas pašas izvēle, to lielā mērā

163Belševica, Vizma. *Bille*. Rīga: Atēna, 2004, 135. lpp.

164Brigadere, Anna. *Dievs. Daba. Darbs*. Rīga: Zvaigzne, 1994, 280.–281. lpp.

165Berelis, Guntis. *Latviešu literatūras vēsture*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999, 165. lpp.

nosaka pieaugušo pasaule. Tā ir skarba vide; bērna pašcieņai un personībai nav liela nozīme pieaugušo acīs – plaši akceptētu audzināšanas metožu arsenāls latviešu ģimenēs sniedzas no lamām un iedunkāšanas līdz regulārai un brutālai bērnu piekaušanai. Šāda attiecību paradigma vieš bērnos nevērtīguma un mazvērtības sajūtu, ar kuru gadiem ilgi jau kā pieaugušas sievietes cīnās abu romānu galvenās varones.

Billes un Agates attiecības ar vecākiem, īpaši jau māti, atbilst nosacījumu mīlestības modelim, kad bērnam vecāku mīlestība netiek sniegta tāpat vien, tā ir kaut kā īpaši jānopelna. Ja vien Billei izdotos kaut ko labi iemācīties – graciozi slidot, labi spēlēt klavieres, teicami mācīties, kopumā – izcelties un tikt pamanītai vienaudžu vidū – tas spētu mazināt Billes mātes nepārejošo sarūgtinājumu ar meitas neveiklumu un muļķīgumu. Billes dāvana saviem vecākiem par nodarījumiem būtu slava, ordenis, Billes uzmirdzēšana pār visiem citiem. Savukārt, Agates dāvinājums, vainas izpirkšana vienmēr skumjajai mātei būtu ērts, gaišs mitekļis un skaistas lietas – apģērbs, grāmatas, mūzikas instrumenti. Lai arī māte apzināti ir norobežojusies no Agates emocionāli, meitenes pašapziņa netiek grauta, meiteni degradējot intelektuāli – vecāki Agati nekad nerāj par slinkumu, izglītība ir padarīta par prioritāti Agates dzīvē, un ne tāpēc, lai mazinātu vecāku sarūgtinājumus dzīvē, bet pašas Agates nākotnes dēļ.

Sandra Meškova savā grāmatā „Subjekts un teksts” Billes niknumu un antagonismu paplašina uz visu Ulmaņlaiku, ne tikai specifiski uz Billes identitātes attiecību modeli: „Iespējams, ka Billē mēs varam lasīt autores niknumu par tās dzīves idealizāciju, ko viņa uztvēra un piedzīvoja atšķirīgi; viņas niknumu par centrālajiem stāstiem, kas nostumj pie malas viņas versiju, un kuros viņa parādās kā epizodisks „meitenes no trūcīgas ģimenes” tēls, kurpretī sižeta centrā ir 30. gadu plaukstošās Latvijas valsts labklājība un pārticība un mīts par „Ulmaņlaiku paradīzi.”¹⁶⁶ Līdzīgu viedokli – ka „Bille” latviešu literatūras procesā ir drīzāk izņēmums, ne likumsakarība, pauž arī Vita Zelče: „... Billes bērnības stāsts bija impulsīvs protests pret Atmosdas laika aizrautību ar Ulmaņlaiku restaurāciju,

166 Meškova, Sandra. *Subjekts un teksts*. Daugavpils: Saule, 2009, 136. lpp.

nekritisku izturēšanos pret pagātni, nevēlēšanos analizēt un domāt. XX gs. trīsdesmito gadu slavinājumu straumē stāsts par Billi ir izņēmums.”¹⁶⁷

Neviennozīmīgi, īpaši latviešu trimdas lasītāju vidū, tika uzņemts arī Agates Nesaules romāns „Sieviete dzintārā”. Vairāki cilvēki ir norādījuši, ka arī viņi ir bijuši bēgļu gaitās un DP nometnēs, bet tas viss „nemaz nav bijis tik briesmīgi”. Acīmredzot Nesaule pieskaras jautājumiem, kas ir maz diskutēti latviešu sabiedrībā, par kuriem maz reflektēts literatūrā un līdz ar to sabiedrība par tiem nav panākusi kaut daļēji vienotu izpratni.

167 Zelče, Vita. Par Vizmu Belševicu/Billi un Billes laiku. No: *Dvīņu zīmē: Vizmas Belševicas nozīme latviešu literatūrā un vēsturē*. Sast. M. Gūtmane. Rīga: Karogs, 2006, 98.–106. lpp.

3.2. Mātes un dēli izsūtījuma autobiogrāfijās

Latvijas autobiogrāfiju un autobiogrāfisko romānu autore, kas rakstījušas par izsūtījumu, uzrāda bērnu un vecāku saiti, kuru izsūtījums nav tik traumatiski deformējis kā mātes un meitas attiecības Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintarā” un Margitas Gūtmanes prozas darbā „Vēstulēs mātei”. Iespējams, tas atspoguļo arī Latvijas latviešu literatūras tradīciju par mīlestības pilnām vecāku un bērnu attiecībām kā reprezentējamo normu.

Margitas Gūtmanes varone iemieso pamesto bērnu, kas visu mūžu, pat būdams fiziskā drošībā un labklājībā, jūtas atstumts un nodots. Pamestā bērna arhetips parādās Jeržija Kosinska romānā „Nokrāsotais putns” – galvenais varonis, kādā Austrumeiropas zemē vecāku nometinātais šveiciešu ebreju (vai čigānu) zēns, naktī Polijas teritorijā vēro vilcienu, kas ved civiliedzīvotājus, iespējams ebrejus, uz koncentrācijas nometni. Kāda māte izmisumā pa vilciena logu izmet savu mazo – pāris gadus veco – dēlu. Tā ir mātes pēdējā cerība, ka viņas bērns var izdzīvot, ja to atradīs, pieņems un paslēps vietējie iedzīvotāji. Dodoties uz koncentrācijas nometni, māte zina, ka zēnam izdzīvošanas iespēju nav. Zēns, krītot pa vilciena logu tiek savainots; nākamajā rītā viņu atrod vietējie iedzīvotāji, kas zēnu fiziski spīdzina un vēlāk nodod vācu varas iestādēm. Svešinieki neizrāda līdzjūtību un augstsirdību, kas ir apcietinātās mātes pēdējā cerība glābt savu bērnu.

Dilemmai, vai bērnam labāk palikt kopā ar vecākiem un doties drošā nāvē, vai nošķirties no viņiem un cerēt uz iespēju izdzīvot, nav pozitīva risinājuma. Svešie pamesto bērnu uztver kā ļaunumu. Bērns ir ne tikai pakļauts briesmām, bet ir pakļauts tām pilnīgi viens – bez vecāku klātbūtnes un mierinājuma. Bērnu bailes tikt pamestiem ir arhetipiskas – tāpat bērni, kas ir ieslodzīti vilciena lopu vagonos kopā ar saviem vecākiem, paniski baidās tikt nošķirti no savām mātēm. Šādu draudu mātēm un bērniem izsaka vilciena apsardzes darbinieki Melānijas Vanagas darbā „Veļupes krastā”, kad viena latviešu sieviete, zaudējusi veselo saprātu, nogalina savus trīs mazos bērnus un nonāvējas pati.

To, ka bērnu nošķiršana no vecākiem izsūtījuma laikā, ir vislielākās briesmas izsūtīto cilvēku vērtējumā, pierāda arī lietuviešu izcelsmes mūsdienu amerikāņu autore Rūtas Šepetis romāns „Starp pelēkiem toņiem”. Romāna sākumā, kad lietuviešu civiliedzīvotāji tiek izsūtīti no Kauņas, viena no romāna galvenajām varonēm Vilka kundze, māte diviem bērniem, kas arī tiek izsūtīti kopā ar viņu, piekukuļo čekistus, maksājot viņiem naudu un

atdodot rotaslietas, lai tikai no ģimenes – mātes un piecpadsmitgadīgās meitas Līnas – netiktu nošķirts desmitgadīgais dēls Jons.

Daļēji pamestā bērna likteni izdzīvo arī Agates Nesaules varone. Iespējams, viņas gadījumā tā ir tikai iedomāta nošķirtība no tēva, kuram meitene zaudē uzticību, redzot viņa nespēju aizstāvēt ģimenes sievietes – vecmāmiņu, māti, meitas. kā arī tēva kristīgās ticības bezspēcību pret patvaļu un vardarbību, ko realizē padomju karavīri.

Ļoti spēcīgs ir dialogisms (divbalsība), ko vairākās epizodēs panāk autore, izmantojot bērna un pieaugušā skata punktus līdzās vēstījumā. Agates māte kaunas par tēvu, kas gandrīz sāk raudāt citu latviešu un vācu bēgļu priekšā pēc tam, kad viņš un citi vīrieši pēc vairāku dienu prombūtnes tiek atrasti dzīvi. Arī Agate to pārdzīvo kā tēva vājuma un kauna brīdi, lai gan, skatoties ar nobrieduša, izglītota mūsdienu cilvēka/lasītāja acīm, ir pilnīgi skaidrs, ka tēva reakcija uz notiekošo ir tikai normāla un ļoti cilvēcīga. Psiholoģiski ir adekvāti just un izrādīt sāpes par nepieņemamo, par vardarbību. Tomēr vēstījuma mirklī un esošajā sabiedrībā tēva asaras ir viņa vājuma publisks pierādījums. Ar šo sajūtu par tēva vājumu, nespēju aizstāvēt savu ģimeni un arī dieva neesamību romāna varonei ir jādzīvo ilgus gadus.

Melānijas Vanagas un Sandras Kalnietes varoņi uzrāda spēcīgas saites bērnu un vecāku starpā; Anitas Liepas romānā figurē gan spēcīgas ģimeniskās saites, gan ne tik harmoniskas attiecības ģimenes locekļu – īpaši mātes un meitu starpā. Tās rada atšķirīgas politiskās simpātijas ģimenē, paaudžu atšķirības un arī pārāk lieli pārbaudījumi, ko nākas izciest ģimenes locekļiem kopā vai katram atsevišķi. Anitas Liepas romānā „Ekshumācija” mātes attiecības ar saviem trīs dēliem (jaunākais dēls mirst agri, vēl kā zēns) ir mīlestības pilnas, un tādas tās paliek visa romāna gaitā, neskatoties uz dēlu sarežģītajiem likteņiem politisko, ideoloģisko un militārās dzīves pārmaiņu kontekstā – abi dēli sākumā ir cariskās Krievijas armijas virsnieki.

Mātes attiecības ar meitām ir daudz komplicētākas, jo ļoti dažādas izveidojas meitu dzīves laikmetu griežos. Analizējamo darbu par izsūtījumu kontekstā visatsvešinātākās ir Namedas – galvenās vēstītājas – un viņas mātes Ernas attiecības. Erna ir Namedas tēvoča un audzītēva Anatolija Sondora māsa. Galvenās vēstītājas Namedas attiecības ar māti neatgriezeniski iedragā fakts, ka Nameda tiek notiesāta un vairākus gadus pavada cietumā Ziemeļos kā politiski ieslodzītā par savu mēģinājumu Noriļskā uzmeklēt tēvoci vai viņa

kapuvietu un piezīmēm par šo laiku. Tāpat Namedas dzīvi ietekmē nedrošība, ko rada padomju varas represijas pret viņu. Māte un meita neglābjami atsvešinās:

„Pensionāre. Vecene. To nejauko vārdu Namedai dusmās gadījies izgrūst. Un vienreiz viņa izkliedza vēl kaut ko briesmīgāku: ragana. Nameda, meitiņa...”¹⁶⁸ Iespējams, ka māti un meitu atsvešinājis tas, kas Namedai ir bijis jāpārdzīvo apcietinājumā. Iespējams, tā ir milzīgā interešu un dzīves veida atšķirība, kas šķir māti un meitu: „Sen vairs nav tāda kā agrāk. Cietumi, nometnes, neveiksmes, kas viņu vajā cita pēc citas, pastāvīgie sarūgtinājumi vērš cilvēku cietu un skarbu. Nameda kļuvusi cieta un skarba.”¹⁶⁹

Melānijas Vanagas romānā „Veļupes krastā” mātes un dēla attiecības ir sirsnīgas un uzticības pilnas. Māte nespēj pasargāt dēlu, kuram tāpat kā Sandras Kalnietes romāna varonei Līgitai izsūtījuma sākumā ir tikai četrpadsmit gadu, no pārāk smagā darbā, bada un aukstuma, tomēr māte vienmēr atbalsta dēlu un, kur vien iespējams, mēģina atvieglināt viņa gaitas. Mātes sirds sažņaudzas, kad viņai uz vairākām dienām ir jādodas projām dzīt lopus un dēls paliek viens pats:

Alnis durvju priekšā palika viens. Pats lielais, pats mazais. Viens svešā zemē, svešā mājā, svešos cilvēkos. (..) ar šo rītu sākas Aļņa pirmie soļi uz vīra takas. Viņam, tāpat kā indiāņu zēniem, nu pašam jāmacās pastāvēt, aizsargāties, cīnīties ar ļaunumu, badu, aukstumu.¹⁷⁰

Vanagas varone, neskatoties uz savu lielo pieķeršanos dēlam, ļoti pragmatiski izvērtē savas iespējas palīdzēt zēnam dzīvot izsūtījuma apstākļos, ja ar viņu (māti) kas ļauns notiktu. Tā kā mātei ir slikta veselība, un izsūtījuma skarbie apstākļi un smagais darbs to pasliktina, māte, slima būdama, pat sarunā ar vietējo darba devēju, ka viņas nāves gadījumā viņas ķermenis vienkārši izmetams taigā, lai viņas nāve tik ļoti nesāpinātu dēlu un nebūtu apgrūtinājums citām latviešu sievietēm, viņu apglabājot. „Es neticēju, ka dzīva sasniegšu bāzi, tāpēc teicu vedējam, ja ceļā nomirstu, lai izmet turpat taigā, lai atkrīt dēlam pārdzīvojums un latvietēm rūpes par apglabāšanu.”¹⁷¹

168Liepa, Anita. *Ekshumācija*. Rīga: Liesma, 1990, 440. lpp.

169Turpat, 440. lpp.

170Vanaga, Melānija. *Veļupes krastā*. Rīga: Liesma, 1991, 61. lpp.

171Turpat, 1991, 62. lpp.

Kad izsūtīto bērnu amnestijas laikā Melānijas Vanagas varones dēlam izdodas atgriezties Latvijā, māte izjūt prieku, ka bērns ir pasargāts no savas bērnības un jaunības izniekošanas Sibīrijas nometinājumā, tomēr viņa izjūt milzīgu tukšumu visos garajos izsūtījumā pavadāmajos gados.

Secinājumi par 3. nodaļu:

1. Trimdas vēstījumi uzrāda būtisku atsvešinātību bērnu un vecāku, īpaši mātes–meitas attiecībās, ko nosaka dažāda veida traumatiska pieredze. Līdzīgu atsvešinātību uzrāda arī Latvijas telpā radītā literatūra (Billes triloģija), kas var būt rezultāts gan tradicionālajam bērnu un vecāku attiecību modelim, gan konkrētu vēsturisku apstākļu ietekmei.
2. Izsūtījuma vēstījumos bērnu un vecāku attiecības tiek reprezentētas kā harmoniskas; iespējams tāpēc, ka bērnus un vecākus satuvina izdzīvošanas nepieciešamība, gan arī tāpēc, ka tas ir tipiskāks ģimenes attiecību reprezentācijas veids latviešu literatūrā.
3. Meitām ir daudz grūtāk pretoties arhetipiskajiem un patriarhālajiem sabiedrības / kopienas priekšstatiem, kas viņu balsis sabiedrībā padara subalternas un būtiski ierobežo viņu brīvību, arī brīvību verbalizēt savas traumas un meklēt produktīvus veidus to dziedināšanai.
4. Māte un meita Agates Nesaulas romānā „Sieviete dzintarā” ir līdzīgākas nekā viņām šķiet, jo abas ļoti ilgstoši meklē ceļus uz savstarpēju piedošanu un sapratni.
5. Mātes-meitas attiecību modeļi ir ļoti noturīgi, jo tos stiprina arī meitu un dēlu atšķirīgie socializācijas modeļi, kuros meitas ir vairāk atkarīgas un tiek vērtētas pēc savām attiecībām ar citiem cilvēkiem, kamēr dēli dominējoši tiek vērtēti pēc saviem individuālajiem sasniegumiem, ne tikai attiecībām ar citiem cilvēkiem.

4. Telpas poētika un priekšmetiskā pasaule

Homi Baba grāmatā „Kultūras novietojums”, atsaucoties uz Franca Fanona tēzi par to, cik svarīgi pakļautām tautām ir atgūt savas tradīcijas un nomākto vēsturi, uzsver arī briesmas, kas rodas no pārāk lielas pieķeršanās identitātei un tās fetišizācija. Palikt bez mājām nenozīmē būt bezpajumtniekam; nemājīgumu/bezmājīgumu nav iespējams viegli iedalīt ierastajās privātā un publiskā kategorijās. Nemājīgums piezogas kā paša ēna savā mājā, kura pēkšņi ir pakļauta milzīgām pārmaiņām. Bezmājīgums kļūst par pārrobežu un starpkultūru iniciāciju. Mājas telpas samazinājums kļūst par vēsturisku notikumu norises vietu.¹⁷²

Sandra Sebre rakstā „Māte, māja un „es” jaunākajos latviešu sieviešu autobiogrāfiskajos darbos” 1999. gadā liek vienlīdzības zīmi starp jēdzieniem „māte” un „māja”.¹⁷³ Lai gan šie jēdzieni nav identi, to lietošana cieši blakus norāda uz šo jēdzienu tuvumu sieviešu autobiogrāfiskajos vēstījumos. Tomēr tajos ļoti svarīga ir arī vide – daba un cilvēku veidotā telpa, krāsas un priekšmeti, jo vēstītājam pieejamā pasaules telpa ļoti bieži ir ierobežota un/vai citu noteikta. Tas vēl svarīgākas padara tās telpas daļas un elementus, kurus vēstītājs izvēlas aprakstīt, iekļaut savā redzeslaukā (novērtēt) vai/un mēģināt ietekmēt (mainīt). Agatei Nesaulei svarīgāka par lielo telpu ir mazā telpa, kuru viegli var mainīt un papildināt ar krāsu un (krāsainiem) priekšmetiem.

Melānijas Vanagas romāna varone ar labpatiku un prieku runā par Sibīrijas dabu. Viņa dabā saskata diženumu un skaistumu, kuru tur nesaskata pat vietējie iedzīvotāji. Citas autore pozitīvā kontekstā par dabisko vidi runā daudz mazāk. Sandras Kalnietes varonēm daba ir drīzāk briesmas un apdraudējums (tāli gājieni uz pastu, aukstums, sniega vētras). Nesaule savā vēstījumā dabas tēlojumu iekļauj tikai par Latviju, ne Vāciju un ASV. Latvijas bērzs, kas redzams no bēgļu kuģa, ģimenei atstājot Latviju, ir gandrīz pēdējais dabas vides objekts romānā, izņemot vēstītājas stādītās un lolotās puķes pie sava mājokļa trimdā ASV, kas romānā pieminētas bieži.

¹⁷² Bhabha, Homi K. *The Location of Culture*. London and New York: Routledge, 1994, p. 9.

¹⁷³ Sebre, Sandra. Māte, māja un „es” jaunākajos latviešu sieviešu autobiogrāfiskajos darbos. *Feministica Lettica*. Rīga: Zinātne, 1999, 52. lpp.

Šajā nodaļā tiks analizēts mājas/bezmājības koncepts un priekšmetu un krāsu funkcijas kara, trimdas un izsūtījuma pieredzes reprezentācijā postkoloniālajos autobiogrāfiskajos vēstījumos, katrai no kategorijām veltot vienu apakšnodaļu. Priekšmetiskā pasaule tiks analizēta, balstoties uz priekšmetu aprakstu Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintarā”, tā kā tajā ir visdetalizētākais un funkcionāli bagātīgākais sadzīves priekšmetu apraksts un krāsu lietojums.

4.1. Telpa, mājas un to neiespējamība

Mājas ir sākuma un atskaites punkts visos analizētajos darbos, izņemot Margitas Gūtmanes darbu „Vēstules mātei”. Mājas ir dzīves sākuma punkts un stabilizējošs elements. Mājas, to neaizskaramība, privātā un publiskā robežu atjaunošana ir svarīgas tēmas postkoloniālajā literatūrā. Homi Baba norāda, ka Freidam „nemājīgs” bija tas, kam būtu vajadzējis būt slepenam un apslēptam, bet kas ir nācis gaismā. Hanna Ārenta (Hanna Arendt) savukārt uzskata, ka privātais un publiskais attiecīgi ir lietas, kurām ir jāpaliek apslēptām un lietas, kuras var tikt parādītas. Viņa arī norāda uz publiskā un privātā plašo apvēsumu modernitātes laikmetā.¹⁷⁴ Feminisms norāda uz pilsoniskās sabiedrības patriarhālo, dzimumdiferencēto dabu, kas izjauc privātā un publiskā simetriju. Privātā un publiskā nošķirums ir kļuvis neskaidrs; tajā dzimumu lomas vairs glīti nesaskan ar publiskā un privātā dalījumu, bet papildina to dažādos neierastos veidos. Tas ir padarījis mājas telpu par vietu, kur notiek modernās varas normalizācija un pastoralizācija: personiskais ir kļuvis politisks un pasaule ir katrās mājās. Mājas nemājīgums ir saistīts ar personīgās, psihiskās vēstures traumatisko neviennozīmību (ambivalenci) un plašiem politiskās realitātes aspektiem.¹⁷⁵

Telpas, mājas un nemājas aspekti vēstījumos par izsūtījumu un trimdu ir atspoguļoti ļoti plaši – tie uzrāda vienas telpas un mājas modeļa sabrukumu un citu veidošanos.

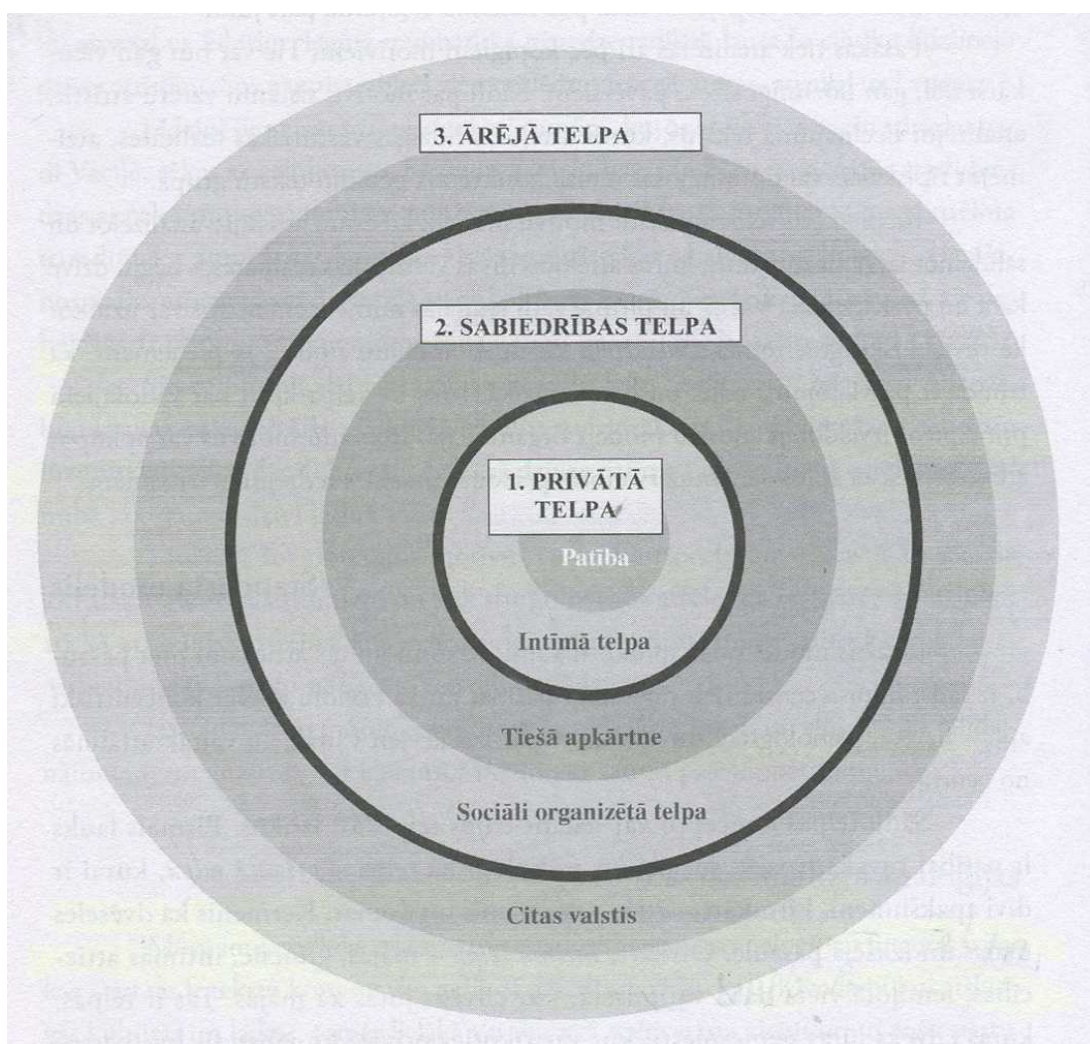
Juris Rozītis savā monogrāfijā „Trimdas literatūra” par telpu un laiku latviešu trimdas literatūrā un rakstā „Latviešu trimdas romāni kā dzīvesstāsti: analīzes modelis” raksturo standarta – sākotnējo - telpas modeli un šī modeļa transformācijas trimdas literatūrā. Šajā promocijas darbā līdzās trimdas telpas modelim tiks analizēti arī izsūtījuma telpas modeļi un to mainība laika gaitā.

¹⁷⁴ Bhabha, Homi K. *The Location of Culture*. London and New York: Routledge, 1994, p. 10.

¹⁷⁵ Turpat, p. 11.

4.1.1. Standarta telpas modelis

Standarta telpas modelis ir „ideālais modelis, lai aplūkotu kādu personu un tās attieksmi pret pasauli: fokusa centrā tiek novietota patība, un šo kodolu aptver koncentriski apli – fiziskā, psiholoģiskā un sociālā telpa, kas arvien vairāk un vairāk attālinās no centra.”¹⁷⁶ Juris Rozītis šādu telpu iedala trīs koncentriskos apļos.

1. att. Standarta telpas modelis

¹⁷⁶Rozītis, Juris. Latviešu trimdas romāni kā dzīvesstāsti: analīzes modelis. *Dzīvesstāsti: Vēsture. Kultūra. Sabiedrība*, Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 189. lpp.

1. Privātā telpa

Privātā telpa ir telpa, kuru veido patība un intīmā telpa. „*Patība* – ķermenis un domas. Ķermenis kā dvēseles mājas un iekšējā pasaule.” Intīmā telpa – mājas, ģimene, vietas pilsētā un dabā, kur cilvēks jūtas kā mājās. Tā ir telpa, kurā cilvēks var rīkoties privāti un izbaudīt ļoti personiskas emocijas.

Anitas Liepas romānā „*Ekshumācija*” un Agates Nesaules romānā „*Sieviete dzintarā*”, Sandras Kalnietes darbā „*Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos*” māja ir izejas punkts – romāna sākuma daļas telpa ir stabilas un kārtīgas mājas, ko iekopuši vai nu varoņu vecāki, vai paši vēstītāji. „*Ekshumācijā*” tās ir nelielais, bet kārtīgais Sondoru ģimenes dzīvoklītis Rīgā, kur divās istabās mitinās astoņi cilvēki:

Vecgada vakarā Jānīti liek gulēt Ernas guļvietā vecāku istabā, ko puķains aizslietnis daļa uz pusēm, izveidojot it kā divas nelielas telpas. Vienā – skapis, lāde, vecāku gultas, otrā abu māsu šaurās, cietās kušetītes un Emmas spoguļa galdiņš. Skopa, vienkārša strādnieku ģimenes iedzīve. Vienīgais greznums – kupls asperāgs uz balta postamenta un skaisti aizkari pie logiem. Uz smalka lindiņu tīkla ar baltu zīdu šūdināti raksti. (..) puiku istabā no galda aizvāktas grāmatas, uzklāts Jāzepa mātes austeris, uzlikti kāzās sadāvinātie trauki, niķelēti dakšiņi un nažu paliktņi.¹⁷⁷

Romānā „*Sievietē dzintarā*” mājas ir plašās mācītājmājas ar iekopto dārzu un skaisto apkārtni. Mājai apkārt aug koki, pagalmā ir sastādīti košumkrūmi un iekoptas puķu dobes. Mācītājmāja ir pašpietiekama pasaule, kas dzīvo pēc savas kārtības un pēc savām tradīcijām:

Mācītājmāja šķiet milzīga. Garš ceļš vijas cauri parkam līdz pat verandai, kas apaugusi ar vīteniem. Līdzās mājai ziedēja jasmīni un ceriņi, es atceros to smaržu. Rudenī mēs garo, nopietno ozolu un sarkano kļavu lapas savērām uz stieples. Vēlāk tās pa piecām un sešām reizēm lika zem neceptas saldskābmaizes klaipiem. Reizēm klaipa garozā varēja samānīt lapu rakstu.”¹⁷⁸

Mājas intīmajai telpai pieder arī ģimenes draugi, ka ierodas uz viesībām un muzikāliem vakariem Agates vecāku mājās, kā arī komponists Sniegs, kas spēlē ērģeles

¹⁷⁷ Liepa, Anita. *Ekshumācija*. Rīga: Liesma, 1990, 21. lpp.

¹⁷⁸ Nesaule, Agate. *Sieviete dzintarā*. Rīga: Jumava, 1997, 10. lpp

tēva vadītajā baznīcā un ir ģimenes tuvs draugs. Kā vēlāk izrādās, arī Agates un Beātes mātes romantiskas aizraušanās objekts.

2. Sabiedrības telpa

Sabiedrības telpa ir telpa, kuru veido tiešā apkārtnē un nedaudz tālāk no apļa centra sociāli organizētā telpa. „Tiešo apkārtni veido draugi, draugu mājas, darbavieta, kolēģi, cilvēki, kurus sastopam ikdienā – pārdevēji, pastnieki, mājas saimnieks, kaimiņi u.tml.”¹⁷⁹ Nākamais solis uz ārpusi ir *sociāli organizētā telpa*, kurā cilvēki darbojas dažādās jomās (sociālā, politiskā, kultūras un ekonomikas). Šajā telpā cilvēks ir pilsonis, nodokļu maksātājs, patērētājs; viņš ir pakļauts lielākiem, sabiedrību veidojošiem spēkiem. Cilvēki, kurus sastop šajā līmenī, pilda sabiedriskas funkcijas – tie ir bankieri, policisti, politiķi, kā arī personas, kuras pazīst tikai vārda pēc – tās ir dažādas valsts amatpersonas un sabiedrības locekļi.¹⁸⁰ Tā ir telpa, kura pirms kara tika identificēta ar *dzimteni* – Latviju.

Sabiedrības telpa un sociāli organizētā telpa analizētajos darbos īpaši daudz netiek atspoguļota, jo dzīve privātmājā lielā mērā nodrošina dzīves pašpietiekamību un relatīvu autonomiju. Melānijas Vanagas „Veļupes krastā” ir attēloti kaimiņi lauku pagastā un dziesmu svētki Daugavpilī, kurus dažas dienas pirms izsūtījuma sākšanās apmeklē valsts prezidents Kārlis Ulmanis.

Anitas Liepas romānā „Ekshumācija” aiz personīgā mājokļa otrs svarīgs toposs ir cietoksnis – Daugavpils cietoksnis, kur dien vēstītājas mātes brālis kapteinis Anatolijs Sondors un kas ir ne tikai tēvoča darba vieta, bet lielā mērā ir visu pilsētas dzīvi organizējošā ass, kurā notiek valsts svētki un no kura Latvijas armija uzrauga mierīgo dzīvi valstī.

3. Ārējā telpa

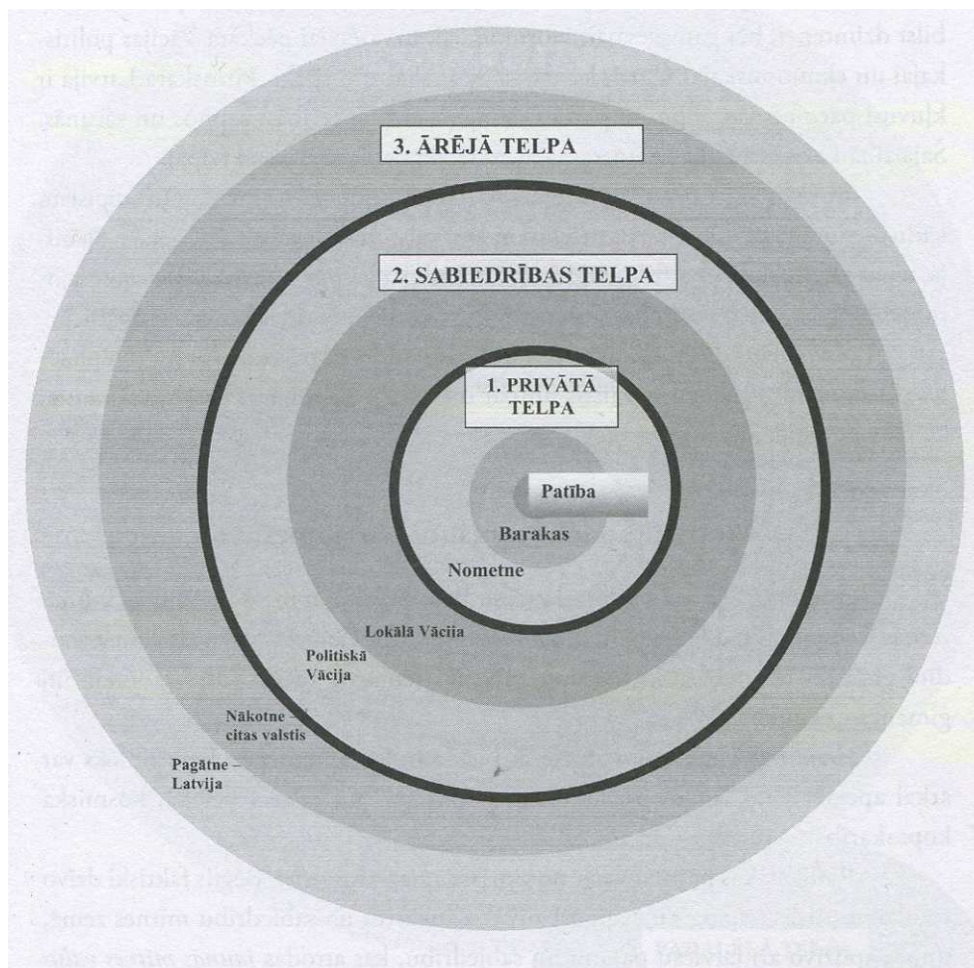
Ārējā telpa ir telpa, kas sastāv no citām valstīm un kosmiskās telpas. Tā ir pasaule, kuru cilvēki pazīst no attāluma, pateicoties izglītībai, izlasītajam, redzētajam un dzirdētajam. Šī pasaule ir atšķirīga valodas, paradumu, klimata un dabas dēļ.

¹⁷⁹ Rozītis, Juris. Latviešu trimdas romāni kā dzīvesstāsti: analīzes modelis. *Dzīvesstāsti: Vēsture. Kultūra. Sabiedrība*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 189.lpp.

¹⁸⁰Turpat, 189. lpp.

4.1.2. Nometinājuma, DP nometņu un trimdas dzīves vietas

Juris Rozītis piedāvā motīvu modeli romāniem par pārvietoto personu nometnēm, kuru var izmantot, analizējot arī izsūtījuma telpas modeļus.

2. att. Telpas modelis par nometinājuma, DP nometnēm un trimdas sākuma posma dzīves vietām

1. Privātā telpa (patība un intīmā telpa), kura izvietota barakās un nometnēs.

Starp normālo un šo modeli pastāv trīs galvenās atšķirības: „Pirmkārt, *privātā telpa* vairs nav ģimenes un intīmo attiecību telpa. Šajos romānos ģimene ļoti bieži ir sašķelta – karš, izsūtījums un trimda ir izšķīrusi tuviniekus, „izkaisījis tos pa malu malām vai pat nogalinājusī” Tagad *privāto telpu* bieži apdzīvo svešinieki – citi bēgļi, kas barakās mitinās

cieši blakus. Privātumu iegūt nav viegli.”¹⁸¹ To pašu var attiecināt arī uz izsūtījumu, kur cilvēki mitinās vai nu pie izsūtījuma vietu pamatiedzīvotājiem/sibīriešiem, vai pašu uzceltās, šaurās barakās, kur par privātumu un intimitāti nav iespējams pat iztēloties.

Melānijas Vanagas romāna „Veļupes krastā” varone visu laiku tiecas pēc mājām – **viņa romāna gaitā vairākas reizes iekārto mitekli**. Daudzi no tiem viņai ir jāatstāj vai nu to nepiemērotības dēļ, vai tāpēc, ka varone zaudē tiesības tajā dzīvot. Tomēr cīņa pēc savas vietas ir ļoti būtiska Sibīrijas dzīves daļa – viena no būtiskākajām līdzās pārtikas sagādei un rūpēm par nepilngadīgo dēlu.

Sandras Kalnietes prozas darbā māja un mājoklis ir minēti daudz mazāk nekā Anitas Liepas vai Melānijas Vanagas romānos. Mājoklis šajā gadījumā ir nesvarīgs, salīdzinot ar rūpēm par pārtikas sagādi un cīņu ar slimībām.

2. Sabiedrības telpa

Pārvietoto personu nometņu kontekstā Juris Rozītis sabiedrības telpu un tiešo telpu iedala divās atšķirīgās telpās – nometnes telpā un telpā ārpus nometnes. „Šīs telpas nodala skaidra robeža – nometnes sēta un vārti. Nometne ir vistuvākā ikdienas telpa, tajā bēglis ir saskarē ar saviem likteņbiedriem, nometnes administrāciju u.tml. Nākamā telpa ir vācu sabiedrība aiz nometnes žoga – tur dīpīši dodas meklēt ēdienu un darbu, apmeklē koncertus un krogu”.¹⁸²

Izsūtījuma gadījumā sabiedriskās telpas modelis ir līdzīgs – to veido citi izsūtītie, kolhozu administratori un čekisti, kas ir tiešā kontaktā ar izsūtītajiem. Nosacīti nākamā sabiedriskās telpas daļa ir izsūtījuma vietu vietējie iedzīvotāji un to institūcijas, kuru gan ir ļoti maz – slimnīcas, pasts, varbūt vēl pāris vietas.

Latvieši izsūtījumā tiek galvenokārt viens pie otra mājās, jo citu publisku tikšanās vietu nav. Melānijas Vanagas varone ir tā, kas savu māju jo plaši atver citiem latviešiem – gan lai palīdzētu viņiem, gan dažkārt, lai saņemtu palīdzību pati vai viņas dēls. Viņas dēls Alnis ir viens no nedaudzajiem izsūtītajiem latviešu jauniešiem, kas tiek iesaukts Padomju

¹⁸¹Rozītis, Juris. Latviešu trimdas romāni kā dzīvesstāsti: analīzes modelis. *Dzīvesstāsti: Vēsture. Kultūra. Sabiedrība*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 191. lpp.

¹⁸²Turpat, 192. lpp.

Armijā, bet pēc tam tomēr tiek no dienesta atbrīvots, pamatojoties uz viņa un viņa vecāku izsūtījuma vēsturi. Kad dēls ierodas pie joprojām izsūtījumā dzīvojošās mātes un smagi saslimst, citi latvieši mēģina jaunajam puisim palīdzēt, cik vien ir viņu spēkos. Latviešu kopiena izsūtījumā ir saliedēta un stipra:

Uzzinājuši par Alni, sanāca latvietīši un citi draugi, sanesa veļu un šo to no pārtikas. Negribējās pieņemt, jo mums pašiem tagad bija vairāk nekā vienam otram citam, bet atnesto atpakaļ neviens vairs neņēma.¹⁸³

Margitas Gūtmanes varones pirmās mājas ir bēgļu nometnes Vācijā, kur ir pagājuši meitenes agrīnā bērnība kopā ar tanti.

Margitas Gūtmanes darba varones zaudējums ir dubults, pat trīskāršs – viņa jau kā mazs bērns ir zaudējusi savu privāto, sabiedrisko un arī ārējo telpu, kurai justies piederīgai. Gūtmanes varone ir zaudējusi ne tikai māti, arī viņas dzimtā pilsēta tiek noslaucīta no zemes virsas. Sieviete zaudē savu dzimto pilsētu bez iespējas to jebkad iepazīt. Pēctecība, atgriešanās mājās, nav iespējama, jo tas, kas reiz bija Jelgava, vairs tajā pašā arhitektoniskajā un telpas iekārtojuma ziņā vairs nepastāv.

Jelgava ir dzimtā pilsēta vēl vienai trimdas rakstniecei Benitai Veisbergai. Viņa vēl kā bērns iepazīna Jelgavu un kopā ar vecākiem bēga no tās uzreiz pēc tam, kad pilsētu 1944. gadā sabombordēja Sarkanā armija:

No karstajiem pelniem, nesadegušajiem mūriem plūda svelme, savienodamās ar saules karstumu, kas spiedās uz zemi no brūnajām debesīm. Tā mēs gājām ārā – lēnām apkārt skatīdamies, kur kājas liekam, ka neiekāpjam kvēlojošās oglēs, ka nesapinamies elektrības un tālruņu vados, kas, stabiem nodegot, bija sakrituši uz ielām. Un tomēr – man liekas – ka manī bija sajūta, ka pelnu kaudzes, palikušie skursteņi, mūri, kāds atstatāk stāvošs pussadedzis koks – ka tas tomēr vēl kaut kas bija. Vismaz to māju pelni, kas te bija stāvējušas. To gars vēl nebija tās pilnīgi atstājis, kūpēdams tas cēlās no drupām. Tā vēl bija Jelgava, ko es atstāju.¹⁸⁴

¹⁸³ Vanaga, Melānija. *Veļupes krastā*. Rīga: Liesma, 1991, 306. lpp.

¹⁸⁴ Veisberga, Benita. *Brīnumaini*. Orinda: autores izdevums, 1985, 72. lpp.

3. Ārējā telpa

Runājot par DP nometņu telpas modeli, Juris Rozītis uzsver, ka „Trešā un pati dramatiskākā pārmaiņa ir tā, ka sabiedrības telpa vairs neatbilst dzimtenei, bet gan svešajai, sabrukušajai, uzvarētajai pēckara Vācijas politiskajai un ekonomiskajai telpai, ko pārvalda sabiedroto spēki. Pirmskara Latvija ir kļuvusi par neesošu telpu, tā pastāv vienīgi atmiņās, cerībās, sapņos un sarunās. Šajā ziņā Latvija līdzinās netveramajai, abstraktajai kosmiskajai telpai.”¹⁸⁵

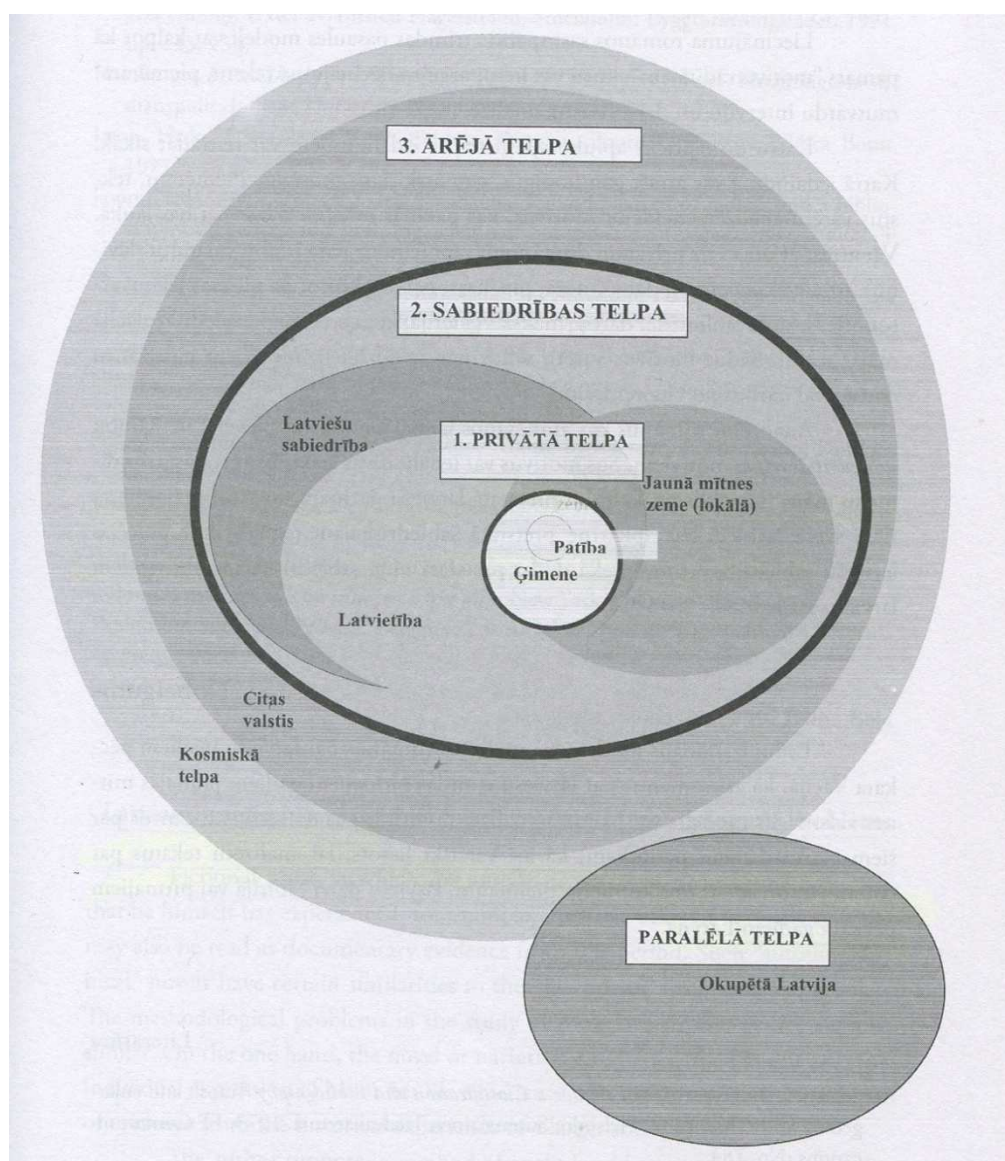
Izsūtījuma vēstījumos ārējo telpu veido Latvija, kas ir nonākusi svešas valsts okupācijas varā, Padomju Savienības teritorijā, kurā norisinās karš un citi latvieši nonākuši izsūtījumā un Gulaga nometnēs latvieši, kuru atrašanās vietu ir grūti noskaidrot.

¹⁸⁵ Rozītis, Juris. Latviešu trimdas romāni kā dzīvesstāsti: analīzes modelis. *Dzīvesstāsti: Vēsture. Kultūra. Sabiedrība*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 193. lpp.

4.1.3. Telpas modelis par apmešanos jaunā zemē

Jura Rozīša telpas modelis par apmešanos jaunā zemē tiks attiecināts arī uz vēstījumiem par izsūtījumu, ar „apmešanos jaunā zemē” saprotot nevis tikai latviešu emigrantu ierašanos savās patstāvīgajās dzīves vietās pēc bēgļu gaitām un DP nometnēm, bet arī izsūtīto Latvijas iedzīvotāju atgriešanos Padomju Latvijā. Tie Latvijas iedzīvotāji, kas tika izsūtīti 1941. gada 14. jūnijā atgriezās citā valstī.

Juris Rozītis savā telpas modelī romānos par apmešanos jaunā zemē telpu iedala trīs līmeņos.

3.att. Telpas modelis par apmešanos jaunā zemē

1. Privātā telpa

Juris Rozītis norāda, ka „Romānos, kuros attēlota latviešu trimdinieku apmešanās jaunās mītnes zemēs, vērojamas radikālas pārmaiņas telpas modelī”.¹⁸⁶

Privātā telpa ietver patību un ģimeni. Šajā telpas modelī, atšķirībā no nometinājuma nometnēm, „centrālā vieta atkal tiek ierādīta ģimenei un mājai”.¹⁸⁷ Romānos par apmešanos jaunā zemē galvenās tēmas ir mājas vides radīšana un ģimenes uzturēšana.

Privātās telpas atjaunošana, vismaz daļēja, notiek arī to cilvēku telpā, kas atgriezās no izsūtījuma Sibīrijā un Tālajos Ziemeļos. Bijušie izsūtītie sastapās ar daudziem ierobežojumiem, atgriežoties dzimtenē, piemēram, aizliegumu apmesties savā iepriekšējā dzīves vietā, aizliegumu ieņemt zināmus amatus un strādāt noteiktās profesijās. Ļoti spilgti šie ierobežojumi aprakstīti Lūcijas Ķuzānes grāmatā par dzejnieku un prozaikā Aleksandru Pelēci „Dzejnieks Aleksandrs Pelēcis”. Aleksandrs Pelēcis pēc 16 gadu izsūtījuma nedrīkstēja strādāt kvalificētu darbu un dzīvot Rīgā. Viņš visu sava darba mūžu pēc atgriešanās no izsūtījuma bija Komunālo uzņēmumu kombināta (KUK) darba brigādes strādnieks, kas vica visvienkāršākos un smagākos pilsētas labiekārtošanas un uzturēšanas darbus.

Agates Nesaules varonei spēja nodrošināt drošas mājas savam dēlam ir viens no dzīves lielākajiem sasniegumiem līdzās akadēmiskajiem un profesionālajiem panākumiem. „Katrs solis man sagādāja prieku par paveikto un varas sajūtu, jo laulībā es necerēju to rast. (..) Es spēju sagādāt savam dēlam Borisam drošas un ērtas mājas, tagad viņš gatavs uzsākt studijas koledžā, mani kolēģi mani cienīja.”¹⁸⁸

Attiecībā uz vēlmi iekārtot savu mājokli, cik ātri vien iespējams, Agates Nesaules un Margitas Gūtmanes darbi ir atšķirīgi no Latvijas autoru darbiem – māja, mājoklis tiek pieminēti daudz mazāk. Gūtmanes varone prozas darbā „Vēstules mātei” pat noliedz mājas jēdzienu kā tādu – viņai liekas dīvaini kaut kur iesakņoties, kaut kur palikt uz ilgu laiku.

¹⁸⁶ Rozītis, Juris. Latviešu trimdas romāni kā dzīvesstāsti: analīzes modelis. *Dzīvesstāsti: Vēsture. Kultūra. Sabiedrība*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 192. lpp

¹⁸⁷ Turpat, 192. lpp.

¹⁸⁸ Nesaule, Agate. *Sieviete dzintarā*. Rīga: Jumava, 1997, 236. lpp.

Nesaule, gluži pretēji, aprakstot viesības latviešu Bērziņu ģimenē ASV, norāda, ka skaistām lietām un mājoklim ir ļoti augsts statuss latviešu trimdas sabiedrībā:

Bērziņu plašā māja atrodas vienā no Indianapolisas pārtikušākajām priekšpilsētām. Tajā ir mēbeles, smalks porcelāns, latviski kokgrebumi, māla trauki, izšuvumi. Nevienam pat neienāktu prātā, ka pirms trīsdesmit gadiem tās saimnieki bijuši bēgļi.¹⁸⁹

Ticību latviešu vēlmei un spējai jebkur iekārtot savas mājas rakstā par bēgļu gaitām Vācijā uzsver „Aldaunes” varone – žurnāliste:

Liela daļa latviešu meklēja glābiņu svešā zemē un dalījās ar kaimiņu tautu viņas skaudrajā liktenī, kas jo dienas jo bargāk mūs visus piemeklē. Daudziem bij šeit mājvietas, jo latvietis pat uz akmens radīs sev paliekamu vietu; mēs turējāmies cieši kopā, jo gribējām pat svešumā ap sevi dzirdēt tikai savu mātes valodu un neizklīst pa vienam visos vējos.¹⁹⁰

Māja, pēc savas gaumes iekopta vide, reprezentē spēju sākt dzīvi no jauna, kas ir ļoti svarīgi latviešiem kā tautai kopumā, jo latvieši ir tauta, kam māja ir tik svarīga, bet viņi bija spiesti masveidā atstāt savu dzimteni. Pilnīgs pretstats šai vēlmei un spējai ir Margitas Gūtmanes grāmatas „Vēstulēs mātei” varones atziņa, ka nekur vairs māju nav, un tās arī vairs nav iespējamās. No vienas puses, Gūtmanes varone ilgojas pēc mājām, kuru viņai nekad nav bijis – viņai nav pat atmiņu par tām. No otras puses, Gūtmanes varoni baida pati ideja par mājas iekārtošanu, par iesakņošanu un piesaistīšanos kādai vietai:

Es nekad neesmu sapratusi un nekad nesapratīšu, kā var kādā vietā – kaut kur – iekārtoties uz palikšanu – uzcelt māju, nopirkt dzīvokli, maksāt parādus – visu mūžu. Un visu mūžu būt pienaglots šai vietai. Mana iekšējā atrašanās vieta vienmēr ir citur. Tikai es nezinu, kur. Es to esmu pazaudējusi. Es esmu nekur. *Identita nomade*. Nomadu identitāte. Ja mani mēģina iedēstīt, es jūtos izrauta ar visām saknēm.¹⁹¹

¹⁸⁹Nesaule, Agate. *Sieviete dzintarā*. Rīga: Jumava, 1997, 243. lpp.

¹⁹⁰Toma, Velta. *Aldaune*, Rīga: Liesma, 1991, 95.lpp.

¹⁹¹Gūtmane, Margita. *Vēstules mātei*. Rīga: Preses nams, 1998, 44. lpp.

2. Sabiedrības telpa

Sabiedrības telpa ietver divus savstarpēji pārklājošos segmentus - latviešu sabiedrība (un latvietība) un jaunā mītnes zeme (lokālā). Juris Rozītis šo telpu raksturo šādi: „Radikālas pārmaiņas ir notikušas sabiedrības telpā. Bēglis faktiski dzīvo vienlaikus divās telpās. Viņš apgūst tuvāko apkārtni un sabiedrību mītnes zemē, tomēr apdzīvo arī latviešu pasauli un sabiedrību, kas atrodas *jaunās mītnes valsts politiskajā, ekonomiskajā un kultūras telpā.*”¹⁹² (Šeit un citur citātos autora izcēlums).

Sabiedrības telpa ir mainījies arī tiem cilvēkiem, kas no **izsūtījuma** atgriezās Latvijā – tajā ir daudz vairāk krievu valodas, bieži redzamas militārpersonas un miliči, cilvēki ir kļuvuši noslēgti un pat ģimenes locekļi un bijušie draugi izvairās no kontakta ar tiem cilvēkiem, kas atgriezušies no izsūtījuma.

Melānijas Vanagas vēstītāja fizisko telpu Sibīrijā un Krievijā, neskatoties uz savu mīlestību pret Sibīrijas dabu, redz kā neglītu un padomju varas ietekmētu. Atceļu uz Latviju no izsūtījuma pēc 16 gadiem viņi apraksta šādi:

Vilciens atgāja pulksten 18.42., uzsāka lēnu, smagu gaitu. Tumsā palika ciešanu zeme. Bet svētdienas rīts jau staigāja pa Rietumsibīrijas līdzenumu. Reti pavīdēja kāds kolhozs ar lielām lopu kūtīm, bet maziem, sakritušiem cilvēkmājokļiem. Mājeles arī pa stacijām mazas, zemas, ar šķībiem žodziņiem ap 15 sotkām zemes. Pašas stacijas ar bagātu sliežu tīklu, bērzu birzi vai apsāju zaļumam un bezgaumīgām statujām vēl bezgaumīgākā aptuvienē. Un viss spocīgi nokvēpis, viss, kur vien ogļu un dūmu kvēpi varējuši uzkrīst un pielipt. Kādā stacijā pat bērzu zari bij tā aplīpuši melnām vērpātām, ka atgādināja melnu nāves valsti. Neredzēts un satricinošs skats.¹⁹³

Izsūtījuma vēstījumos praktiski nav sabiedrisku telpu vai vides, ar kuru identificētos izsūtītie latvieši; viss, ko izsūtītie uzskata par savu sabiedrisko telpu, ir viņu pašu vai citu latviešu mājokļi.

¹⁹² Rozītis, Juris. Latviešu trimdas romāni kā dzīvesstāsti: analīzes modelis. *Dzīvesstāsti: Vēsture. Kultūra. Sabiedrība*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 192. lpp.

¹⁹³ Vanaga, Melānija. *Veļupes krastā*. Rīga: Liesma, 1991, 410. lpp.

3. Ārējā telpa

Ārējo telpu veido citas valstis un kosmiskā telpa. Pirmskara trimdas gadījumā šis telpas modelis ir pietuvinājies normālam, „dabiskajam” telpas modelim. *Ārējā telpa* pamazām atgriežas pie „standarta modeļa”. Trimdinieki atkal var domāt un interesēties par citām zemēm un kultūrām, kā arī reflektēt par sevi un cilvēci lielākās, kosmiskās kopsakarībās.

„Radikālākās pārmaiņas ir notikušas *sabiedrības telpā*. Bēglis faktiski dzīvo vienlaikus divās telpās. Viņš apgūst tuvāko apkārtni un sabiedrību mītnes zemē, tomēr apdzīvo arī latviešu pasauli un sabiedrību, kas atrodas *jaunās mītnes valsts politiskajā, ekonomiskajā un kultūras telpā*.”¹⁹⁴

„Arī *latviešu sabiedrība* pastāv divos līmeņos. Tuvāko telpu aizpilda draugi un latviešu sanāksšanas.” Latviešu sanāksšanas un viesības kā latviešu kopienas identitātes izpausme spilgti parādās Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintarā”. Latviešu sanāksšanas ārkārtīgi kaitina varones vīru Džo, kas ar laiku aizliedz Agatei tajās piedalīties. Margitas Gūtmanes darbā „Vēstules mātei” nekādas latviešu kopienas kopējas darbības tieši atspoguļotas netiek.

„Pastāv telpa plašākā nozīmē – to veido latvietība kā jēdziens, kultūras identitāte, politiska vienība. Trimdai ir politiska un kultūras misija. „Šo misijas sajūtu ļoti spēcīgi uzrāda Veltas Tomas romāns „Aldaune”, romāns „Sieviete dzintarā” – mazākā mērā, un Margitas Gūtmanes darbs „Vēstules mātei” – neuzrāda tieši, lai gan tieši Margita Gūtmane ir ļoti strādājusi pie tā, lai saglabātu un izkoptu savu latviešu valodu, viņa ir arī vienīgā no šeit analizētajām trimdas autorēm, kas atgriezies uz patstāvīgu dzīvi Latvijā.

Tiem cilvēkiem, kas atgriezās no deportācijām un arī visiem citiem Latvijas iedzīvotājiem, ārējā telpa – citas valstis – kļuva praktiski nepieejamas. Kontakti ar citām valstīm pastāvēja tikai tik, cik to pieļāva padomju ideoloģijas kontrolētās izglītības un masu mediju sistēmas. Padomju Latvijā pasaules ārējā telpa būtiski sašaurinājās. Arī kontakti ar radiniekiem, kas kara nobeigumā (1944. gadā) bija izceļojuši uz Rietumiem, bija praktiski neiespējami. Nebija iespējama pat ģimeņu atkalapvienošana, ja radinieki

¹⁹⁴ Rozītis, Juris. Latviešu trimdas romāni kā dzīvesstāsti: analīzes modelis. *Dzīvesstāsti: Vēsture. Kultūra. Sabiedrība*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 192. lpp.

atrada viens otru pēc Otrā pasaules kara beigām, kad pasaule tika sadalīta divās ideoloģiskās nometnēs, kuras šķīra dzelzs priekšsargs. Situāciju, kad no gulaga nometnes atgriezās izsūtīts latviešu virsnieks, kuru viņa uz ASV emigrējusī sieva ir uzskatījusi par mirušu, ir aprakstīta Valdemāra Kalniņa romānā „Vēstule no dzimtenes” (Rīga, Zinātne, 1991, romāna teksts publicēts pēc 1957. gada izdevuma).

4. Paralēlā telpa

Paralēlā telpa ir telpa, kurā tagad ir nonākusi okupētā Latvija. „Nākamā radikālā pārmaiņa, kas raksturīga šiem romāniem, ir pilnīgi jaunas, nerasniedzamas telpas izveidošanās. Šī telpa, lai arī pilnībā nodalīta no latviešu trimdinieku ikdienas telpas, tomēr ir vitāli nozīmīga un ietekmē viņu domas un dzīvi. Tā ir okupētās Latvijas telpa, par kuru trimdinieks nepārtraukti domā, bet kas viņam ir nepārskatāma un nerasniedzama pasaule, jo atrodas ārpus viņa tagadējās īstenības.” Arī Padomju Latvijas iedzīvotājiem pēc 1940. gada bijusi neatkarīgā Latvijas valsts kļuva par paralēlo, nekad vairs nerasniedzamo telpu. Šī valsts viņiem ir zudusi realitāte.

Latvija kļūst par zaudēto paradīzi daudziem trimdiniekiem. Latvija ir kļuvusi īpaša to mentālo vērtību dēļ, kuras, laikam ejot, trimdinieku atmiņās kļūst vēl izteiktākas. Pēc grāmatas „Brīnumaini” iznākšanas Benita Veisberga intervijā ar Fredi Launagu raksturo veco Jelgavu kā pilsētu, kas pat kā vieta veicināja iedzīvotāju garīgu un intelektuālu darbību un izaugsmi:

Tikai tagad sāku aptvert, kas par vienreizēju vietu tā bija. Skolu, skolēnu, skolotāju – visāda vecuma gara gaismas meklētāju un kopēju pilsētu. Tumšzilās, brūnās, melnās samta cepurītes, kas kustējās ielās... un visiem viņiem bija stingras, veselas saites un saknes ar laukiem, ar mūsu zemi. (..) un brīnumainākais ir tas, ka ir iespējams cauri gadiem, tālumiem, iznīcināšanai sniegties un no tā vēl kaut ko saņemt. Klusas ielas, nelieli koka nami. Es redzu tiem cauri. Namos bija istabas, un istabās bija galdi. Rakstāmgaldi vai vienkārši kaut kādi galdi, un pie tiem sēdēja cilvēki. Rakstīja, lasīja, mācījās, strādāja, domāja, gudroja. Tas bija Jelgavas kluso ielu malās. (..) Klusums. Kastaņkoki aiz loga. Vienreizīgā Jelgava! Cik pateicīga šodien, te, esmu Aspazijai par viņas liecinājumu, ka cilvēkiem tur bija daudz laika. Varbūt Jelgavas gaisotnē, tradīcijās bija iesēdies, valdīja kaut kas, kas lika cilvēkiem laiku ņemt, paturēt sev – savām pārdomām, atmiņām, garīgām nodarbībām –

pretstatā pasaulīgākai, veikalnieciskākai trauksmei, kas toreiz valdīja Rīgā.¹⁹⁵ (Pasvītrojums mans – E.B.)

Latvija kā zaudētā, mitoloģizētā paradīze ir attēlota gan trimdas, gan izsūtījuma naratīvos. Tiem cilvēkiem, kas atgriezās no izsūtījuma uz Latviju, runāt par pārmaiņām un zudušo bija grūtāk nekā trimdiniekiem, jo tas, kas nāca zudušās Latvijas vietā, bija viņu ikdienas realitāte. Neatkarīgā Latvija, kuras valstiskā neatkarība tika zaudēta 1940. Gadā, no izsūtījuma pārnākušajiem cilvēkiem bija paralēlā, nekad neatgūstamā telpa.

¹⁹⁵ Veisberga, Benita. *Brīnumaini*. Orinda: autores izdevums, 1985, 56. lpp.

4.2. Krāsas un to funkcijas izsūtījuma un trimdas vēstījumos

Latviešu literatūras darbi par trimdas un izsūtījuma pieredzi krāsām vai to neesamībai piešķir lielu nozīmi, lai arī krāsu izmantojums analizētajos darbos nav pārāk bagātīgs un daudzveidīgs. Tikpat svarīgas, kā krāsas, ir tumsa un gaisma, kas bināro pretstatu sistēmā raksturo dzīvi izsūtījuma postā un trimdas atsvešinātībā, pretstatot to normālu attīstības gaitu ejošajai dzīvei pirmskara Latvijā un latviešu pamestajās mājvietās. Daudzveidīgs ir pelēkās krāsas lietojums un nozīmes. Varam runāt par vismaz četrām pelēkā nozīmēm – 1) pelēkais kā krāsas iztrūkums, kā sākotnējās krāsas pazušana pēc apģērba vai priekšmeta pārlietu biežas lietošanas, 2) pelēkais kā tāds, kam krāsa nekad nav piešķirta, nevīžīgais, netīrais, 3) pelēkais kā ikdienišķais, mietpilsoniskais, garlaicīgais un 4) pelēkais un tā toņi (sudrabpelēks) kā niansēts un elegants kolorīts, kas raksturo kvalitatīvus priekšmetus, vidi un izsmalcinātu gaumi.

Krāsa trimdas un izsūtījuma pieredzes tēlojumā, pirmkārt, tiek izmantota kā spēcīga sadzīves un vides raksturotāja, jo krāsas trimdā un izsūtījumā ārkārtīgi atšķiras no pierastajām, pirmskara Latvijas sadzīves krāsām. Otrkārt, krāsa tiek izmantota cilvēku, viņu emociju un psiholoģisko stāvokļu raksturošanai. Šeit dominē melnā un pelēkā krāsa, lai aprakstītu nelaipnos, nereti nežēlīgos varas pārstāvjus – izsūtījuma reglamenta realizētājus – un vietējos ļaudis izsūtījuma vietās, kara izvārdzinātos cilvēkus nometinājuma un pārvietoto personu nometnēs un dažādās kara epizodēs. Treškārt, krāsai ir simboliska nozīme – analizētajos darbos ar simbolisku nozīmi tiek lietotas trīs krāsas: sarkanā, kas raksturo ideoloģisko un politisko piederību padomju laikam un tā atribūtus, melnā, kas tiek izmantota, lai raksturotu pāridarījumu un ciešanas (īpaši „Veļupes krastā”), kuras uzliktas uz Sibīriju un Tālajiem Ziemeļiem deportētajiem cilvēkiem, un pelēkā krāsa, kas raksturo padomju radītās vides neglītumu un cilvēku bezpersoniskumu.

Trīs analizētajos darbos krāsas bieži vien pat netiek diferencētas; tās tiek aizstātas ar vispārīgu apzīmējumu „tumšs”, kas ir specifiskas krāsas iztrūkums vai neidentificējama krāsa. Krāsu lietojuma biežums tekstos nav liels; tāpat nevar noteikt kādas krāsas nozīmes piederību konkrētam literatūras tipam. Krāsu lietojumā dominē pretstats izsūtījums – normāla dzīve, kur izsūtījumu un trimdu raksturo dominējoši tumšais, pelēkā un melnā krāsa vai krāsu iztrūkums vispār, kamēr normālu pirmskara dzīvi raksturo dažādas krāsas – zils, zaļš, balts, sārts, to nokrāsas un nianses, kā arī sudrabs un zelts. Neviena krāsa nedominē un nav vienas krāsas dominantes vai tās īpašas nozīmes akcentēšanas. „Mazais,

zilais¹⁹⁶ kofērītis”, kurā Sandras Kalnietes māte Ligita ieliek nedaudzās lietas, gatavojoties pēkšņajam izsūtījumam, kura nopietnību un skarbumu neviens no ģimenes locekļiem tajā mirklī vēl neapjauš, kļūst par tādu kā robežzīmi starp pārtikušās un ģimenes lolotās jaunietes Ligitas dzīvi Latvijā un smago un ilgstošo cīņu par izdzīvošanu Sibīrijā.¹⁹⁷

Krāsa Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintarā” ir dzīvesprieka, dzīves pilnestīguma un piederības zīme; krāsas iztrūkums, savukārt, liecina par traumatisku un pārciešamu pieredzi un laiku. Krāsas tiek bagātīgi lietotas, aprakstot Agates bērnību pirmskara Latvijā, tad bēgļu gaitās un pirmajos dzīves gados ASV viss ir pelēks, krāsām atgriežoties tikai tad, kad dzīve vairākus gadus pēc kara normalizējas un Agates ģimene iedzīvojas ASV, kad Agate gūst panākumus skolā un angļu valodas apguvē.

Romāna varones Agates bērnības atmiņās par pirmskara Latviju ir liela krāsu bagātība un detalizācija par vecāku mājās esošajām lietām, priekšmetiem, ēdieniem un to krāsām. Mazā Agate atceras sīkākās detaļas un krāsu nianse traukiem un pasniegtajam cienastam kādā mātes rīkotā saviesīgā pasākumā: „Mamma sarīkojusi kārtējo muzikālo pēcpusdienu. Kalpone uzklāj smalku **balta** atlasa galdautu, uzliek trauslas tasītes un šķīvīšus ar **palsu** vijolišu virtenēm un **zelta** maliņām. Patvāris spoži mirdz. Viņa pasniegs tēju krievu gaumē, garās glāzēs ar slaidām, garām **sudraba** karotēm. Uz paplātes saliktas bezē kūkas ar avenēm, aprikožu groziņi, **tumšsarkani** ķirši.”¹⁹⁸ Bērna atmiņa ir fiksējusi vissmalkākās detaļas un krāsu nianse; vēlāk šos precīzās atmiņas procesus aizvieto izstumšana un aizmiršana, kad viss kara laikā pieredzētais un pārdzīvotais būs tikai pelēks.

Krāsas pazūd, ģimenei dodoties bēgļu gaitās un emigrējot no Latvijas. Krāsu iztrūkums un tikai pelēka krāsa raksturo bēgļu gaitas, kara laiku Vācijā un dzīvi DP nometnēs. Nometinājuma nometne, kur ģimene tiek ievietota, ierodoties Vācijā, ir pelēka, netīra un dubļaina: „Augsts dzeloņstieplu žogs ieskāva noplukušās, **pelēkās** barakas. Netīrajiem logiem priekšā bija dzelzs restes, arī durvīm priekšā bija ķēdes un restes. Ainava ap koncentrācijas nometni bija neizteiksmīga un **pelēka**. Pamesto lauku

¹⁹⁶Krāsu izcēlums visos citātos mans – E.B.

¹⁹⁷Kalniete, Sandra. *Ar balles kurpēm Sibīrijas sniegos*. Rīga: Atēna, 2006, 43. lpp.

¹⁹⁸Nesaule, Agate. *Sieviete dzintarā*. Rīga: Jumava, 1997, 14. lpp.

vienmuļību neizjauca ne koki, ne mājas.”¹⁹⁹ Agates atmiņā no nometnes laikiem paliek tikai pelēkais kā visu krāsu saplūdums vai to trūkums, kas pilnīgi pretējs niansētajām krāsām, toņiem un faktūrām no bērnu dienām Latvijā: „Es galvenokārt atceros vienmuļību, aukstumu un nebeidzamus dubļus. Izņemot karogu ar kāškrustu, es neatceros nekādas citas krāsas kā tikai **pelēko**.”²⁰⁰ Iespējams, Agates nikno pretošanos pelēkajam dzīvē un savā apkārtņē ļoti spēcīgi ir ietekmējuši šie visaptverošie un nomācošie pelēkuma (depresijas) periodi viņas dzīvē.

Krāsas zudumu vai situāciju, kad priekšmetam piemēram, cilvēka apģērbam, ēkai vai videi krāsa nemaz nav piešķirta, apraksta gan Melānija Vanaga, gan arī Sandra Kalniete, runājot par pieredzi gan izsūtījumā, gan padomju Latvijā: „Vectēva māju nojauca 1971. gadā. Tās vietā uzbūvēja vienu no **pelēkajām** un vienādajām daudzdzīvokļu blokmājām, ar kādām padomju laikā tika piedēstīta visa Latvija.” Šis ir pelēkais, kas nozīmē nevīžīgumu un nevērību pret vidi un cilvēkiem, kas tajā dzīvo/s. Agate Nesaule un Sandra Kalniete šim nolaidību un vienaldzību raksturojošajam pelēkajam pievieno arī pelēko, kas nozīmē ikdienišķu, mietpilsonisku, samierniecisku dzīvi bez spēcīgām emocijām.

Nesaules varone vaino savu māti tajā, ka viņa ir samierinājusies ar savu necilo dzīvi: „Kāpēc viņā (mātē) ir tādas pretrunas? Man būs mīlestība un kaisle, es nesamierināšos ar **pelēku dzīvi**, man ies labāk nekā viņai.”²⁰¹ Kalnietes vecāki redz sev apkārt daudzus izsūtītos, kas samierinājušies „...ar savu **pelēko, posta pilno** ikdienu.”²⁰² Nesaule vienlaicīgi gan nicina, gan ciena cilvēkus, kas dzīvo savu vienkāršo, pelēko ikdienu kā, piemēram, viņas tēvs un māsa. Pati Agate pilnīgi noteikti negrib dzīvi bez kaislībām, emocijām, bez skaistām un kvalitatīvām lietām, bez izaicinājumiem un panākumiem. Romānā „Sieviete dzintarā” nesamierināšanās ar pelēko, tiekšanās pēc krāsu un vitalitātes pilnas dzīves ir ļoti spēcīga tēma.

¹⁹⁹Nesaule, Agate. *Sieviete dzintarā*. Rīga: Jumava, 1997, 50. lpp.

²⁰⁰Turpat, 53. lpp.

²⁰¹Turpat, 212. lpp.

²⁰²Turpat, 50. lpp.

Nesaulei pelēkais nav pilnīgi viennozīmīgi tabu krāsa; pelēkajam ir iespējami arī izsmalcinātie – pārļu un sudraba pelēkie – toņi. Romāns „Sieviete dzintarā” sākas ar sarunu starp mīlētājiem un kvalitatīvas gultas veļas aprakstu: „Mēs sarunājamies gultā, atkal draugi, ne vairs mīlētāji. Aprikožu krāsas papardes lapas šūpojas uz flaneļa palagu **pērļu pelēkā** fona.”²⁰³ Gaiši pelēki, krāšņi mati ir Aleksandra Sondora ar sirdskaiti sirgstošās māsas Emmas skaistākā rota, kas viņu it kā aizsargā pat nāves stundā: „Biezie, taisnie mati novilnī līdz palagam, apņemdami Emmas augumu līdzīgi **gaiši pelēkam** apmetnim.”²⁰⁴ Tipiski latviskās vides un trūcīgā, novalkātā Sibīrijas apgērba aprakstā pelēkajam nav negatīvas nokrāsas.

Sandra Kalniete un Melānija Vanaga pelēkumu un „sarkanumu” saista galvenokārt ar padomju dzīves reālījām. Melānija Vanaga apraksta Sibīrijas kolhoza sapulcē uz galda sarkanajā stūrītī uzklāto sarkano galdautu. Latvijā, autores dzimtajā ciemā 1949. gadā izveidotā kolhoza nosaukumā arī tiek „iemānīts” vārds „sarkans” pie jaunizceptajiem latviešu kolhozniekiem maz zināmā boļševiku varoņa, kura vārdā viņu kolhozs tiek nosaukts. Kalnietes tēvs Aivars, vilcienā dodamies no vienas izsūtījuma pilsētas Krievijā uz nākamo, brīnās par padomju meiteņu vienādajiem tērpiem. Ne tikai viņu izskats, bet arī pārvietošanās veids ir tik līdzīgs militārajam, ka jaunais vīrietis saka: „Biju pārsteigts, redzot veselu „vadu” jaunu meiteņu **pelēkās** „pufaikās” ar **sarkaniem** lakatiņiem.”²⁰⁵ Tāpat Sibīrijas apdzīvotās vietas, kurām Aivars izbrauc cauri ar vilcienu, viņam liekas netīras un melnas; Maskava izskatās kā negaidīts pretstats citām netīrajām un nolaistajām pilsētām.

Līdzīgi Nesaules varonei krāsas kā normālas, pārticīgas dzīves raksturotājas izmanto arī Melānija Vanaga romānā „Veļupes krastā”, gan Sandra Kalniete romānā „Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos”. Vanagai jau fakts vien, ka ēkas ir krāsotas, nozīmē, ka ēkas ir skaistas. Autore, atrodoties izsūtījumā Sibīrijā, ar prieku apraksta kāda paziņas stāstījumu

²⁰³Nesaule, Agate. *Sieviete dzintarā*. Rīga: Jumava, 1997, 9. lpp.

²⁰⁴Liepa, Anita. *Ekshumācija*, Rīga: Liesma, 101. lpp.

²⁰⁵Kalniete, Sandra. *Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos*. Rīga: Atēna, 2006, 168. lpp.

par Čehijā pieredzēto: „Tur bija **skaistās** terasēs ierīkoti dārzi, uzceltas mājas. Tas bija kāds ciems – kā pasaku pilsētiņa ar **krāsotām mājām**.”²⁰⁶

Sandra Kalniete izmanto krāsas, lai aprakstītu dzīvi Latvijā pirms 1940. gada un ciešās ģimenes saites, kas vienoja autores vecvecākus: „Ieskatījusies viņa pazina brīnišķīgo **gaiši zilo** kleitu, ko vīrs kādreiz bija lūdzis savam draugam atvest viņai no Parīzes.”²⁰⁷ Krāsas Ligitas mātei eksistē tikai atmiņās par Latviju.

Bieži vien trimdas un izsūtījuma aprakstos krāsas netiek identificētas. Vai nu to vienkārši nav, jo viss ir kļuvis pelēks, vai ir pārāk slikts apgaismojums, lai tās saskatītu. Savukārt gaisma un siltums raksturo zaudēto dzīvi Latvijā. Melānija Vanaga pēc sava dēla došanās uz Latviju bērnu bāreņu amnestijas laikā saka: „Šis spēks, kas tagad vilka uz māju, bija daudz lielāks nekā tad, kad manā dzīvē vēl bija gaišas, siltas istabas, sātīgi ēdieni, godīgums, dārgie tuvinieki, sava tauta, brīvība un dzimtene.”²⁰⁸

Romāni „Veļupes krastā” un „Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos” ataino ļoti spēcīgas mātes–bērnu (mātes–dēla, mātes–meitas) attiecības pretstatā zaudētajai uzticībai un tuvībai mātes un meitas starpā Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintarā”. Kalnietes romānā meitai un mātei ir kopīgs sapnis par to, kā viņas reiz atkal Latvijā dosies uz Operu un izbaudīs maģisko gaismas nomaiņu uz tumsu un tad tumsas nomaiņu uz izrādi ar tās īpašo gaismu un pārsteigumu: „Ar aizturētu elpu viņas skatīsies, kā lēnām dziest gaisma brīnišķīgajā kristāla lustrā. Un tad skanēs mūzika... Šis tēls – dziestoša gaisma Operas lustrā – visus garos Sibīrijas gadus ir bijis manas mātes sapnis..”²⁰⁹

Tikai gaisma padara krāsas iespējamās; tumsā krāsu nav. Agate Nesaule ir ļoti uzmanīga pret gaismu, krāsām, mirklīgiem attēliem un to atstātajām pēdām cilvēku apziņā un atmiņā: „Daži tēli īpaši spilgti paliek atmiņā. Varbūt tīklenē iekrīt vairāk, nekā mums šķiet, varbūt dažai gaismai dota spēja izgaismot atklāsmi.” Iespējams, tāpēc arī romānā

²⁰⁶Vanaga, Melānija. *Veļupes krastā*. Rīga: Liesma, 1991, 146. lpp.

²⁰⁷Kalniete, Sandra. *Ar balles korpēm Sibīrijas sniegos*. Rīga: Atēna, 2006, 142. lpp.

²⁰⁸Vanaga, 74. lpp.

²⁰⁹Kalniete, 112. lpp.

„Sieviete dzintarā” ir pievērsta tik liela uzmanība sadzīves priekšmetiem – to formai, materiālam un krāsai, jo tie ir būtiska sastāvdaļa mirkļa atklāsmēs.

Liela nozīme Nesaules romānā ir arī priekšmetu krāsai – krāsa Nesaulei ir dzīvesprieka un piederības zīme; krāsas iztrūkums, savukārt, liecina par traumatisku un pārciešamu pieredzi un laiku. Agatei apkārtējā pasaulē pazūd krāsas, kad viņas vecāku ģimene pamet mācītājmāju Latvijā 1944. gada vasarā. Ceļā un dažādajās nometnēs ir tikai pelēkā krāsa, kas Nesaulei nav krāsa, bet tās iztrūkums. Krāsa romāna stāstījumā atgriežas tikai tad, kad ģimene emigrē uz ASV un pirmais tur satiktais cilvēks – Čigāna kundze – Agates acu priekšā uzplaukst kā eksotisks un krāsām pārbagāts zieds. Krāsai līdzī nāk arī vitalitāte, dzīvesprieks un humora izjūta, kuru Agate neatrod savā mātē, tāpēc tik izmisīgi meklē tās citās sievietēs.

Pelēks, pelēka dzīve ir binārā pozīcija krāsai un vitalitātei – gan vide, gan lietas, gan dzīve bez krāsām, pelēka dzīve ir lielākais ļaunums, kas var piemeklēt cilvēku: „Man būs mīlestība un kaisle, es nesamierināšos ar pelēku dzīvi, man ies labāk nekā viņai.”²¹⁰ Pelēkums, krāsu trūkums un dubļi ir raksturīgi vācu darba un DP nometnēm, kas ir daļa no Agates pieredzes. Tieši tāpat DP nometnes atceras Edmunds Bunkše: „Mēs dzīvojām pelēkās koka vienkārtības barakās. Visur bija melnpelēki dubļi.”²¹¹ Lai arī puķes nevar tieši attiecināt uz priekšmetisko pasauli, tās ir viens no Nesaules varones veidiem izdaiļot pasauli. Pieaugusī Agate visās savās mājvietās ASV stāda un audzē puķes. Viņai tā ir ne tikai vides izdaiļošanas, bet arī meditatīva darbība.

Gan Nesaulei, gan Kalnietei krāsu klātbūtne cilvēku apgērbā un vidē ir protesta, nesamierināšanās un nepiederības zīme trimdas un izsūtījuma uzspiestajam trūkumam un atkarībai. Krāsas ir arī protests pelēcībai, kas pārņem cilvēkus, viņu vidi un lietas traumatiskās situācijās, kāda ir arī kara un došanās trimdā situācija. Melānija Vanaga izmanto melno krāsu, lai runātu par ciešanām un sāpēm, kam ir pakļauti no dzimtenes izsūtītie cilvēki, kā arī lai raksturotu ļaunus un varu reprezentējošus vietējos Sibīrijas iedzīvotājus. Sandras Kalnietes varonei, kas pieredzējusi nodrošinātu dzīvi Latvijā, krāsas

²¹⁰Nesaule, Agate. *Sieviete dzintarā*. Rīga: Jumava, 1997, 212. lpp.

²¹¹Bunkše, Edmunds Valdemārs. *Intīmā bezgalība*. Rīga: Norden AB, 2007, 14. lpp.

raksturo pārticību, saskaņu ģimenē (kas cilvēki viens otram dāvina krāšņas un skaista lietas) un kultūras klātesamību. Krāsas raksturo normālu un pilnvērtīgu dzīvi; to iztrūkums – traumatisku pieredzi un laiku, kuru vajag pārļaut, pārciest. Krāsu atgriešanās cilvēku apģērbā un sadzīvē ir zīme, ka dzīve ir normalizējusies, tajā ir atgriezies prieks, vitalitāte un normāla lietu kārtība.

4.3. Priekšmeti kā sievietes pasaules vērtība

Agates Nesaules romānā „Sieviete dzintarā” priekšmeti ieņem nozīmīgu vietu romāna kopējā tēlu sistēmā. Romānā minētajiem priekšmetiem ir vai nu simboliska, vai sadzīviski funkcionāla nozīme, kas pāraug metafiziskā nozīmē un funkcijā. Nozīme ir arī tam, kā tie tiek pozicionēti, t.i., izvietoti laikā un telpā un attiecībā pret citiem tēliem. Nesaulei lietu pasaule atspoguļo viņas varones spēju radīt, iekārtot, „uzsākt” māju pretstatā destruktīvajai pieredzei, kad no visa esošā, pazīstamā un mīļā ir jāatsakās, viss tiek atņemts un iznīcināts. Spēja radīt mājas ir arī spēja samierināties ar notikušo un būt savu panākumu aģentam tagad un nākotnē, uzturēt sevi un sevis radīto vidi telpā un laikā.

Šie uzstādījumi ir aktualizēti dažu autobiogrāfijas teorētiķu un cilvēcīgās ģeogrāfijas skolas pārstāvju darbos. Viens no tiem ir latviešu izcelsmes amerikāņu ģeogrāfs Edmunds Valdemārs Bunkše, kas savu latviskās vietas izpratni humānās ģeogrāfijas kontekstā apraksta grāmatā „Intīmā bezgalība”.

Frederiks Regārs (*Frederic Regard, 1938*) rakstā „Autobiogrāfija un ģeogrāfija” raksturo autobiogrāfiju kā jēgpilnas un dzīvojamās vides radīšanu cilvēkam, kas raksta par sevi. Viņš uzsver, ka pasaule nav automātiski dotais, tā ir mainīgs organisms, tā tiek izteikta un no jauna izgudrota atbilstoši dažādiem laikiem un kultūrām. Šis mainīgais diskurss par autobiogrāfijas subjektu pasaka daudz vairāk nekā to var izdarīt „dabiskā” ģeogrāfija.²¹² Regārs norāda uz to, ka ļoti daudzu autobiogrāfiju varoņi definē sevi attiecībā ne tikai pret savām saknēm noteiktā vietā, arhitektūras stilā, mājas veidā, bet arī attiecībā pret tādām „nedabiskām” ģeogrāfijas formām kā karš vai milzīgas urbānas evolūcijas. Tāpat cilvēcīgās ģeogrāfijas agrīnais pārstāvis ASV zinātnieks Louentāls uzsver, ka „katrs pasaules redzējums un katra ideja ir personiskās pieredzes, mācību, iztēles un atmiņu savienojums.”²¹³ Nesaule, tāpat kā jebkuras citas autobiogrāfijas autors, veido savu vidi, kas padara viņas autobiogrāfijas varoņi iespējamu.

²¹²Regard, Frederic. *Autobiography and Geography: A Self-Arranging Question. Reconstruction* [tiešsaiste], volume 2, No 3, 2002 [skatīts 11.03.2010]. Pieejams: <http://reconstruction.eserver.org/023/regard.htm>

²¹³Citēts no Bunkše, Edmunds Valdemārs. *Sirēnu baltis: ģeogrāfija kā cilvēcīga erudīcija*. Rīga: Norden AB, 2000, 120. lpp.

Edmunds Bunkše grāmatā „Intīmā bezgalība” apraksta savu vietas pieredzi bērnībā Latvijā un pēc Latvijas pamešanas Otrā pasaules kara laikā citās pasaules valstīs. Viņš uzsver, ka agrīnām bērnības izjūtām par ainavu, lietām un māju ir spēcīga loma – tie saglabājas atmiņā kā izjūtu prototipi, kas seko cilvēkam visu mūžu. Bunkše īpaši uzsver latviešu piesaisti savai sētai un mājai: „...esmu piedzimis kultūrā, kurā toreiz, tāpat kā tagad, vieta un ģeogrāfija tika vērtēta augstāk par laiku un vēsturi.”²¹⁴ Nesaulei lietu pasaule ir pierādījums cilvēka vēlmei un spējai iekārtot, līdz ar to kontrolēt, savu tuvāko vidi, un radīt drošības sajūtu. Skaistu un konkrētajam cilvēkam nozīmīgu lietu esamība un pieejamība nenozīmē to pašu intimitātes un pasargātības sajūtu, ko dod mājoklis kopumā, tomēr tie ir svarīgi elementi ceļā uz savas autonomas vides radīšanu.

Nesaulei daudzi priekšmeti, kas ir apkārt viņas varonei, ir skaisti; romāna varone tos spēj novērtēt estētiski. Romānā „Sieviete dzintarā” glīti priekšmeti, tāpat kā krāsas, ir attēloti romānā sākumā, aprakstot labklājīgo dzīvi mācītājmājā Latvijā un vēlāk – kad viņa ir sasniegusi profesionālu briedumu un finansiālu neatkarību. Nesaules varonei nav daudz priekšmetu ar specifiski latvisku semantiku un simbolismu. Piemēram, Janīna Kursīte pie trimdas latviešu mājoklī tipiskiem priekšmetiem nosauc latviešu mākslinieku gleznas, galvenokārt tādas, „kurās attēlota Latvijas ainava vai Latvijas pilsētu skati.”²¹⁵ Kursīte kā īpaši populāru gleznotāju min Jāni Kalmīti un viņa gleznotās rijas.

Nesaules varonei tikai dzintara piespraude ar tajā iekusušo kukaini un vācele ar draugu atvesto zemes sauju no Latvijas ir lietas ar tiešu latvisko priekšmetu semantiku. Pārējie priekšmeti ir tādi, kas vienkārši raksturo labu gaumi, pārticību, izvēli un to, ko Edmunds Bunkše dēvē par modernās pasaules sākumu ar skaistu lietu ienākšanu daudzu cilvēku sadzīvē pirmskara Latvijā. Viņš atceras glītu nazīti, ko paņēmis līdzī no Latvijas kā lielu dārgumu, „kas simbolizēja to civilizētas zemes smalkumu, ko mana dzimtene sāka iemantot Otrā pasaules kara priekšvakarā.”²¹⁶ Kā milzīgu pretstatu savām gaidām, viņš atceras pirmo apmešanās vietu, no bēgļu nometnes ieceļojot ASV, – tās vienkāršību,

²¹⁴Bunkše, Edmunds Valdemārs. *Sirēnu balsis: ģeogrāfija kā cilvēcīga erudīcija*. Rīga: Norden AB, 2000, 120. lpp.

²¹⁵Kursīte, Janīna. *sfumato nesfumato*. Rīga: Madris, 2008, 151. lpp.

²¹⁶Bunkše, Edmunds Valdemārs. *Intīmā bezgalība*. Rīga: Norden AB, 2007, 51. lpp.

lētumu un visu jaunajā mājvietā esošo lietu neglītumu, salīdzinot ar to, ko viņš kā bērns bija redzējis savu vecāku mājoklī Liepājā.

Lielu daļu romānā „Sieviete dzintarā” minēto priekšmetu var iedalīt trīs grupās:

- 1) priekšmeti ar simbolisku nozīmi (dzintara piespraude, vācele ar Latvijas zemi);
- 2) estētiski priekšmeti (skaisti un kvalitatīvi sadzīves priekšmeti, piemēram, gultas veļa, trauki) un
- 3) grāmatas, kas simbolizē prāta un gara attīstību un pārākumu pār apstāšanos pie mantu kulta.

Agates no mātes mantotā dzintara piespraude ar tajā iesprostoto kukaini ir metafora, kas apļveida kompozīcijā „ierāmē” romānu. Piespraude ir simbols pēctecībai un tradīcijai, kas nereti var būt ierobežojoša, kā tas arī izrādās Agates dzīvē. Agatei Nesaulei izmantot dzintaru grāmatas virsrakstam ieteica viņas redaktors ASV – nesens (1993) tur bija izrādīta Stīvena Spīlberga režisētā filma „Juras laikmeta parks” (*The Jurassic Park*), un daudzi cilvēki ar filmas palīdzību bija uzzinājuši, kas ir dzintars.

Rakstnieks un literatūrkritiķis Egils Venters uzskata, ka šī metafora ir mākslīga un neveiksmīga.²¹⁷ Ingūna Beķere savā rakstā „Sieviete un rakstība. Mūsdienu latviešu literatūra” par Intas Miškes Ezergailes grāmatu „Nostalgia and Beyond” arī nosauc dzintaru par „par klišeju kļuvušo latviskās kultūras simbolu un metaforu – zaudēto atmiņu glabātāju un stindzinātāju.”²¹⁸ Savukārt pati Inta Miške Ezergailis savā rakstu krājumā par latviešu literatūru „Nostalgia and Beyond”, gluži pretēji, uzskata, ka dzintara piespraudes metafora ir ļoti veiksmīga. Tajā Nesaule redz sevi kā ievainotu bērnu, kas dzintarā iesprostots, paliek nemainīgs un gaida tā vietā, lai dzīvotu.²¹⁹ Savukārt, Žerārs Ženets (*Gerard Genette*), analizējot Marsela Prusta „Zudušo laiku meklējot”, kas arī ir autobiogrāfisks darbs, norāda, ka Prusts katru atmiņu iztulko ar metaforas palīdzību,

²¹⁷Venters, Egils. Patiesības izdomāšana. Amerikāņu versija. *Karogs*, Nr. 3, 1997, 179.–183. lpp.

²¹⁸Beķere, Ingūna. Rakstīšana viņpus malām: I. Miške Ezergailis. *Feministica Lettica*. Rīga: Zinātne, 1999, 122. lpp.

²¹⁹Miške Ezergailis, Inta. *Nostalgia and Beyond. Eleven Latvian Women Writers*. Maryland: University Press of America, 1998, p. 208.

„iedarbinot” likumu, ka analogģija ietver tuvumu (citēts no Frederic Regard).²²⁰ Šajā gadījumā ir skaidri redzams, ka dzintara metafora veiksmīgāk darbojas ārpus Latvijas, nevis Latvijā. Latvijā dzintara kā dāvanas un ģimenes piemiņas lietas vērtību noteikti ir mazinājuši bezgaumīgie suvenīri, piemēram, dzintara krikumu glezniņas, kas tiek ražoti kaut kur ārpus Latvijas un lielos daudzumos tirgoti Vecrīgā, mainot daudzu mūsdienu latviešu attieksmi pret šo tradicionāli Latvijā izmantoto un labi pazīstamo pusdārgakmeni. Šis ir gadījums, kad kāda metafora noteiktā literatūras uztveres telpā ir sevi izsmēlusi; tas, kas ir iedarbīgs māksliniecisks tēls vienā valstī, tāds vairs nav kādā citā – kā saka Guntis Berelis: „Krāšņs simbols tiek nodzīts līdz nāvei un izmests mēsleinē kā vispēdīgā banalitāte.”²²¹ Tomēr Berelis uzreiz norāda, ka arī viens un tas pats vārds vienlaicīgi var funkcionēt kā divas pilnīgi atšķirīgas metaforas.

Romānā daudz mazāk par dzintara piespraudes tēlu ir izvērstas vāceles ar zemes sauju no Latvijas tēls. Zemes saujai no dzimtās zemes ir ļoti spēcīga simboliskā semantika – tā ir piemiņa, saiknes un pēctecība. Agates vēlme iegūt zemi no Latvijas parādās romāna otrajā daļā, kad jau ir skaidrs, ka varones attiecības ar vīru Džo ir destruktīvas un antagonistiskas. Viņš dažādos veidos veicina Agates nošķirtību no latviešu kopienas un citiem cilvēkiem kopumā. Viņš liek Agatei atteikties no dāvanām, ko viņa skolas laikā saņēmusi no saviem latviešu draugiem. Agates lūgums draugiem pārvest zemes sauju no Latvijas iezīmē arī Agates pretestību pret vīra Džo diktātu un pārmērīgo kontroli.

Visbiežāk pieminētie sadzīves priekšmeti romānā ir gulta, gultas veļa, arī apģērbs un trauki.

Romāns „Sieviete dzintarā” sākas un beidzas gultā – Agatei un viņas draugam Džonam daloties stāstos par sev svarīgām lietām. Nesaulei gulta ir uzticēšanās, gala un sākuma vieta. Edmunds Bunkše gultu, mīgu raksturo kā mājas, mājokļa intimitātes un patvēruma augstāko punktu – vietu, kur cilvēks ir pilnībā drošībā, savas mājas un savu

²²⁰Regard, Frederic. *Autobiography and Geography: A Self-Arranging Question. Reconstruction* [tiešsaiste], volume 2, No 3, 2002 [skatīts 11.03.2010]. Pieejams: <http://reconstruction.eserver.org/023/regard.htm>

²²¹Berelis, Guntis. *Neēd šo ābolu. Tas ir mākslas darbs*. Rīga: Atēna, 2001, 216. lpp.

tuvinieku aizsargāts. Nesaule manifestē to pašu gultas funkciju – tā ir sevis saprašanas, drošības un jaunas dzīves sākuma punkts.

Nesaule pievērš uzmanību arī tam, kāda ir gulta un uz tās uzklāta gultas veļa. Parasti gulta ir labas kvalitātes, skaisti saklāta: „Es sapņoju, ka guļu baltā, šaurā gultā. Tā ir ļoti veca, varbūt no astoņpadsmitā gadsimta, gatavota no rožkoka, tās graciozās, slaidās kājas ir eleganti izliektas. Balti zīda palagi glāsta manu spēcīgo, kailo augumu.”²²² Agates vecāku gultas Latvijā un Sibīrijā un Agates kā pieaugušas, ASV dzīvojošas personas, gultas ļoti atšķiras no tām, kuras viņa un viņas ģimenes locekļi ir spiesti izmantot bēgļu gaitās, DP nometnēs un pirmajos ASV pavadītajos gados – tās ir šauras, neērtas, bez gultas veļas, dažkārt sadzīves insektu apsēstas.

Autore bieži piemin gultas veļas – tās krāsu, materiālu, kvalitāti un rakstu – vai nu kādu atsevišķu no šiem parametriem, vai vairākus, vai visus no tiem kopā – piemēram, gulta Sibīrijā, zilais pēlis Latvijā. Romāns sākas ar gultas aprakstu: „Aprikožu krāsas papardes lapas šūpojas uz flaneļa palagu pērļu pelēkā fona.”²²³ Gulta romānā, līdzās dzintara piespraudei, ir ļoti būtisks tēls: tieši gultā notiek romāna varones saruna ar savu vecomāti, kas iesaka mazmeitai pārāk nesērot par viņas (vecāsmātes) nāvi, bet sākt pilnasinīgi dzīvot savu dzīvi.

Glīti trauki, galda klājums, galdauts ir mājas un līdz ar to dzīves labklājības zīmes, ko Agate ir paņēmusi līdzī no vecāku mājām pirmskara Latvijā. Trauki ir to lietu skaitā, kuras vecāki noglabā, cerot, ka reiz viņi visi turpinās dzīvi Latvijā: „Tētis apraka kasti ar sudraba galda piederumiem, kausiem un patvāri un lika mums ar māsu iegaumēt to vietu.”²²⁴ Agates attēlotā pasaule ļoti atšķiras no Vizmas Belševicas triloģijā „Bille” atspoguļotās trūcīgās pirmskara Grīziņkalna strādnieku rajona ģimenes iedzīves: Bille kā lielu skaistumu paziņu dzīvoklī apbrīno paplāti, uz kuras tiks likta viņas brālīša kristībām ceptā drumstalmaize, un cilvēkus, kam tāds skaistums ir pieejams: „Bija taču pasaulē cilvēki, kuriem piederēja tik skaistas mantas!”²²⁵

²²²Nesaule, Agate. *Sieviete dzintarā*. Rīga: Jumava, 1997, 264.–265. lpp.

²²³Turpat, 9. lpp.

²²⁴Turpat, 44. lpp.

²²⁵Belševica, Vizma. *Bille*. Rīga: Atēna, 2004, 187. lpp.

Agate kā pusaudze ASV sapņo, ka spēs reiz atdarīt mātei ar labu, dāvinot viņai skaistas lietas, „zīda kreklus un elegantus kostīmus.”²²⁶ Tā ir meitenes vēlme, kuru nosaka nabadzības gadi bērnībā un jaunībā, un arī Agates mātes pārāk lielā atturība savu apģērbu izvēlē. Varone jūt būtisko atšķirību tajā, kā ģērbjas viņas māte un citas sievietes gan DP nemontēs, gan trimdas sākuma gados ASV. Vēlāk romāna gaitā autore akcentē ne tikai apģērbu kā sociālās piederības zīmi (padomju virsnieku sievas, kas uzvilkušas naktskreklus uz operas izrādī, Agate, kuras apģērbs atšķiras no skolas biedreņu drēbēm), bet arī apģērba aizsargājošo funkciju.

Grāmatām romānā ir vismaz trīs funkcijas: 1) racionālā, zināšanu glabāšanas un tālāk nodošanas funkcija, 2) estētiskā – grāmatas kā skaistuma un arī statusa priekšmeti un 3) metafiziskā – stāsti, literatūra kā dzīves izmaiņu, dziedināšanas, aģenti. Agates mātes lēmumu emigrēt uz ASV, ne Brazīliju, nosaka iespēja meitām iegūt izglītību. Idejas, domas, grāmatas ir vērtības, kam tic Agates māte: „Tev būs brīnišķīga, aizraujoša dzīve, tu iesi uz lekcijām un koncertiem, klausīsies slavenu profesoru lekcijas. Kā tev tas patiks – jaunu grāmatu smarža un tas, ka varēsi sēdēt vēlu naktī, mācīties. Apspriet dažādas domas ar citiem.”²²⁷ Protams, grāmatas, literatūra, tās analīze – tie ir galvenās varones darba instrumenti, dzīvojot ASV un strādājot par literatūras pasniedzēju universitātē.

Drīz pēc ierašanās ASV Agate atklāti apbrīno grāmatu plauktus Indianapolis Publiskajā bibliotēkā, uz kuru viņu aizved Čigāna kundze: „Nišas, balkoni, vāji apgaismotas istabas, pilnas ar grāmatām. Grāmatplaukti līdz pat griestiem, viens pēc otra, rindu rindām. Es nekad agrāk neesmu redzējusi tik daudz grāmatu vienuviet; man vispār bijušas rokās tikai nedaudzas grāmatas, kas nebūtu slikti iesietas, drukātas uz dzeltena, lēta papīra, kas ātri saburzījās.”²²⁸ Grāmatas un dzintara piespraude ir vienīgie priekšmeti, kuriem nav primāri sadzīviski funkcionāla nozīme romānā. Grāmatas, tieksme pēc tām, liecina par galvenās varones centieniem dzīvē. Kā pierāda romāns, grāmatas lielā mērā ir aģenti izmaiņām Agates dzīvē (piemēram, angļu valodas apguve, sevis izpratne, profesionālā darbība).

²²⁶Nesaule, Agate. *Sieviete dzintarā*. Rīga: Jumava, 1997, 203. lpp.

²²⁷Turpat, 210. lpp.

²²⁸Turpat, 167. lpp.

Māja, kurā ir grāmatas, ir labklājīga. Grāmatas ir to lietu (nebūt ne garajā sarakstā), ko meitene vēlas uzdāvināt mātei kā atmaksu par visām dzīves un Agates mātei nodarītajām sāpēm: „Aizvērusi acis, es iekārtoju māju – tajā ir ērti krēsli, labs apgaismojums, jaunas grāmatas, mūzikas instrumenti.”²²⁹ Meitenes sapņi lielā mērā atspoguļo to realitāti, ko viņa pameta Latvijā, kas vēl nebija kara, bēgļu gaitu un tām sekojošo traumatisko pārdzīvojumu izkropļoti. Latvijas realitāte vēl ir tā pasaule, kurā attiecības ar māti ir harmoniskas, ne tik ambivalentas un bieži pat antagonistiskas, kādas tās kļūst pēc Agates atteikšanās labprātīgi doties uz nošaušanu Lobetālē, Vācijā.

Grāmatas ļoti bieži ir vienīgā vērtīgā lieta, ko bēgļi ir paņēmuši sev līdzī no Latvijas. Tā tas ir arī Edmunda Bunkšes gadījumā – viņam grāmata ir ne tik daudz vērtīgs priekšmets, grāmatas galvenā nozīme ir tās spēja modelēt dzīvi. Edmunds Bunkše atceras grāmatu latviešu valodā „Peke Votavs”, kuru viņam ieteica bibliotekārs Ščecinas bibliotēkā, kad zēna ģimene tur dzīvoja bēgļu nometnē. Grāmata bija par cildenu mežoni, Maiami indiāņu virsaiša dēlu: „...vislabāk es atceros aprakstus par ceļa atrašanu pirmatnējā dabā, ainavās – par zīmju lasīšanu zālē, prasmi dabā izturēties klusu, gremdēšanos apcerē, par godu un cieņu.”²³⁰ Nesaulei grāmatas ir svarīgas gan kā dzīves apgūšanas, modelēšanas veids un arī kā iespēja apgūt angļu valodu, kas kļūst par viņas komunikācijas, profesionālās darbības un daiļrades valodu.

Pretstats krāsai un skaistām lietām kā dzīves pilnbrieda zīmēm ir skaistu priekšmetu trūkums, nabadzība. Agates māšas un viņas vīra Ulda dzīves fiasko raksturo skaistu lietu iztrūkums, kuru tik rūpīgi dokumentē Agate, kad viņa ir devusies māšai palīgā sakopt dzīvokli pēc Ulda nāves. Par lielu pārsteigumu Agatei izrādās, ka māšas Beates un viņas vīra Ulda dzīvoklis ir neliels, un visi viņu sadzīves priekšmeti (matracis, trauki) un personīgās lietas (Beates rokas pulkstenis) ir lēti, zemas kvalitātes vai pat tikai citi priekšmeti piemēroti noteiktai funkcijai. Agates acīs šī trūkuma pilnā dzīve ir arī māšas un viņas vīra nespēja pārvarēt kara un trimdas cirstās brūces.

²²⁹Nesaule, Agate. *Sieviete dzintarā*. Rīga: Jumava, 1997, 203. lpp.

²³⁰Bunkše, Edmunds Valdemārs. *Intīmā bezgalība*. Rīga: Norden AB, 2007, 17. lpp.

Kopumā romānā „Sieviete dzintarā” priekšmeti ir dzīves pilnestīguma un drošības radīšanas zīmes. Nesaulei ne tik daudz ir svarīgi paši priekšmeti, kā spēja tos novērtēt estētiski, jutekliski un sadzīviski. Nesaulei nav priekšmetu fetiša, atkarības no tiem. Viņas varones attiecības ar priekšmetiem nav aizstājušas attiecības ar cilvēkiem, tomēr tiem ir būtiska funkcija vides definēšanā un veidošanā.

4.4. Latvija kā zaudētā paradīze

Latvija kā zaudētā paradīze ir tēls, kas bieži sastopams autobiogrāfijās un atmiņās par izsūtījumu uz Sibīriju un Tālajiem Ziemeļiem (S. Kalniete, M. Vanaga, O. Kroders) un trimdas autoru (A. Nesaule, V. Toma, B. Veisberga) vēstījumos, akcentējot perifērijas un centra problemātiku. Latvija šajos vēstījumos ir kļuvusi par ideālo, centrālo atskaites punktu. Literatūras teorētiķis Saimons Djurings (*Simon During*) norāda, ka postkoloniālais rakstnieks meklē auditoriju, labu auditoriju, kas nozīmē to, ka tai ir jābūt metropoles auditorijai. Šajos meklējumos vēstījums tiek sūtīts no (iedomātās) perifērijas uz centru. Šie vēstījumi ceļo pa pasauli, attēlojot tajās aprakstīto sabiedrību tā, lai tā sasaistītos ar pasauli.²³¹

Vēstījumi par deportācijām, ko Latvijā padomju vara realizēja 1941. un 1949. gadā, pilnīgi noteikti ir vērsti uz vienīgo iespējamo to auditorijas vietu – Latviju kā centru un metropoli; trimdas vēstījumi ir domāti gan mītnes zemes, gan Latvijas lasītājiem, tomēr Latvija tajos ir svarīgs atskaites punkts.

Latvija gan uz Sibīriju izsūtītajiem latviešiem, gan tiem, kas paši pieņēma lēmumu doties uz Rietumiem, ir centrs – kultūras, piederības, dzimtās valodas lietojuma un, savā ziņā, arī morālās atskaites centrs. Latvija kā mentāls centrs tāda arī paliek visos šajos vēstījumos: deportāciju gadījumā – izsūtītajiem cerot Latvijā kādreiz atgriezties, trimdas vēstījumos – kā kaut kas, kas nekad vairs netiks atgūts, bet ar savu stabilizējošo nozīmi turpinot funkcionēt kā svarīgs, ja ne centrāls, atskaites punkts. Veidojot autobiogrāfiskos vēstījumus, Latvijas kā zaudētās paradīzes tēls tiek apzināti konstruēts..

Lai arī ļoti svarīgs, Latvijas kā centra, kam pakārtots viss pārējais, tēls izsūtījuma un trimdas vēstījumos laika gaitā tomēr nav nemainīgs un viennozīmīgs. Piemēram, izsūtījuma vēstījumos Latvija sākotnēji ir ļoti svarīga, gadiem ritot, izsūtītie latvieši no tās atsvešinās un iedzīvojas savās nometinājuma vietās tā, ka nereti pat lēmums atgriezties

²³¹During, Simon. Literature – Nationalism's other? The case for revision. *Narration and Nation*, ed. Homi K. Bhabha. London and New York: Routledge, 1990, p. 151.

... the postcolonial writer searches for an audience; a good audience, which means a metropolitan, audience. In that search messages are sent from (perceived) peripheries to the centre. They move across the globe; picturing their societies so as to connect them to the world.(Tulkojums mans – E. B.)

dzimtenē pēc izsūtījuma beigām nav viennozīmīgi skaidrs. Daudzi arī neatgriezās, piemēram, Oļģerta Krodera brālis režisora atmiņu grāmatā „Mēģinu būt atklāts”, bet šo cilvēku balss latviešu literatūrā praktiski nav reprezentēta. Savukārt vairumam trimdā aizgājušo latviešu drīz pēc Otrā pasaules kara beigām ir skaidrs, ka atgriešanās Latvijā nebūs iespējama, jo Latvijas valsts kāda tā bija pirms kara, ir neatgriezeniski zudusi.

Juris Rozītis, analizējot motīvu modeļus romānos par apmešanos jaunā zemē, norāda, ka trimdiniekiem, kas apmetušies jaunajās mītnes zemēs, Latvija kļūst par vairs nekad nerasniedzamu zemi: „Nākamā radikālā pārmaiņa, kas raksturīga šiem romāniem, ir pilnīgi jaunas, nerasniedzamas telpas izveidošanās. Šī telpa, lai arī pilnībā nodalīta no latviešu trimdinieku ikdienas telpas, tomēr ir vitāli nozīmīga un ietekmē viņu domas un dzīvi. Tā ir okupētā Latvijas telpa, par kuru trimdinieks nepārtraukti domā, bet kas viņam ir nepārskatāma un neaizsniedzama pasaule, jo atrodas ārpus viņa tagadējās īstenības.”²³²

Daudziem trimdas un izsūtījuma vēstījumu varoņiem kultūra un māksla ir Latvijas īpašā statusa zīme, kas ne tikai ir daļa no dārgām atmiņām, bet arī dod cerības pārciest grūtības – doma, ka izsūtītie latvieši kādreiz atkal sēdēs Operā un, gaismām dziestot, gaidīs izrādes sākumu, palīdz izciest Sibīrijas badu, aukstumu un grūtības. Tā Sandras Kalnietes (dokumentālais romāns „Ar balles kurpēm Sibīrijas sniegos”) vecmāmiņa Emilija un māte Ligita, cīnoties ar aukstumu un badu izsūtījumā, lolo sapni atkal reiz sēdēt Operas namā un ar aizturētu elpu gaidīt izrādes sākumu.

Šeit izpaužas reversās kolonizācijas princips, ko pirmo reizi formulēja Deivids Mūrs, attiecinot postkoloniālisma teoriju uz postpadomju literatūru: viņš norādīja, ka daudzas Padomju Savienībai pakļautās valstis Austrumu un Centrāleiropā bija kulturāli, ekonomiski un sociāli daudz attīstītākas nekā PSRS un skatījās uz Padomju Savienības saimniecisko un kultūras darbību kā degradējošu un destruktīvu iejaukšanos to tradicionālajā attīstībā un sociālajā struktūrā. Reversās kolonizācijas piemēri – vairāk vai mazāk amizanti – ir sastopami daudzos Latvijā tapušajos darbos par izsūtījuma pieredzi, piemēram, stāsts par to, kā Padomju oficiēru sievas ierodas Operā uz izrādi kaut kur Rīgā atrastos naktskreklos, domādams, ka tās ir vakarkleitas. Reversās kolonizācijas piemērs,

²³²Rozītis, Juris. Latviešu trimdas romāni kā dzīvesstāsti: analīzes modelis. *Dzīvesstāsti: Vēsture. Kultūra. Sabiedrība*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, 192. lpp.

gan ne anekdotisks, bet plaši izplatīts, ir literatūrā vairākkārt minētais fakts, ka izsūtītie latvieši savas labās izglītības dēļ kolhozos bieži ieņēma kvalificētu darbinieku amatus, kurus izglītības trūkuma pēc nespēja pildīt vietējie iedzīvotāji. Līdzās labajai izglītībai, ko bija ieguvis gandrīz katrs latvietis, un kas lielā mērā veicināja latviešu brīvdomību un racionālismu, svarīga loma Latvijas tēlā bija arī kultūrai un tās pieejamībai.

Oļģerta Krodera autobiogrāfisko stāstu „Mēģinu būt atklāts” veido galvenokārt kultūras un mākslas dzīves iespāidi – gan Latvijā, gan, pārsteidzošā kārtā, arī atceroties izsūtījuma gadus. Oļģerts Kroders savās atmiņās par izsūtījuma laiku Tālajos Ziemeļos nevairās no ironijas ne par izsūtījuma realizētājiem, ne izsūtītajiem latviešiem, ne arī par sevi. Tomēr, lai gan zināma ironija parādās arī pirmskara Latvijas tēlojumā, tas ir stāsts par kūsājošo dzīves daudzveidību, izglītības nozīmi, lielpilsētas aktivitāti, par pasaules vēsmām Latvijā un paša stāstītāja dedzīgo iesaistīšanos kultūras dzīvē. Režisora stāstījums par Rīgu savas jaunības gados ir ārkārtīgi piesātināts ar kultūras un mākslas notikumiem. Tas pierāda ne tikai to, ka māksla ir bijusi autora kaislība, bet arī to, cik aktīva un daudzveidīga Rīgas kultūras un mākslas dzīve tolaik bija. Kad Kroders nosauc Latviju par zaudēto paradīzi, tā nav tikai jaunības dienu zemes idealizācija – Kroderam Latvija ir mākslas pieejamības, domas lidojuma un ideju realizācijas vieta.

Režisors kā katarses mirkli izsūtījumā Tālajos Ziemeļos atceras situāciju, kad viņam un viņa brālim pēc vairākiem izsūtījuma gadiem gluži nejauši izdodas noklausīties iemīļotu klasiskās mūzikas darbu:

Vairs neatceros, kādā sakarībā mēs abi ar brāli bijām iemaldījušies pie cilvēka, kuram piederēja patafons un dažas plātes, visai nobružātas, tā ka nevarējām salasīt, kādu mūziku tās sevī glabā. Vienu no tām izraudzījām spēlēšanai. Un atskanēja... „Leongrīna” Grāla stāsts Kozlovska dziedājumā. Tas bija vairāk nekā sitiens ar dzelzs bozi pa galvu. Vienā mirklī atgriezās **mūsu zaudētajā paradīzē**, tai pašā laikā skaidri apzinādamies, ka īstenībā nekad tur vairs nebūšu (mums jau bija paziņots, ka esam izsūtīti uz visu mūžu).²³³ (Izcēlums mans – E.B.)

Melānijas Vanagas vēstītājam autobiogrāfiskajā darbā „Veļupes krastā” Latvija ir morāls atskaites punkts: izsūtītās sievietes ārkārtīgi kaunas par to, ka ir spiestas zagt

²³³Kroders, Oļģerts. *Mēģinu būt atklāts*. Rīga: Zvaigzne, 2011, 190. lpp.

kartupeļus no kolhoza laukiem, lai nenomirtu badā. Viņas attaisno savu rīcību ar racionālo vajadzību palikt dzīvām un ļaut izdzīvot saviem bērniem, bet tajā pašā laikā viņas apzinās, ka Latvijas apstākļos šāda izvēle būtu nepieļaujama. Izsūtītās latvietes ir spiestas dzīvot ar dubultu mērauklu – ar savu Latvijas goda kodeksu un nepieciešamību to ignorēt, lai izdzīvotu pašas un izdzīvotu viņu bērni.

Benitas Veisbergas un Veltas Tomas vēstītājām Latvija savu dzīves centra funkciju ir saglabājusi caur absolūtās piederības sajūtu – gan Latvijas dabai, gan valodai, gan cilvēkiem un māju sajūtai. Agates Nesaules varone Latviju atstāja kā sešgadīga meitene, līdz ar to viņas Latvijas pieredze ir ierobežotāka, jo tā ir gan īsāka, gan tikai bērna skatījumā izjusta. Nesaules vēstītājai Latvija saistās ar mācītāja māju, kura ar savu ģimenes un sociālo struktūru, ar cilvēku attiecībām un kultūras klātbūtni ikdienā, funkcionē kā pasaules centrs, jo Agates pieredze nesniedzas daudz tālāk par tēva mājām. Mazā meitene Latvijā nekad nav redzējusi vardarbību – to, kā cilvēks sit cilvēkam. Agatei Latvija ir vieta, kur mājās atrodas skaistas, apbrīnojamas un iekārojamas lietas, kur cilvēki sanāk uz muzikālām pēcpusdienām vai vienkārši satikt viens otru, lai parunātu.

Veltas Tomas varone romānā „Aldaune” arī nav vienaldzīga pret lietām; to pēc Vācijas bombardēšanas Otrā pasaules kara noslēgumā ir palicis pavisam maz. Vairums no lietām, kas paņemtas līdzī no Latvijas, vai nu ir gājušas bojā, vai arī jau pārdotas, lai nopirktu pārtiku. Romāna vēstītāja ir pārsteigta, kad viņas jaunās istabas biedrenes pārvietoto personu nometnē Vācija tomēr no čemodāniem velk ārā kleitu pēc kleitas. Vēstītājai tā nav tikai apbrīna par līdzcilvēku praktiskumu, bet arī siltas atmiņas par to, cik krāšņi cilvēki Latvijā kādreiz ģērbušies:

Jau abas mums svešās māsas izritina, izsitina uz tīras grīdas pēli savā sienmalā, iesit naglu loga rāmī un otru durvju stenderē, izvelk auklu un karina uz tās vasarīgi puķotas, zīdaini čaukstīgas kleitas. Veco, labo gadu Rīga mirdzēdama žilbina acis.²³⁴

Uzmanība pret skaistu apģērbu nav tikai kaut kas latvisks; turpmākajos gados Kanādā līdzcilvēki apbrīno galvenās varones eiropisko gaumi apģērbā, lai gan tas ir trūcīgs, un, piemēram, mētelis ir pāršūts no amerikāņu armijas segām.

²³⁴Toma, Velta. *Aldaune*. Rīga: Liesma, 1991, 106. lpp.

Trimdinieku skatījums uz Latviju laika gaitā mainījās, cilvēkiem iedzīvojoties un iekļaujoties mītnes zemes dzīvē. Norvēģu literatūrzinātnieks Oivinds Gulliksenes (Oyvind Gulliksen) norāda, ka emigranti, neatkarīgi no tā, cik sāpīgs varētu būt bijis emigrācijas iemesls, ar laiku iedzīvojas jaunajā mītnes zemē gan emocionāli, gan intelektuāli. Viņš izmanto „dubultās ainavas” metaforu, runājot par emigrantu intelektuālo un emocionālo dzīvi. Studējot norvēģu imigrācijas literatūru, viņš ir pierādījis, ka to ietekmē divas kultūras tradīcijas – viena ir atmiņas par „iepriekšējo dzimteni” (angliski – *homeland*), un otra tradīcija tiek iegūta, dzīvojot kā imigrantam jaunajā dzimtenē. Viņa skatījumā spēja dzīvot – gan intelektuāli, gan emocionāli – dubultā ainavā ir drīzāk ieguvums nekā zaudējums, un šādas dzīves prasības drīzāk ir radošas, nevis destruktīvas. Dubultā ainava kā metafora par imigrantu prāta stāvokli paver durvis uz izpratni par imigrantu pieredzes radošo potenciālu.²³⁵ Daudzi latviešu trimdas autori arī iederas dubultajā ainavā, kur dzīve pilnasinīgi notiek jau divās zemēs, katrai no tām veicot savas funkcijas.

Visu analizēto trimdas autoru – Benitas Veisbergas, Veltas Tomas un Agates Nesaules – varones kaut kādā mērā ir iedzīvojušās jaunajā dzimtenē. Viņām ir ģimene, darbs, dažām ļoti laba, jau mītnes zemē iegūta izglītība, angļu valodas zināšanas, saistība ar vietējo kopienu un dabu. Piemēram, Veltas Tomas varonei zaudētā Latvija ir vienlaikus arī zaudētā māju sajūta, kuru viņai Kanādā vēl nav izdevies radīt. Latvija ir vieta, kur būt mājās, kur būt viņai pašai:

Lasu par Mēnessievu baltā naktī, par rūķi ar ārsta pulksteni rokā
Lapzemes naktī – ar šiem tēliem esmu mājās, kur, kad un kā
pirmoreiz lasīju, pārdzīvoju tikšanos ar Munti, - aiz astoņiem
gadiem, aiz tūkstošiem jūdžu, miljonu sapņiem par dzīves
skaistumu un bagāta, tāluma ilgu, brīnuma gaidu apgarota, pacilāta,
mājās un pati.²³⁶

Benitas Veisbergas vēstītāja darbos „Es, tavs maigais jērs” un „Orindas piezīmes” ir iedzīvojušies ASV. Viņas dzīve ir ļoti koncentrēta uz šo mikli, uz ikdienu, uz realitāti šeit un tagad; tajā nav dzīvi paralizējošas nostaļģijas pēc Latvijas. Veisbergas varonēm ir

²³⁵Gulliksen, Oyvind. *Double Landscapes, Midwest Texts: Studies in Norwegian-American Literature*. Nepublicēta doktora disertācija, Bergenes Universitāte, 1999. Citēts no *Overland, Orm. Identities of Exile, Emigration and Immigration. Beginnings and Ends of Emigration: Life without Borders in the Contemporary World*. Vilnius: Versus Aureus, 2005, p. 11.

²³⁶Toma, Velta. *Aldaune*. Rīga: Liesma, 1991, 196. lpp.

raksturīgi ļoti izsmalcināti un impresionistiski tvert dabas, laika rituma un sajūtu mirkļus. Viņas, dzīvojot trimdā ASV, spēj atcerēties kādu skaistu pēcpusdienu Latvijas vasarā, kad cilvēki mierīgi peldējās Mēmeles upē vai staigāja pa Jelgavas ielām pēc pavasara lietus. Veisbergas vēstītājai Latvija vairs nav vieta, kur jebkad būs iespējams atgriezties – viņai tā ir kļuvusi par „paralēlo pasauli”, bet pats dzimtenes dzīves plūdums – ar dabas, pilsētu un cilvēku dzīves maiņu – ir ilgošanās objekts. Būt saskarē ar to, piedzīvot to – tas ir vēstītājas lielākais sapnis:

Aizbraukt uz Latviju? Atkalredzēt bērnības vietas. Dzirdēt latviešu valodu – ielās, mājās, veikalos. Tauta, zeme, daba, valoda – tas vilktu; nestraigāt pa viņu komiteju kokteiļu vakariem un izrādīšanās vietām. Aizbraukt uz Jelgavu. Klaiņot pa ielām – ne meklējot pagājušo, bet vērot, kas ar to noticis, kāds tas tagad. Redzēt īstenību – kas kā izmainījies.

Dažas ietves, akmeņi vēl varētu būt pazīstami, kādas ielu malas, notekas. Vai tad tur akmens uz akmeņa nepalika? Mūsu dārzs – kas tur tagad? Lielie koki – liepas, akācijas, bumbieres – vai neviena vairs nav? Vectēva ērkšķogulāji – vai kāds no tiem vēl ir dzīvs? Vai vasaras otrā pusē kāds no tā ēd ogas? Redzēt to cilvēku, pārmīt kādu vārdu ar viņu...²³⁷

Uz Sibīriju vai Tālajiem Ziemeļiem izsūtītajiem latviešiem atgriešanās Latvijā ir galvenais mērķis un spēka avots, lai izturētu izsūtījuma grūtības. Iedzīvošanās un palikšana deportāciju vietās netiek aktualizēta kā iespēja dzīves turpināšanai, lai arī viņiem nebija skaidras informācijas par to, cik ilgi nometinājums varētu turpināties. Melānijas Vanagas varone atgriešanos Latvijā redz kā vienīgo iespējamo risinājumu situācijai:

Brīvības ilgas no pašām pirmajām nebrīvības dienām te bija viena no mūsu lielākām nelaimēm, kas apēda mūsu veselo saprātu un dzīvi pastāvīgi turēja uz iedomātiem riteņiem. Mums nebija mērauklas starp iespējamo un neiespējamo.²³⁸

Vairumā gadījumu, runājot par pirmskara Latviju, autori nekoncentrējās uz Latvijas valsts materiālo un ekonomisko stabilitāti, bet gan akcentē tās metafizisko, nemateriālo integritāti un kultūras unikalitāti, kā arī Latvijas kā valsts pastāvēšanas svarīgumu. Latvijas

²³⁷Veisberga, Benita. *Orindas piezīmes*. Michigan: Latvian Literary Society „Ceļinieks”, 1977, 78. lpp.

²³⁸Vanaga, Melānija. *Veļupes krastā*. Rīga: Liesma, 1991, 120. lpp.

valsts kā jaunieģūta un pāragri neatgriezeniski zaudētā paradīze tiek konstruēta un manifestēta galvenokārt kā kultūras, skaistas dabas, individuālās brīvības, latviešu valodas pastāvēšanas un personīgās piederības vieta.

4.5. Atgriešanās stāsti

Vēstījumi par atgriešanos no izsūtījuma un trimdas ir daudz mazāk izvērsti nekā ceļš uz noņemšanas vai trimdas vietām un dzīves tēlojums deportācijas un DP noņemšanas un trimdas laikā. Trimdas autoru gadījumā atgriešanās ir vēl sarežģītāka nekā deportāciju gadījumā – tā vai nu nav iespējama (Latvijai esot okupētai), vai arī notiek ļoti sarežģītas izvēles rezultātā pēc daudziem gadiem, laikā, kad cilvēks jau iesakņojies mītnes zemē.

Margitas Gūtmanes darbs „Vēstules mātei” ir pret-atgriešanās vēstījums – darba sarakstīšanu lielā mērā iniciēja un noteica vēstītājas bailes no piespiedu atgriešanās Padomju Latvijā; ja vien autore māte būtu šādu lūgumu juridiski izteikusi, tad Margitai Gūtmanei noteikti būtu jāpamet sev zināmā dzīve Vācijā un jāatgriežas Latvijā.

Darba teksts ir piesātināts ar šaubām, vai vispār jebkur ir iespējams atgriezties un nonākt. Rīga tiešām parādās Jura Rozīša definētā paralēlā pasaule, kurā nonākt ir tikpat neiespējami, kā jebkurā citā eksotiskā valstī:

Sajūta pirms došanās ceļā. Katra vieta ir uz nepalikšanu. Uz neieaugšanu. Manī ir sakrājies tik daudz ceļu. Es neesmu ceļā, lai ierastos, jo nav vietas, kur nonākt. Turpceļi vienmēr visi it kā ved uz mājām. Bet aiz apstājas vienmēr tālākceļš. Uz Rīgu. Un tālāk-²³⁹

Margita Gūtmane Latvijā atgriezās 1996. gadā, bet, cik zināms, šo pieredzi nav literāri aprakstījusi. Atgriešanās daudzos aspektos droši vien ir bijusi veiksmīga, jo rakstniece turpina dzīvot Latvijā un dot profesionālu ieguldījumu Latvijas mākslas un kultūras dzīvē, tulkojot uz vācu valodu un rakstot rakstus periodikā.

Tomēr atgriešanās nekad nepazītajā Ēdenē droši vien ir tikai daļēja: personiskā sarunā Margita Gūtmane 2012. gada 17. aprīlī norādīja, ka viņa jūtas Latvijas realitātei tikai daļēji piederīga. Rakstniece daudzas vietējās mākslas un kultūras parādības uztver kā pilnīgi svešas, piemēram, no kino filmām, kas uzņemtas Latvijā, rakstniecei patīk tikai viena – „Purva bridējs”; pārējās viņa nespējot pat noskatīties līdz galam. Lai gan Jelgavā

²³⁹ Gūtmane, Margita. *Vēstules mātei*. Rīga: Preses nams, 1998, 29. lpp.

joprojām ir saglabājusies ēka, kurā dzīves pirmos mēnešus kopā ar savu īsto māti pavadīja Gūtmane, viņai nekad nav bijusi vēlēšanās šo māju apmeklēt.²⁴⁰

Rakstniecei apzinās, ka Latvijas valsts politika neveicina trimdā izklīdušo latviešu, un jo īpaši latviešu rakstnieku, mākslinieku un citu kultūras darbinieku, atgriešanos; viņai nav ilūziju par katra atsevišķā trimdinieka spēju atrast savu zaudēto paradīzi:

Cukmaiers (Carl Zuckmayer) apzīmēja došanos trimdā par *the journey of no return*. Ceļojums uz neatgriešanos. Kas to uzsācis un piedevām vēl sapņo par dzimteni, ir neglābjami pazudis. Viņš jau var atgriezties, bet vieta, kuru tad atradīs, nebūs tā pati, ko viņš pametis, un viņš arī nebūs tas pats, kas promisejot. Viņš var atgriezties pie cilvēkiem, bez kuriem viņam nācās iztikt, atgriezties vietās, kuras viņš mīlējis un nav spējis aizmirst, atgriezties valodā, kas ir viņa. Bet viņš **nekad vairs neatgriezīsies mājās.**²⁴¹
(Izcēlums autorei –M.G.)

Izsūtījuma vēstījumos atgriešanās Latvijā pēc izsūtījuma vai apcietinājuma gadiem parasti ir attēlota īsi, to īpaši neizvērtot, tajā ir jaušami daudzi noklusējumi. Autori izvēlas dažas zīmīgas epizodes, lai raksturotu, cik ļoti mainījusies Latvija, tās vide, cilvēki un sadzīves normas. Parasti tā ir krievu valoda vilcienā un Rīgas stacijā, lielais krieviski runājošu cilvēku skaits, nemazgātu ķermeņu smaka vilcienos un alkohola lietošana, kā arī cilvēku un vides pelēcīgums.

Anitas Liepas romānā „Ekshumācija” Namedas atgriešanās no cietuma Latvijā vispār netiek tieši attēlota. Ir tikai pāris teikumi par to, kā Nameda pamet cietuma zonu pēc atbrīvošanas. Tas notiek drīz pēc tam, kad Namedas ieslodzījuma biedre ir redzējusi sapni, kas pareģojis Namedas brīvīšanu:

Pagājuši tieši četri mēneši, kopš lietuvieti Terēzi un latgalieti Stefāniju sapnī apciemoja kapteinis Sondors. Nameda iziet no zonas ziedu mēneša vienpadsmitajā dienā. Ir tūkstoš deviņi simti piecdesmit sestais gads.²⁴²

²⁴⁰ Saruna ar Margitu Gūtmani 2012.g. 17.aprīlī, Rīgā, rakstnieces dzīvoklī Čiekurkalnā.

²⁴¹ Gūtmane, Margita. *Vēstules mātei*. Rīga: Preses nams, 1998, 125-126. lpp.

²⁴² Liepa, Anita. *Ekshumācija*. Rīga: Liesma, 1990, 428. lpp.

Anitas Liepas varone Nameda par savu atgriešanos Latvijā pēc apcietinājuma tieši vairs nerunā. Namedas „atgriešanās stāsts” parādās tikai citu romāna varoņu atsaucēs uz to – ģimenes drauga Jāņa klusēšana par savu pieredzi izsūtījumā, Namedas mātes Ernas vilšanās par meitas skarbumu un vienaldzību pret māti, Namedas grūtības atrast darbu Latvijā un noturēties tajā ilgāku laiku.

Sandras Kalnietes darbā „Ar balles kurpēm Sibīrijas sniegos” Ligitas pirmā atgriešanās Latvijā (Ligita tiek atbrīvota kā bērns, mātei Emilijai paliekot izsūtījumā) ir parādīta kā neviennozīmīgs process – gan ļoti priecīgs, jaunajai sievietei atgriežoties dzimtenē, gan sarūgtinošs, redzot, cik ļoti Latvija un viņas dzimtās vietas ir izmainījušās. Ligitas māte Emilija vēstulēs seko meitas dažādajām izjūtām, atgriežoties Latvijā. Ligita apraksta savas un otras no izsūtījuma atbrīvotās latviešu meitenes izjūtas, ar vilcienu atgriežoties Latvijā:

Maskava pēc tumšā cauruma, kurā gadiem bija dzīvots, abām likusies liela un varena pilsēta. Asaras Emilijai sasprāga acīs, kad Aina lasīja, kā Rīgas vilcienā Ligita pirmo reizi izdzirdusi latviešu valodu. Rūgts bija nākamais meitas teikums, ka vairums braucēju gan krieviski vien runājuši. Emilija un Aina saskatījās un nopūtās. Zilupē, pirmajā stacijā aiz Latvijas robežas, Ligita bija izkāpusi, lai justu dzimto zemi un ieelpotu pavasara gaisu. Emilija tik labi saprata meitu. Ak, vēl reizi pieskarties Latvijas zemei! No saldā sapņa atmodināja Ainas balss. Kāds krievu karavīrs bija sabļāvis uz Ligitu – kāpēc bez atļaujas atstājusi vagonu, un pat draudēja vest uz miliciju. Bērns raudādams ielēcis atpakaļ vagonā. Tad tāda tagad bija Latvija!²⁴³ (Pasvītrojums mans – E.B.)

Melānijas Vanagas varonei darbā „Veļupes krastā” – gan sava, gan dēla Aļņa, gan citu latviešu atgriešanās Latvijā ir gaidīta 16 gadus un fakts, ka tas būs iespējams, dara vēstītāju ļoti laimīgu. Latvieši jau ir rūpīgi un atbildīgi gatavojušies atbrīvojumam no izsūtījuma, lai arī latviešu vienotību nedaudz bija pabojājis neveiksmīgs Raiņa lugas „Pūt, vējiņi” uzvedums izsūtījuma vietā, kas daudziem latviešiem likās viņus un Latviju degradējošs notikums:

1956. gads latviešu attiecībās beidzās salti. Bet saimnieciskā ziņā – visām (izsūtītajām sievietēm) bagāti. Visām bija pilnas kastes sasaldētas cūkgaļas, bija pārdotas liekās kazas, liekie kartupeļi.

²⁴³ Kalniete, Sandra. *Ar balles kurpēm Sibīrijas sniegos*. Rīga: Atēna, 2011. 141. lpp.

Visām bija gatava ceļa nauda, visas cerēja uz drīzu atbrīvošanos, visas gaidīja savu lielo dienu, lai jau ar pirmo rīta vēju varētu laisties prom uz dzimteni, uz māju.²⁴⁴

Līdzīgas izjūtas pēc Latvijas pievienošanas Padomju Savienībai ir arī Vizmas Belševicas varonei Billei „Billes” triloģijā, kad meitene pēc ilgākas uzturēšanās draugu lauku saomniecībā atgriežas Rīgā, kur jau skaidri jūtama jaunās padomju varas ietekme uz dzīves realitāti.

Izsūtītie pēc atgriešanās Latvijā saskārās ar dažādām represijām. Analizētajos darbos tie ir atteikumi pieņemt darbā, darba uzteikšana un citu cilvēku, pat ģimenes locekļu un draugu, novēršanās no izsūtījumu pārcietušajiem. Vēstījumos neparādās tieši varas norādījumi klusēt par izsūtījumā vai pratināšanās pieredzēto (kā tas ir attēlots Sofi Oksanenas romānā „Attīrīšanās”), ne arī tieša varas pārstāvju realizēta bijušo izsūtīto atstumšana no pilnvērtīgas profesionālās un sociālās dzīves, bet represijas tomēr ir reālas un spēcīgas – tās realizē cilvēki, kas atrodas ikdienas saskarē ar agrāk izsūtītajiem. Vara ir iespiedusies dziļi privātajā telpā; dalījums starp privāto un publisko ir ļoti vājš vai pat nojaukts, un cilvēki nekur nav pasargāti no uzmanīšanas, ziņošanas un apmelošanas.

Anitas Liepas romāna varoni Namedu pēc atgriešanās no apcietinājuma Tālajos Ziemeļos pastāvīgi vajā – kāds izseko viņas teikto un darīto privātajā dzīvē, kāds ir gatavs par viņu ziņot un viņu apmelot. Nameda zaudē vienu darbu pēc otra. Darba uzteikumu neizsaka augsti stāvošas amatpersonas, rakstiski pamatojot to ar viņas agrāko sodāmību, bet gan tiešie darba devēji, kas nereti izmanto ļoti aizmīglotus un neskaidrus argumentus. Namedas skolu valdes direktors, uzsakot viņai darbu, atsaucas uz vispārējo situāciju valstī, norādot, ka Namedai līdzīgu cilvēku ir daudz un viņi visi ir pelnījuši savu likteni:

- Tad, lūk, man liek jūs atbrīvot no darba. Jūsu pagātnes dēļ. Un arī citus jums līdzīgos, ko esmu pieņēmis darbā. Kaimiņskolas direktoram jau pateicu. Viņš aiziet pensijā. Jūsu laborants sev meklē citu vietu. Pavāre var palikt, pie putras katla atļauts stāvēt ar jebkuru pantu. Tātad rakstiet atlūgumu.
- Es negribu, man patīk strādāt skolā. Nupat esmu saņēmusi pateicību. Kādēļ iet projām? Sodāmība noņemta, es strādāju.

²⁴⁴ Vanaga, Melānija. *Veļupes krastā*. Rīga: Liesma, 1991, 400. lpp.

- Es skaidri pateicu, ka liek atbrīvoties no jums visiem. Ja neiesiet ar labu, sāks meklēt iemeslu, lai atlaistu, un tad būs slikti.²⁴⁵

Analizējot četrus mūsdienu autobiogrāfiskos atgriešanās (*going back*) vēstījumus Austrumeiropas izcelsmes Kanādas rakstnieču darbos (tajā skaitā arī latviešu izcelsmes autores Ilzes Bērziņas darbā „Laimīgā meitene” („Happy Girl”,1997)) lietuviešu literatūras kritiķe Milda Danute (*Milda Danyte*), kas pati atgriezusies no trimdas Kanādā un tagad ir pasniedzēja Vītauta Dižā Kauņas Universitātē, secina, ka daudzas no atgriešanās autobiogrāfijām vairāk uzsver sāpes un zaudējumu nekā prieku vai atjaunošanos. Atgriešanās var radīt jaunu trimdu, jo idealizētā dzimtene izgaist, saskaroties ar tās šodienas realitāti.²⁴⁶

Tomēr arī palikšana trimdā, vismaz tās sākuma gados, liekas biedējoša iespēja, kurā ne tik daudz dzīvošana, kā palikšana arī pēc nāves liekas briesmīga: „Šai zemē būs ne tikai jādzīvo, bet arī jāmirst – ienāk prātā un top baisi. Svešā ainava saldē.”²⁴⁷

Secinājumi par 4. nodaļu:

1. Telpa trimdas un izsūtījuma vēstījumos mainās atkarībā no laiktelpas, kuru vēstījums attēlo.
2. Kopumā visām autorēm, izņemot Margitu Gūtmani, mājas Latvijā ir stabils sākuma punkts, uz ko tiek ties un ko iekārtot varoņu tālākajā dzīvē. Latvijā tapušo darbu varones tic, ka mājas, iesakņošanās ir iespējama, trimdas autores Nesaule un Gūtmane pret šo iespēju izturas daudz rezervētāk.
3. Lai arī Agates Nesaules varone piemin jaunizveidotās mājas, viņai svarīgāki ir māju ietverošie/aptverošie komponenti – priekšmeti, krāsas, puķes – kas ir vieglāk paņemami līdzī un viegli „ievietojami” katrā jaunā vidē. Viņas māju sajūta ir

²⁴⁵ Liepa, Anita. *Ekshumācija*. Rīga: Liesma, 1990, 434. lpp.

²⁴⁶ Danyte, Milda. Narratives of „Going Back”: A Comparative Analysis of Recent Literary Texts by Canadians of East European Origin. *Latvijas Universitātes raksti 681: Literatūrzinātne un folkloristika*. Rīga: LU, 2005, 12. p.

Nevertheless, many recent autobiographical texts about „going back” emphasize pain and loss more than pleasure or recovery. Returning may create a new form of exile, as the idealized homeland vanishes upon contact with present realities.

²⁴⁷ Toma, Velta. *Aldaune*. Rīga: Liesma, 1991, 66. lpp.

apdraudētāka un mobilāka; mājas vairs nav kaut kas absolūti stabils. Trimdā mājai zūd saistība ar vidi un, zināmā mērā, ar ģimenes / sociālo struktūru, kamēr Latvijā māja vienmēr ir saistīta ar vietu un zemi.

4. Krāsām ir būtiska nozīme izsūtījuma un trimdas vēstījumos – krāsas raksturo normālu, pilnvērtīgu dzīvi; krāsu iztrūkums vai pelēkā un melnā dominante raksturo traumatisku, pārciešamu laiku.

5. Priekšmeti ir ļoti svarīgi šajos vēstījumos – gan kā zaudētās kultūrtelpas piederības zīme, gan kā piederības un statusa apliecinājumi, gan kā maiņas priekšmets izdzīvošanai.

6. Izsūtījuma un trimdas vēstījumos māja – gan lauku, gan urbānā vidē – un ar to saistītās sociālās struktūras ir ļoti svarīgas. Mājas funkcionē kā dzimtenes – Latvijas simbols, tās parasti ir svarīgākais tēls, atceroties Latviju.

7. Izsūtījuma vēstījumu varoņi mēģina atjaunot un iekārtot savas mājas, viņi mēģina pretoties pārvietošanai (*displacement*), vienlaikus arī mēģinot nostabilizēt ģimeni un sociālo struktūru ap sevi (draugi, citi latvieši).

8. Trimdas vēstījumos mājai ir būtiski mazāka nozīme; mājas un piederības sajūta nereti tiek radīta ar sadzīves priekšmetiem un apkārtnes iekārtojumu (ziediem). Pat ja mājas ir, tajās notiek mazāka socializēšanās (piemēram, Nesaules romānā neviens saviesīgs pasākums nenotiek vēstītājas mājās).

9. Latvijas Republika gan trimdas, gan izsūtījuma vēstījumos tiek attēlota kā zaudētā Paradīze, kura vairs nepastāv un līdz ar to kurā nekad vairs nebūs iespējams atgriezties. Visi latvieši, kas pārcietuši trimdu un izsūtījumu, kļūst zināmā mērā par trimdiniekiem.

Nobeigums, secinājumi

20./21. gs. mijā tapušie latviešu sieviešu autoru darbi par kara, trimdas un izsūtījuma tēmu iekļaujas postkoloniālajā feministiskajās autobiogrāfijas paradigmā, izmantojot identitātes definēšanas, reprezentācijas, savējo un svešo, reversās kolonizācijas, kultūru saplūšanas (hibriditāte), centra – perifērijas un publiskā un privātā konceptus. Feministiskie vēstījumi par izsūtījumu un trimdu konstruē spēcīgu pretestības diskursu līdzās atmiņu un vēsturiskās turpinātības (kontinuitātes) diskursam. Notikumu un individuālās pieredzes dokumentēšana ir būtiska turpinātības diskursa daļa, savukārt pagātnes traumatiskās pieredzes apzināšanās un tās ietekmes uz šodienas analīze veido daļu no pretestības diskursa.

Savas subjektivitātes un identitātes definēšana latviešu feministiskajās autobiogrāfijās ir būtiska tēma, lai arī dažādas autore to reprezentē ar dažādu intensitāti: Agatei Nesaulei un Margitai Gūtmanei sevis kā autore un vēstītājas definēšana ieņem būtiski lielāku vietu nekā Latvijā tapušo autoru darbos. Latvijas rakstnieču darbos individuālā identitāte saplūst ar kolektīvo tautas (vai vismaz kādas tās daļas) identitāti.

Vairākos naratīvos sapņi ir spēcīgs identitātes elements – tas savieno racionālo ar iracionālo dažādās robežsituācijās, kurās atrodas varoņi. Traumatiskās un pēctraumatiskās situācijās sapņi bieži kļūst par vienīgo emocionālu izpausmju mediju un veidu, kā reprezentēt vārdos neizsakāmo. Sapņi kļūst par starpposmu uz traumas verbalizāciju.

Dalījums savējos un svešajos ir ontoloģiski ļoti sarežģīts un mainīgs dažādās situācijās. Savējo un citu identificēšana ir caurviju tēma visos naratīvos; citi tiek reprezentēti kā citas politiskās iekārtas, ideoloģijas, citu tautību, valodas, izglītības, kultūras un pieredzes pārstāvji. Latviešu autoru naratīvi par izsūtījumu galvenokārt atspoguļo „citu” kā pretstatu kaut kam centrālam, jau esošam, tradicionālam. Latviešu kopiena izsūtījumā sevi galvenokārt reprezentē kā „savējos”, par „citu” galvenokārt kļūst padomju varas pārstāvji un izsūtījuma vietu iedzīvotāji, latviešu kopienai vairumā gadījumu konsolidējoties savā starpā. Tomēr arī marginalizēto grupu iekšienē tiek identificēti un iezīmēti „citi”; īpaši spēcīgi tas manifestējas Agitas Nesaules romānā „Sieviete dzintarā”, kur arī vardarbībā cietušās iedzīvotāju grupas un trimdas sabiedrība turpina veidot savu izstumto cilvēku struktūru.

Mimikrija, saplūšana ar varas nesējiem, ir daļēja – tā manifestējas valodas lietojumā, tomēr kultūras līmenī saplūšana ar varas pārstāvjiem un trimdas vidi nekad nav pilnīga. Izsūtījuma naratīvos svešas/jaunas valodas lietojums netiek daudz akcentēts – te tas ir imperatīvs, krievu valodas apguves un lietojuma obligātums netiek izvērst. Lielāka loma jaunās valodas apguvei ir trimdas mītnes zemēs, kur tā ir spēcīgs sociālās iekļaušanas vai izslēgšanas aģents – mītnes zemes valodas apgūšana nozīmē vai nu veiksmi un iederēšanos jaunajā sabiedrībā, vai arī zaudētāja statusu, ja valoda netiek apgūta.

Mimikrija ar varu izpaužas arī daudzās noklusētās tēmās, piemēram, latviešu kolaboracionismu ar padomju varu un vienkāršu sadarbību, kas neietekmēja citu cilvēku likteņus, bet tāpat radīja vidi un iespējas tam, ka tika represēti citi sabiedrības locekļi. Tāpat tiek noklusētas vairākas citas tēmas – vīriešu (gan militārpersonu, gan civilpersonu) vardarbība un/vai dzimumnoziegumi pret sievietēm, sieviešu ķermeniskā neaizsargātība (kolonizācija) dažādās kara, izsūtījuma un bēgļu gaitu situācijās.

Latviešu rakstnieces rekonstruē vēsturi – tās mazāk zināmās un grūti pieejamās daļas, tādējādi padarot naratīvus iederīgus postkoloniālās feministiskās autobiogrāfijas diskursā. Analizētie darbi spēcīgi reprezentē sieviešu un bērnu specifisko pieredzi piespiedu izsūtījumā, bēgļu gaitās un jaunajās mītnes zemēs, pārvarot to izslēgtību (noklusējumu) no centrālā diskursa un mazinot to marginalizāciju.

Bērnu un vecāku, īpaši mātes–meitas, attiecībās iezīmējas plašs emociju un jūtu spektrs – no pilnīgas uzticības un sapratnes līdz atsvešinātībai un antagonismam, ko izraisa gan fiziskā nošķirtība vienam no otra, gan kara un trimdas izraisītie pārdzīvojumi. Antagonisms mātes–meitas attiecībās izsūtījuma pieredzes atspoguļojumā sasaucas ar citiem vēstījumiem latviešu un cittautu literatūrā par mātes-meitas attiecību ambivalento dabu un meitas ilgstošo atkarību no mātes pasaules, piemēram, Vizmas Belševicas „Billes” triloģiju un Annas Frankas dienasgrāmatu.

Feministiskie autobiogrāfiskie naratīvi dekonstruē patriarhālo mītu latviešu kultūrapziņā, uzdodot jautājumu par to, vai sieviešu pieredze vadošajā literatūras diskursā tiek atspoguļota/representēta vispār un vai šis atspoguļojums ir adekvāts sieviešu mainīgajai pieredzei. Kopumā sieviešu individuālā un kolektīvā reprezentācija ir ļoti spēcīga – sievietes savu identitāti definē, balstoties uz savu izglītību, (bijušo) sabiedrisko statusu, spēju darboties viskritiskākajās situācijās, nevis tikai kā savu tēvu meitas, vīru sievas, dēlu mātes, lai gan ģimenes attiecības latviešu sievietēm ir ļoti svarīgas.

Izsūtījumā un apcietinājumā sieviešu un vīriešu pieredzes dzimumdiference parādās galvenokārt solidaritātes līmenī – vīriešiem bija jā rūpējas galvenokārt tikai par savu izdzīvošanu, kamēr sievietes izsūtījumā uzņēmas atbildību par saviem bērniem un gados vecākiem ģimenes locekļiem.

Intertekstualitāte kara, trimdas un izsūtījuma pieredzes attēlojumam piešķir lielāku atvērtību un sasaisti ar citu tautu holokausta, kara un trimdas pieredzes atspoguļojumu literatūrā. Īpaši veiksmīga citu tekstu radīto kontekstu izmantošanā ir Agate Nesaule savā romānā „Sieviete dzintarā” un Margita Gūtmane darbā „Vēstules mātei”.

Mājas un to neiespējamība ir būtiska postkoloniālo feministisko autobiogrāfiju daļu latviešu literatūrā. Latvijas un trimdas autoru ticība iesakņotībai un māju radīšanai atšķiras. Latvijas autorēm mājas ir saistītas ar vietu, valsti, zemi; Agatei Nesaulei mājas ir vairāk mikrovide, ko tās rada (priekšmeti, krāsas), un drošība, ko tās dod. Priekšmeti kļūst par spēcīgu turpinātības un atmiņas simbolu.

Laiks un telpa ir mainījušies izsūtījuma un trimdas naratīvos – standarta telpas modelis vairs neeksistē, jo ir nojauktas visas tradicionālās privātā un publiskā robežas. Gan izsūtījumā, gan trimdā telpa tiek radīta no jauna, kaut vai daļēji atjaunojot tai raksturīgo privāto, sabiedrisko un ārējo telpu. Gan izsūtījuma, gan trimdas laiktelpā Latvija kāda tā bija pirms 1940. gada ir kļuvusi par paralēlo telpu, kas vairs neeksistē. Līdz ar to arī vairs nav iespējami laimīgi atgriešanās stāsti, jo neatkarīgi no tā, vai vēstījumu varoņi atgriežas vai neatgriežas Latvijā pēc izsūtījuma un trimdas, viņi visi atgriežas citā zemē.

Kopš 1990. gada, kad Latvijā tika publicētas pirmās autobiogrāfijas, kas restaurē pazaudēto un noklusēto vēsturi, latviešu lasītājiem ir bijusi liela interese par šo literatūru. Visi darbi ir tikuši pamanīti literatūrkritikā, vairāki no tiem ir saņēmuši literāros apbalvojumus Latvijā un citās valstīs. Dažas autore par savu literāro devumu vēstures rekonstruēšanā un veidošanā ir saņēmušas arī valdības apbalvojumus. Turpinās šo darbu izmantošana un aktualizācija arī citās mākslas formās (teātris, kino, mūzika).

Postkoloniālā literatūra ir bāze, kuras sniegtajās iespējās apvienojas gan latviešu literatūra, kas radīta Latvijā, gan latviešu literatūra, kas radīta trimdā. Postkoloniālās literatūras metodoloģija ir produktīva, lai analizētu arī trimdas literatūru, kas līdz šim nav bijusi plaši aprobēta pieceja.

Avoti:

1. Gūtmane, Margita. *Vēstules mātei*. Rīga: Preses nams, 1998.
2. Kalniete, Sandra. *Ar balles kurpēm Sibīrijas sniegos*. Rīga: Atēna, 2001.
3. Liepa, Anita. *Ekshumācija*. Rīga: Liesma, 1990.
4. Nesaule, Agate. *Sieviete dzintarā*. Rīga: Jumava, 1997. (A Woman in Amber, 1995).
5. Vanaga, Melānija. *Veļupes krastā: 1941-1957*. Rīga: Liesma, 1991.

Sekundārie avoti:

6. Anonīma autore. *Sieviete Berlīnē: Dienasgrāmatas ieraksti 1945. gada 20. aprīlis – 22. jūnijs*. (Eine Frau in Berlin, 1954, ASV); no vācu val. tulk. Dace Lāže. Rīga: Adria, 2005.
7. Belševica, Vizma. *Bille*. Rīga: Atēna, 2004.
8. Brigadere, Anna. *Dievs. Daba. Darbs*. Rīga: Zvaigzne, 1994. (1926)
9. Franka, Anne. *Sētas māja, dienasgrāmata vēstulēs, 1942.gada 12.jūnijs – 1944. gada 1.augusts*. (Het dagboek van Anne Frank, 1947); no nīderlandiešu val. tulk. Ilze Lindenberga, Mārtiņš Erminass, Katarina Hartgers Rīga: Baltais Lācis, 2003. (1963)
10. Gūtmane, Margita. *Tā pati diena*. Stokholma: Atvase, 1988.
11. Jansons, Alberts. *Mans ceļš uz manu Golgātu*. Raksti 6. Rīga: Valters un Rapa, 2006.
12. Kārklīšs, Valdemārs. *Vēstule no dzimtenes*. Rīga: Zinātne, 1991. (1957)
13. Kosinski, Jerzy. *The Painted Bird*. New York: Grove Press, 1976. (1965)
14. Krodgers, Oļģerts. *Mēģinu būt atklāts. Autobiogrāfisks stāsts divās daļās*. Rīga: Zvaigzne, 2011. (1993)
15. Ķuzāne, Lūcija. *Aleksandrs. Dzejnieks un viņa laiks*. Rīga: Daugava, 2007.
16. Millere, Herta. *Elpas šūpoles*. (Atemschaukel, 2009); No vācu val. tulk. Silvija Brice. Rīga: Zvaigzne, 2011.
17. Morrison, Toni. *The Bluest Eye*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1970.
18. Nesaule, Agate. *In Love with Jerzy Kosinski*. Wisconsin: Terrace Books, 2009.
19. Oksanena, Sofī. *Attīrīšanās*. (Puhdistus, 2008); no somu val. tulk. Maima Grīnberga. Rīga: Jumava, 2011.
20. Ķuzāne, Lūcija. *Aleksandrs. Dzejnieks un viņa laiks*. Rīga: Daugava, 2007.

21. Solžeņicins, Aleksandrs. *Gulaga arhipelāgs. 1918-1956. Literārs izpētes mēģinājums*. (Arhipelag Gulag, 1973); no krievu val. tulkojuši Franks Gordons un Artūrs Strautmanis. Ņujorka: Grāmatu draugs, 1974.
22. Šepetis, Rūta. *Starp pelēkiem toņiem*. (Between Shades of Gray, 2011); no angļu val. tulk. Silvija Brice. Rīga: Zvaigzne, 2011.
23. Toma, Velta. *Aldaune*. Rīga: Liesma, 1991. (1960)
24. Veisberga, Benita. *Orindas piezīmes*. Ann Arbor, Michigan: Latvian Literary Society „Ceļinieks”, 1977.
25. Veisberga, Benita. *Brīnumaini*. Orinda: autores izdevums, 1985.
26. Гинзбург, Евгения. *Крутой маршрут. Хроника времени культуры личности*. Москва: Советский писатель, 1990. (1967)

Literatūra

27. *100 Latvijas sievietes kultūrā un politikā*. Sast. Ausma Cimdiņa. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2008.
28. Ankrava, Sigma. Postkoloniālisma sindroms un identitātes krīze Latvijā. *Karogs*, Nr. 1, 2003, 168.–180.
29. Beitnere, Dagmāra. *Mēs, zemnieku tauta? Pašreferance latviešu kultūras paradigmā*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2012.
30. Bela, Baiba. Ievads. No: *Mēs nebraucām uz Zviedriju, lai kļūtu par zviedriem*. Zin. red. B.Bela. Rīga: Zinātne, 2010.
31. Beķere, Ingūna. Rakstīšana viņpus malām: I. Miške Ezergailis. *Feministica Lettica*. Rīga: Zinātne, 1999.
32. Berelis, Guntis. *Latviešu literatūras vēsture no pirmajiem rakstiem līdz 1999. gadam*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999.
33. Berelis, Guntis. *Neēd šo ābolu. Tas ir mākslas darbs*. Rīga: Atēna, 2001.
34. Berelis, Guntis. Romāns pret dokumentu. *Karogs*, Nr. 7, 1990, 177.
35. Bhabha, Homi K. Dissemination: time, narrative, and the margins of the modern nation. *Narration and Nation*, ed. Homi K. Bhabha. London and New York, Routledge, 1993.
36. Bhabha, Homi K. Foreword to the 1986 edition. In Fanon, Frantz. *Black Skin, White Masks* [tiešsaiste]. London: Pluto Press, 2008 [skatīts 2012.g.17.okt.]. Pieejams: <http://melodypanosian.info/wp-content/uploads/2011/05/Frantz-Fanon-Black-skin-White-masks.pdf>
37. Bhabha, Homi K. *The Location of Culture*. London and New York: Routledge, 1994.
38. Bleiere, Daina. Riekstiņš, Jānis. *The First Mass Deportation of the Inhabitants of Latvia. June 14, 1941*. Riga: Latvian State Archive, 2007.

39. Bleiere, Daina. Riekstiņš, Jānis. *The Second Mass Deportation of the Inhabitants of Latvia. March 25, 1949*. Rīga: Nordik/Latvian State Archive, 2007.
40. Bunkše, Edmunds Valdemārs. *Intīmā bezgalība*. Rīga: Norden AB, 2007.
41. Bunkše, Edmunds Valdemārs. *Sirēnu balsis: ģeogrāfija kā cilvēcīga erudīcija*. Rīga: Norden AB, 2000.
42. Cimdiņa, Ausma. Svešvārdi un jaunvārdi: ekshumācija, mitomānija. *Literatūra un Māksla*, 1990.g. 17. febr.
43. Chakrabarty, Dipesh. *Provincializing Europe*. Princeton: Princeton University Press, 2000.
44. Chodorow, Nancy. *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkley: University of California Press, 1978.
45. Copeland, Rhonda. Surfacing Gender. Reconceptualizing Crimes Against Women in Time of War. *The Women and War Reader*. Ed. Lois Lorentzen, Jennifer. New York: NYU Press, 1998.
46. Danyte, Milda. Narratives of „Going Back”: A Comparative Analysis of Recent Literary Texts by Canadians of East European Origin. *Latvijas Universitātes raksti 681: Literatūrzinātne un folkloristika*. Rīga: LU, 2005.
47. During, Simon. Literature – Nationalism’s other? The case for revision. *Narration and Nation*, ed. Homi K. Bhabha. London and New York: Routledge, 1990.
48. Ekšteins, Modris. *Walking Since Daybreak. A Story of Eastern Europe, World War II, and the Heart of Our Century*. Boston: A Peter Davison Book, 1999.
49. Ezergaile, Inta. *Raksti*. Rīga: Zinātne, 2011.
50. Fanon, Frantz. *Black Skin, White Masks*. [tiešsaiste]. London: Pluto Press, 2008 [skatīts 2012.g.17.okt.]. Pieejams: <http://melodypanosian.info/wp-content/uploads/2011/05/Frantz-Fanon-Black-skin-White-masks.pdf>
51. Fjodorovs, Fjodors. Memoirs in the System of Ego-Literary Genres. In: *The Memoirs of the 20th Century: Nordic and Baltic Experience*. Daugavpils: DU izdevniecība Saule, 2010.
52. Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity, 1991.
53. Gilmore, Leigh. *The Limits of Autobiography. Trauma and Testimony*. Ithaca and London: Cornell University Press, 2011.
54. Gudriķe, Biruta. Anita Liepa un viņas romāni. *Jaunākā latviešu literatūra 1998*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999.
55. Gulliksen, Oyvind. Double Landscapes, Midwest Texts: Studies in Norwegian-American Literature. Nepublicēta doktora disertācija, Bergenes Universitāte, 1999.
56. Hall, Stuart. Cultural Identity and Diaspora. *Framework*, ed. Jim Pinnes, No 36, 1990.

57. Hutcheon, Linda. *A Theory of Parody: The Teaching of Twentieth-Century Art Forms*. Champaign and Urbana: University of Illinois Press, 1984.
58. Hutton, Margaret-Anne. Challenging Autobiography: Lost Object and Aesthetic Object in Ernaux's „Une Femme”. *Journal of European Studies*. vol. 28, 1998.
59. Janmohamed, Abdul R. The Economy of Manichean Allegory. *The Post-Colonial Studies Reader*. London and New York: Routledge, 1995.
60. Jenkins, Richard. *Social Identity*. London and New York: Routledge, 1996.
61. Jugāne, Vija. Par brīvību un pienākumu. *Karogs*, Nr. 8, 1995.
62. Kalers, Džonatans. *Literatūras teorija. Ļoti saistošs ievads*. Rīga: Satori 1/4, 2007.
63. Kalnačs, Benedikts. *Baltijas postkoloniālā drāma : modernitāte, koloniālisms un postkoloniālisms latviešu, igauņu un lietuviešu dramaturģijā*. Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2011.
64. Kaprāns, Mārtiņš, Olga Procevska, Laura Uzule, Andris Saulītis. *Padomju deportāciju pieminēšana Latvijā. Atmiņu politika un publiskā telpa*. Rīga: Mansards, 2012.
65. Kirss, Tiina. Survivorship and the Eastern Exile: Estonian Women's Life Narratives of the 1941 and 1949 Siberian Deportations. *Journal of Baltic Studies*, XXXVI/1, Spring 2005, 13-38.
66. Kursīte, Janīna. *sfumato neskumato*. Rīga: Madris, 2008.
67. Laķis, Pēteris. Telpiskā identitāte Latvijas sabiedrības priekšstatos globalizācijas kontekstā. *Kultūras krustpunkti*, 1. laidiens. Rīga: Fonds „Mantojums”, 2004.
68. Ļaha, Ilona. Autobiogrāfisko tēlojumu specifika 20. gs. beigu un 21. gs. sākuma zviedru un latviešu rakstnieku darbos. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē: Rakstu krājums*, 14. Liepāja: LiePA, 2009.
69. Lāms, Visvaldis. Mūžam mūsējie. *Karogs*, Nr. 7, 1990.
70. Laurušaite, Laura. The Lithuanian and Latvian Exile Novel: an Attempt at a Post-colonial Perspective. *Back to Baltic Memory: Lost and Found in Literature 1940-1968*, Rīga: Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2008.
71. Laurušaite, Laura. Postkoloniālais un postsociālistiskais: pretruna vai iespēja? *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē* : Rakstu krājums, 14, Liepāja: LiePA, 2009.
72. Lionnet, Françoise. Of Mangoes and Maroons: Language, History, and the Multicultural Subject of Michelle Cliff's *Abeng*. *De/Colonizing the Subject*. Ed. Smith Sidonie and Watson Julia, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992.
73. Lūse, Dace. *Latviešu trimdas proza*. Jumava, Rīga, 2000.

74. McLennen, Sophia. *The dialectics of Exile: Nation, time, Language, and Space in Hispanic Literatures*. West Lafayette: Purdue University Press, 2004.
75. Meškova, Sandra. Pēcpadomju autobiogrāfiskās tradīcijas aizsākums Anitas Liepas romānos „Ekshumācija” un „Kumeļa gadi”. *Literatūra un kultūra: Process, mijiedarbība, problēmas*, 4, Daugavpils: Saule, 2002.
76. Meškova, Sandra. Autobiogrāfiskās rakstības tradīcija Anitas Liepas prozā. *Humanitāro zinātņu vēstnesis*, 13. Daugavpils: Daugavpils Universitāte. 2008. 39.–47.
77. Meškova, Sandra. *Subjekts un teksts*. Daugavpils: Saule, 2009.
78. Meškova, Sandra. Trimdas izjūta Dubravkas Ugrešičas un Margitas Gūtmanes prozā. *Aktuālas problēmas literatūras zinātnē* : Rakstu krājums, 15. Liepāja: LiePA, 2010.
79. Miške Ezergailis, Inta. *Nostalgia and Beyond. Eleven Latvian Women Writers*. Maryland: University Press of America, 1998.
80. Moore, David Chioni. Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique. *PMLA*, vol. 116, No 1, Jan., 2001, Special Topic: Globalizing Literary Studies, pp. 111.–128.
81. Novikova, Irina. Sieviešu autobiogrāfija: dzimte un žanrs (salīdzinoši aspekti). *Par agru? Par vēlū? Feministiskās idejas, konteksti, pieejas*. Rīga: LU Dzimtes studiju centrs, 2001, 79.–80. lpp.
82. Novikova, Irina. Gender of Internments – Memory Narratives of Wakako Yamauchi and Agate Nesaule. *Literature on the Move: Comparing Diasporic Ethnicities in Europe and the Americas*. Red. Marçais, Dominique, Niemeyer Marc, Vincent Bernard, Waegner Cathy. Heidelberg: Universitätsverlag, 2002.
83. Overland, Orm. Identities of Exile, Emigration and Immigration. *Beginnings and Ends of Emigration: Life without Borders in the Contemporary World*. Vilnius: Versus Aureus, 2005
84. Puķe Ieva, Pārdzīvojumu kulminācija [tiešsaiste]. Diena, 2001, 13. nov. [skatīts 2012.g. 12.okt.]. Pieejams: http://vip.latnet.lv/lpra/pardzivojumu_kulminacija.htm
85. Regard, Frederic. Autobiography and Geography: A Self-Arranging Question. *Reconstruction* [tiešsaiste], volume 2, No 3, 2002 [skatīts 11.03.2010]. Pieejams: <http://reconstruction.eserver.org/023/regard.htm>
86. Rothberg, Michael. Dead Letter Office: Conspiracy, Trauma and Song of Solomon's Posthumous Communication. *African American Review*, vol. 37, No. 4 (Winter, 2003), pp. 501.–516.
87. Rozītis, Juris. *Displaced Literature: Images of Time and Space in Latvian Novels Depicting the First Years of the Latvian Postwar Exile*. Stockholm: Acta Universitatis Stockholmiensis, 2005.

88. Rozītis, Juris. Latviešu trimdas romāni kā dzīvesstāsti: analīzes modelis. *Dzīvesstāsti: Vēsture. Kultūra. Sabiedrība*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007.
89. Said, Edward W. *Orientalism*. London: Penguin Books, 2003. (1978)
90. Sebre, Sandra. Māte, māja un „es” jaunākajos latviešu sievietes autobiogrāfiskajos darbos. *Feministica Lettica*. Rīga: Zinātne, 1999.
91. Sebre, Sandra. Political and Relational: Autobiographical Narrations of Latvian Women across Three Generations. *Journal of Baltic Studies*. XXXVI/1, Spring, 2005, pp. 69.–82.
92. Showalter, Elaine. *Toward a Feminist Poetics*. *The New Feminist Criticism*. Ed. E. Showalter. London: Virago Press Ltd, 1977.
93. Silenieks, Juris. Dokumentālais ar mītiskām iezīmēm. *Jaunā Gaita*, Nr. 4 (184), 1991.
94. Silenieks, Juris. Trimda ir trimda ir trimda ir trimda.... *Jaunā Gaita*, Nr. 219, 1999.
95. Skultans, Vieda. Arguing with the KGB Archives : archival and Narrative Memory in Post-Soviet Latvia. *Ethnos*, vol. 66:3, 2001, p. 320..
96. Smith, Sidonie. *A Poetics of Women's Autobiography. Marginality and the Fiction of Self-Representation*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1987.
97. Smoļenska, Anita. Viņas sieviete dzintarā [tiešsaiste]. *Diena*, 1997, 20. sept. [skatīts 2013.g. 10.03.]. Pieejams: <http://www.diena.lv/arhivs/vinas-sieviete-dzintara-10017047>
98. Spencer, Stephen. *Race and Ethnicity. Culture, Identity and Representation*. London and New York: Routledge, 2006.
99. Spivak, Gayatri Chakravorty. Can the Subaltern Speak? In: *Post-Colonial Studies Reader*. Eds. Ashcroft, Bill, Griffiths, Gareth, Tiffin, Helen [tiešsaiste], London and New York: Routledge, 1995 [skatīts 2012.g. 5.maijā]. Pieejams: <http://www.epubbud.com/read.php?g=SGNJHAT5>.
100. Strods, Heinrihs. *PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940.–1990*. Rīga: Jumava, 2010.
101. Upīts, Andrejs. Bezsaules noriets. *Cīņa*, 1967. g. 18. apr., 4. lpp.
102. Venters, Egīls. Patiesības izdomāšana. Amerikāņu versija. *Karogs*, Nr. 3, 1997, 179.–183.
103. Verhaege, Paul. Trauma and hysteria within Freud and Lacan in The Letter. *Lacanian Perspectives on Psychoanalysis*, Autumn, 4 1998, pp. 87–106.
104. Zelče, Vita. Par Vizmu Belševicu/Billi un Billes laiku. No: *Dvīņu zīmē: Vizmas Belševicas nozīme latviešu literatūrā un vēsturē*. Sast. M. Gūtmane. Rīga: Karogs, 2006, 98.–106. lpp.
105. Zvirbule, Vita. Intervija ar Margitu Gūtmani. *Literatūra un Māksla* Nr. 8 (2506), 1993.